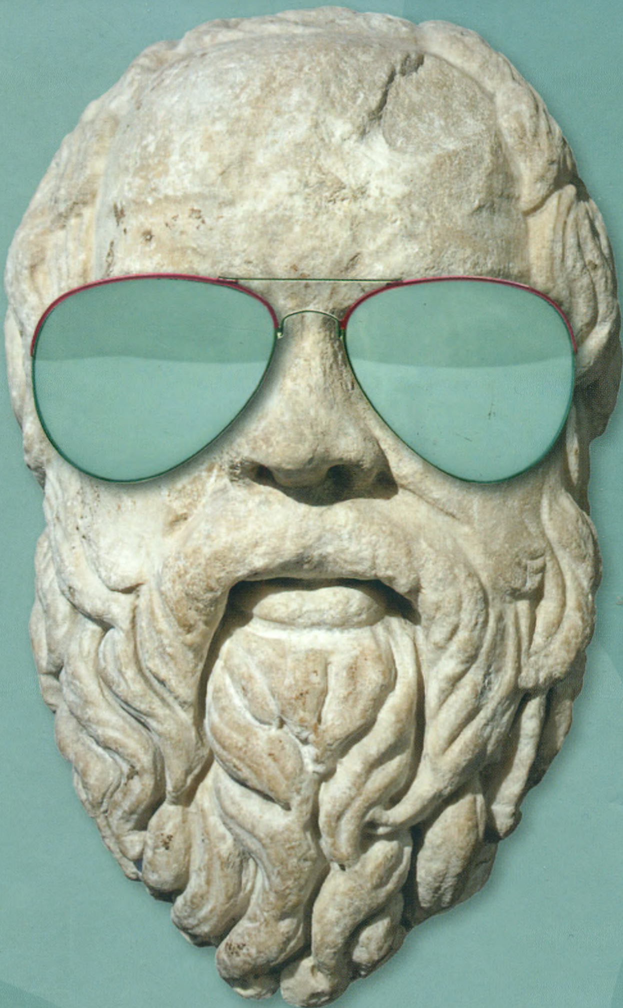

Robert Rowland Smith

PUSRYČIAI SU SOKRATU

Kasdienio gyvenimo filosofija

TYTO ALBA

Robert Rowland Smith

PUSRYČIAI SU SOKRATU

TYTO ALBA

Robert Rowland Smith

PUSRYČIAI SU SOKRATU

Kasdienio gyvenimo filosofija

Iš anglų kalbos vertė
Ona Daukšienė

VILNIUS 2011

UDK 111.12
Sm28

ROBERT ROWLAND SMITH
BREAKFAST WITH SOCRATES
The Philosophy of Everyday Life
Profile Books, 2009

Knyga išleista Lietuvos Respublikos kultūros rėmimo fondui parėmus

ISBN 978-9986-16-822-5

Žmonai Klarai: ji be paliovos rūpinasi, kad pavalgyčiau pusryčius, tad ši knyga skirta jai.

TURINYS

„Gyvenimą iš tiesų nugyvename taip, kaip kiekvieną savo dieną“

Annie Dillard, *Gyvenimo rašymas*

PADĖKA

ESU DĖKINGAS daugeliui žmonių, kurie mane rėmė, kritikavo ir įkvėpė, kai rašiau šią knygą. Pirmasis iš jų, Richardas Vine'as, nuo pat pradžios karštai palaikė mano sumanymą, paskui padėjo vertingais patarimais ir pasiūlė pavadinimą (vėliau aptikau taip pat pavadintą Konstantino Kavafio eilėraštį). Taip pat norėčiau išskirti Jamesą Fultoną, nes nuolat jaučiau jo dėmesį ir padrąsinimą, ir savo bendratikius iš Gyvenimo mokyklos, – be abejo, Sophie Howarth, taip pat Caroline Brimmer, Angharad Davies, Marką Vernoną ir Harriet Warden; itin susidomėjusius BBC žmones – Susanne Curran, Eliane Glaser, Anne Mensah, Andre Miller, Rebecca Stratford ir Matthew Sweetą; Davidą Edmundsą ir Nigelą Warburtoną, porelę, besislepiančią už interneto svetainės *Philosophy bites*; negaliu nepaminėti Judith Hemming ir daugelio ją supančių žvaigždžių, kurios suteikė tokiam bandymui reikalingą energiją; taip pat ir Motinos Meer. Ne mažiau svarbūs, kiekvienas savaip, buvo Eileen Acebey, Emily Browning, Johnas Bruce'as-Jonesas, Cathie Clearwater, Katrina Coulson, Peteris Coxas, Lynn Fabes, Ianas Fletcheris, Andrew Fosteris, Beatrice Fraenkel, Moira Gibb, Matthew Herbertas, Victoria Hobbs, Andrew Jacksonas, Neilas Litherlandas, Anthony's Mellors'as, Anna Mike, Kate ir Benas Munnis, Paulas

Myerscoughas, Martinas Newmanas, Sophia Parker, Julia Pritchett, Frankas Romany, Steve'as Rose'as, Polly Russell, Rupertas Symonsas, Sophie Taylor, Rogeris Thornhamas, Adamas Wishartas ir Andrea Wulf.

Vis dėlto knyga nebūtų sėkmingai pakilusi skrydžiui be dviejų ypač talentingų asmenybių: mano puikiosios agentės, Stephanie Ebdon, kurios rūpestingas atkaklumas ir įgimta nuovoka jau padėjo šiai knygai padaryti įspūdį visame pasaulyje; ir mano leidėjo, Danielio Crewe'o iš „Profile Books" – jo asmenyje taip įstabiai dera žmogiška šiluma ir leidėjo šaltakraujiškumas, kad darbas su juo teikė vien malonumą ir daug ko išmokė. Taip pat norėčiau pareikšti padėką žmonėms, savo ruožtu parėmusiems Steph ir Danielį: iš „Marsh Agency" – Anninai Meyerhans, Caroline'ai Hardman, Camillai Ferrier ir velioniui Paului Marshui; iš „Profile" – Ruth Killick, Penny Daniel ir Andrew Franklinui. Hilary Redmon iš „Free Press" Niujorke ir Lesley Levene taip pat suvaidino svarbų vaidmenį. Visi drauge jie yra tiesiog svajonių komanda.

Pagaliau reiškiu meilę ir dėkingumą savo dukterims: Zoë, Esther ir Eden.

PRATARMĖ

TURINT OMENYJE, KAD SOKRATAS buvo nunuodytas, reikėtų gerai pasvarstyti, ar verta priimti jo kvietimą kartu papusryčiauti. Vis dėlto tokia pusryčių draugija pasirodytų puiki būtent dėl jį pražudžiusio smalsumo. Jis buvo nutildytas, nes per daug klausinėjo, erzindamas pernelyg daug žmonių. Jo protas, linkęs tyrinėti, nuolat nepatenkintas, išradingas, skatino jį abejoti viskuo, nuo įstatymų paskirties iki erotinės meilės prigimties, – nenuostabu, kad garsiausias jo mokinys Platonas jį apibūdino kaip įkyrų vabzdį. Jei iš tiesų prisėstumėte su juo prie kapučino kavos puodelio ir ragelių, jis, ko gero, imtų klausinėti, kodėl gyvenate būtent taip, kaip gyvenate, ko jūs vertas kaip asmuo. Šitoks bendravimo stilius jums, kaip ir jį nužudžiusiai valstybei, gali pasirodyti užgaulus; vis dėlto, jei patikėsite jo nekaltumu, gausite progą leistis į išskirtinę proto kelionę. Galbūt jis išaiškintų, kodėl taip glaudžiai susiję genialumas ir beprotybė arba kaip visata sukurta iš sielos; kalbėdamas asmeniškesnėmis temomis galbūt išdėstytų priežastis, kodėl būti geram svarbiau nei būti laimingam. Yra žinomas Sokrato posakis, kad „gyvenimas be tyrinėjimo nevertas gyventi“*; teikdamas pirmenybę dialogui,

* Plg. *Sokrato apologija*, 38a: Platonas, *Sokrato apologija. Kritonas*, iš graikų kalbos vertė Antanas Smetona, Vilnius: Aidai, 1995, p. 37 (*čia ir toliau – vertėjos pastabos*).

o ne kalbų sakymui, jis paskatins susimąstyti apie save ir savo veiksmus, kad jie taptų prasmingesni, arba įkvėps keistis ir suteikti gyvenimui trūkstamą prasmę.

Panašiai atsitiktų, jei dalytumėtės pusryčių bandelę su Hegeliu ar daužtumėte kiaušinį su Baconu. Nors filosofai andai yra kankinamai ginčijęsi apie tai, kiek angelų gali tilpti ant smeigtuko galvutės, apie būtybės ir Būties skirtumus, vis dėlto filosofijai rūpi ne prigalvoti mįslių mokslininkams, o padėti mums pasiekti išmintį. Juk šiaip ar taip žodis „filosofija" reiškia „išminties meilę", o būti išmintingam – ne tas pat, kas būti protingam. Protui pakanka abstrakčių argumentų, o išmintis yra praktinis mokslas, ieškantis greitų sprendimų kasdienio gyvenimo sunkumuose. Šiuo požiūriu filosofija linkusi pripažinti, kad gyvenimas nėra vienareikšmis; kiek palikti arbatpinigių padavėjui, patiekusiam skrebučių ir bandelių, Sokratui rūpės ne mažiau nei klausimas, ar yra Dievas.

Knygoje stengiamasi eiti pramintu taku: atskleidžiama, kaip istorijos didžiosios idėjos – beje, ne tik filosofijos, bet ir psichologijos, sociologijos bei politikos sričių – yra susijusios su jūsų gyvenimu ir kaip galima giliau apie jas susimąstyti. Tiesą sakant, ši tema nuodugniai nagrinėjama daugelyje veikalų: kaip elgtis etiškai, už kokią politinę partiją derėtų balsuoti ir taip toliau. Skirtumas ne tik tas, kad jos parašytos vartojant specialią terminologiją, bet ir tas, kad didžiąsias idėjas jose stengiamasi pakylėti aukščiau, užuot grindus jomis kasdienę patirtį, – o šios knygos tikslas būtent toks. Taigi tolesni puslapiai prikelia įvairius genijus, kurie jus lydės, kol būsite panirę į savo reikalus. Sporto salėje šalimais bėga socialinės istorijos tyrėjas Michelis Foucault, aiškindamas, kad jūsų mankštos pratimai yra valstybės valdymo forma. Psichoanalitikas Jacques'as Lacanas pats lydi jus po parduotuves ir, kol persi-

rengimo kabinoje spoksote į veidrodį, perspėja apie narcisizmo pavojus. Kai dirbate, Karlas Marxas jums kužda į ausį, kaip liautis vergauti uždarbiui. Susitinkate Machiavelli, ir šis jums pataria, kaip surengti vykusį vakarėlį. Iš Carlo Schmitto išgirstate, ką gera gali duoti peštynės su gyvenimo draugu. O Buda paaiškina, kaip neužmigti vonioje. Jeigu jais pasiremsite mąstydami apie savo rytmečio ritualą ar apie tai, ką žiūrite per televiziją, pasisemsite įdomių dalykų. Jų mintys gali provokuoti, atrodyti keistos, bet jos visada susijusios su jūsų dienos įpročiais.

Žinoma, nebūtinai ta diena turi atitikti čia pateikiamą modelį. Ne kiekvienam reikia sekso kasdien, o su tėvais pietaujate gal tik sykį per metus – ir galbūt visa laimė. Jeigu dirbate namie, vargu ar „kelionė į darbą“ susijusi su vargais, aprašytais 3 skyriuje, kur aš, remdamasis XVII a. teoretiku Thomasu Hobbesu, aiškinu, kodėl važinėjimas į darbą rytais pažadina mumyse laukinį. Be to, čia galbūt trūksta jums rūpimų dalykų, ir alternatyviame šios knygos variante galėtų atsirasti skyriai „Pasiimame vaikus iš mokyklos“, „Lankomės pas psichoterapeutą“, „Einame melstis“, „Dirbame naktinėje pamainoje“. Tačiau dažną iš čia aprašomų patirčių turėtumėte atpažinti, be to, gausite progą jas permąstyti iš naujo.

Ir tai nėra vien didžių mąstytojų „didžios idėjos“. Be kai kurių mano paties minčių, rasite nuorodų į muziką, dailę, kiną, literatūrą ir netgi garsųjį japonų eksperimentą su vandens kristalais. Skyriuje „Lankomės pas gydytoją“ rasite ir rimtą skausmo tyrimą, ir (nepatvirtintais duomenimis) smagiausią pasaulyje anekdotą. Skyrius „Ruošiame ir valgome pietus“ supažindina su prancūzų antropologija ir Peterio Greenaway’aus filmu apie kulinarijos nuosmukį „Virėjas, vagis, jo žmona ir jos meilužis“. Rėmiausi įvairiausia medžiaga – sena, nauja, pasiskolinta ar nepadoria (seksui skirtame skyriuje aptariamas

pornografijos reiškinys), – kuri tik galėtų suteikti kasdienybei prasmės, banalybę nuspalvinti humoru, paaiškinti nuobodžios rutinos priežastis.

Jei gyvenimas be tyrinėjimo nevertas gyventi, tai kodėl nepatyrinėti jo tą pačią akimirką, užuot laukus paskaitos šia tema? Šiaip ar taip, kasdienis gyvenimas sudaro 99 procentus mūsų gyvenimų – jeigu gyvendami apie tai negalvojame, apmąstymams daug laiko neliks. O jeigu mąstome, tai turime ir galimybę įvertinti, kuo svarbūs iš pažiūros nereikšmingi dalykai, tokie kaip rengimasis ar ėjimas miegoti, ir išvysti juos kitoje šviesoje.

1

PRABUNDAME

GRAŽI MAROS CARLYLE DAINA „Gyva" (*Alive*) prasideda šiomis eilutėmis:

> Kasdien prabusdama stebiuosi saule,
> Stebiuos, kad prabundu!

Marai dainuojant jos balsas banguoja, iš pradžių mieguistas, paskui žvalėja, atspindėdamas pokytį nuo snaudulio iki sąmoningos būsenos. Daina patraukliai atkuria vaikišką prabudimo akimirkos nuostabą, apstulbimą, kad pasaulis tebėra, kad žmogus vėl prabunda. Net ir suaugusieji, busdami neišsimiegoję, pagiringi, šalia ne to mylimojo, akimirką, prieš užplūstant pagiežai ar nevilčiai, pajunta įstabią nuostabą, kad vėl prabudo ir tebėra gyvi.

Kas gi tai? Dėl ko prabudimas mus vis dar stebina, nors prabundame kiekvieną dieną? Ar būtent dėl to, kad iki tos akimirkos miegojome ir negalėjome numatyti, jog tuoj pat reikės keltis? Tokiu atveju, tiesą sakant, prabudimas negali nekelti nuostabos – juk dar prieš akimirką mes tikrai miegojome.

Taigi, nors prabudimas galėtų būti labiausiai nuspėjamas mūsų gyvenimo įvykis, toks pat aiškus kaip saulėtekis rytais, vis dėlto niekada nepajuntame, kaip jis ateina. Lygiai nuspėjamas

ir nenuspėjamas, prabudimas yra paradoksas – nukrypimas nuo nuoseklios dalykų logikos, – ir tai tik viena iš priežasčių, dėl ko apie jį mąstyti verta. Kad ir koks atrodytų kasdieniškas, prabudimas yra vienas iš esminių mūsų veiksmų. Gal ir keistokai nuskambės teiginys, kad egzistuoja prabudimo filosofija, tačiau, galima teigti, visa filosofija yra būtent apie tai.

Ištisus šimtmečius „filosofijai" rūpėjo sąmonės klausimai; „būti sąmoningam" gana akivaizdžiai reiškia ir „būti prabudusiam". Tiesa, XIX a. pabaigoje ima sparčiai plisti *pa*sąmonės filosofijos srovės – būtent apie ją kalba visa psichoanalizė – tačiau vyraujanti filosofijos kryptis visuomet neabejotinai dėmesį kreipė į sąmonės reiškinius, į budrų gyvenimą: ką reiškia mąstyti, jausti, žinoti, tikėti, suvokti, perprasti, veikti, rinktis, mėgti, mylėti, daryti gera ir daryti bloga, – visos šios veiklos susijusios veikiau su budrumo, o ne su miego būsena.

Tad sveiki: jūs pabudote. Galbūt iš prigimties jūs ne vyturiai, bet jeigu jau prabudote, bent jau esate sąmoningi. Ar tikrai? Iš kur žinote, kad nemiegate? Iš kur žinote nesapnuojantys, kad prabudote? Iš kur žinote, kad visa, kas jus supa, o ir jūs patys, nesate iliuzija, kokio nors piktavalio burtininko pokštas?

Be abejo, tai vienas iš pačių svarbiausių filosofinių klausimų, o patį filosofiškiausią atsakymą į jį pateikė XVII a. ketvirtame dešimtmetyje René Descartes'as, prancūzas, didžiumą savo gyvenimo praleidęs Nyderlanduose. Kaip ir dauguma filosofų susidūręs su pasaulio keistumu Descartes'as norėjo įrodyti kai kuriuos neabejotinus dalykus ir išdidžiai užsimojo filosofiją apversti aukštyn kojom. Užuot pradėjęs nuo hipotezės ar keleto prielaidų, nuo pirminės priežasties ar mokslo dėsnio, jis apsisprendė pradėti nuo nieko ir nieko nelaikyti savaime suprantamu dalyku: abejodamas absoliučiai viskuo, – panašiai

kaip nusikaltėlis laikomas nekaltu, kol jo kaltė neįrodyta, – jis žiūrėjo, kur tai atves.

Taikydamas šį skeptiko metodą, Descartes'as netrikdomas suprato galintis abejoti viskuo, išskyrus tai, kad abejoja. Maža to: jeigu jau abejoja, jis turi ir mąstyti. Tada jis suvokė, kad mąstyti gali tik tas, kas egzistuoja, – kaipgi galima būtų apie ką nors mąstyti, jei nebūtų kam mąstyti? Descartes'as pamažu artėjo prie atradimo. Galiausiai jam, kaip dukart du, tapo aišku, kad jeigu galite mąstyti, vadinasi, turite būti. Net jeigu manote, kad jūsų nėra, jau vien tai, kad *mąstote*, reiškia, jog esate gyvas, nes mąstymas reiškia buvimą. Descartes'as rado būties įrodymą. Iš čia jo garsusis posakis: „Mąstau, vadinasi, esu." Tai buvo milžiniškas šuolis į priekį, – ne tik filosofijos, bet ir apskritai mokslo, nes tai reiškė, jog atskleista nepaneigiama tiesa ir taip sukurtas tvirtas pagrindas tolesniems tyrimams.

Štai kodėl prabudimas rytą yra toks filosofiškas veiksmas, tiesioginis susidūrimas su sąmone ir būtimi. Išties ironiška, kad tai darome taip nesąmoningai, juk prabusdami mes ne tik grįžtame į sąmoningą būseną, bet ir atgauname gebėjimą tai įrodyti. Naktį tai nebuvo taip jau aišku. Nors sapnavimas irgi yra savotiškas mąstymas, taigi teoriškai lyg ir dar vienas būdas įrodyti, jog esi, vis dėlto būta ištisų nakties tarpsnių, kai nei mąstėte, nei sapnavote, tad kyla keblus klausimas, ar tuo metu jūs egzistavote: jeigu mąstyti reiškia būti, ar esate tuo metu, kai nemąstote? Prie šio klausimo dar grįšiu paskutiniame šios knygos skyriuje. Kol kas jūs žinote, kad esate bent jau dieną.

Taigi, grąžindamas filosofiją tiesiai į jos atskaitos tašką, Descartes'as gerokai šoktelėjo į priekį. Rąžydamiesi rytą, kad ir kokie surūgę, jūs priimate neregimą, bet išskirtinį reiškinį – savo sąmoningą būtį, savo įsisąmoninimą, kad esate. Tokia pradžia atrodo daug žadanti, tačiau Descartes'as, kietai išviręs

šį puikų mąstymo, iš kurio turėjo išplaukti visa kita, kiaušinį, nebuvo visai tikras, ką su tuo tikrumu veikti. Dabar jūs prabudote, esate sąmoningas ir egzistuojate – o kas toliau?

Budrią ir sąmoningą jūsų būtį reikėtų susieti su jūsų gebėjimais – žodis „gebėjimai" čia iš esmės reiškia jūsų gebą nuosekliai mąstyti, rasti atsakymus. Bet ar vien tai, kad esate budrus, jau savaime reiškia, kad jūsų proto gebėjimai veikia? Atrodo, ne visada, – smegenis „įjungti" gali pavykti ne iš karto, – bet vos jūsų akys apsipranta su šviesa, ar jūsų protas irgi prabunda? Klausimas svarbus, nes galite būti sąmoningas ir sykiu išprotėjęs, – ne visada tas pats būti sąmoningam ir būti protingam. Būtų šaunu rytais žinoti ne tik tai, kad esate, bet ir kad esate sveiko proto.

Tarkime, kad iš patalų išnirdami į sąmoningą būseną – galbūt abejodami savo būtimi, bet vis dėlto ją ir patvirtindami, – sužinote apie eismo srautą už savo lango; galbūt prie choro prisijungia pneumatinis grąžtas, o gal pro šalį važiuoja šiukšliavežė ir ramybę toliau drumsčia sudužusių stiklų džerškėjimas. Keikdami triukšmą vėl rausiatės į pagalvę. Kojūgalyje prisėdęs Immanuelis Kantas, veiklos viršūnę pasiekęs 150 metų praėjus po Descartes'o, bemat imtų protestuoti – ir ne tik dėl savo garsiosios nemigos, kai visą naktį pradirbdavo su naktine kepuraite ir marškiniais. Veikiausiai jis suabejotų, ar jūsų reakcija racionali. Kodėl?

Stebėdamas jūsų pastangas susirangyti po antklode, Kantas bandytų įrodyti: jūsų pojūtis bundant, jog eismas kelia triukšmą, tėra tik pojūtis. Jūsų sprendimas nebūtinai racionalus, jūsų protas galbūt dar miega. Juk kaip galite būti tikri, kad jūsų girdimas triukšmas iš tiesų yra triukšmas, o ne jūsų irzlumo atspindys? Ar lindimas atgal po patalais yra veiksmas to, ką Kantas vadino „grynuoju protu" – visuotinė visiems

žinoma tiesa, – ar tai tėra jūsų asmeninis atsakas, kylantis iš tingumo ir tikrovės vengimo?

Galite įsivaizduoti, kad visi jūsų gatvėje gyvenantys žmonės kartu su jumis keiksnoja, tačiau net jeigu apklaustumėte visus kaimynus ir jie pritartų, kad rytinis eismas jūsų gatvėje iš tiesų baisiai erzina, Kantui to nepakaktų. Jis reikalautų pateikti ne dalinės – empirinės ar demokratinės – tiesos versiją, bet patvaresnio dalyko – grynojo proto, vėlgi esančio aukščiau, anapus ir pirmiau bet kokių tikrovės aiškinimų, individualių ar kolektyvinių. O jeigu Kantas dėl to jums pasirodys atitrūkęs nuo tikrovės, dogmatiškas ar pernelyg griežtas, turėtumėte prisiminti kai kurias sektas, kai 100 proc. narių tiki vienu dalyku ir 100 proc. iš jų apsigauna. Visuotinis įsitikinimas nėra tolygus visuotinei tiesai, ir Kantas buvo linkęs atsigręžti į Koperniką, lenkų eruditą, 1514 m. įrodžiusį, kad Žemė sukasi aplink Saulę. Iki tol visi ligi vieno tikėjo, kad Žemė yra visatos centras, ir visi ligi vieno klydo.

Aišku, kad, net nekalbant apie daugelį kitų su lova susijusių dalykų, – pavyzdžiui, gimimą, mirtį ar santuokos aktą, – lova yra prabudimo filosofijų kovos laukas. Net jeigu ji iš tiesų paremia mintį, kad jūs egzistuojate, negalima jai užkrauti savo jutimų naštos; išvaduodamas jus nuo nemažos abejonių naštos (Descartes'as), prabudimas vietoje jų išsyk kelia užduotį įrodyti, kad tai, ką pirmiausia pajuntate rytą, apskritai neturi jokio pagrindo (Kantas). Diena vos prasidėjo, o jums jau tenka užsiimti rimtokomis filosofinėmis pratybomis, ir vis dėlto, nors filosofija šiuos klausimus svarsto taip išsamiai, prabudimo idėją labiausiai pasvėrusi yra veikiausiai ne filosofija, o religija, ir būtent krikščionybė. Mat, atmetus visa kita, prabudimo veiksmas yra mažytė santykio tarp gyvenimo ir mirties drama, – miegas primena mirtį, o prabudimas – gimimą

ar atgimimą. Tačiau šis santykis nėra vien metafora: eidamas miegoti, tiesiogine prasme negali būti tikras, kad vėl prabusi. Abu aspektai itin rūpi krikščionybei.

Pasvarstykime: krikščionybė nieko nereikštų be Kristaus, o Kristus nieko nereikštų be prisikėlimo – jis kėlęsis iš kapo trečią dieną po savo mirties ant kryžiaus, prie kurio Romos kareivių buvo prikaltas. Drąsiai tariant, krikščionybė yra prabudimo religija. Tikima, jog mirtis, nors ir apgaubta paslapties skraiste, tiesiogine prasme tėra tik miegas, ir jeigu gyvensite apdairiai, paskui vėl prabusite rojuje. Svarbiausia žinia ta, kad „prisikėlimas" tėra eilinis stebuklas, antgamtinis, bet trivialus, palaimintas, bet banalus – tokią sampratą puikiai perteikia sąmojingai naivus XX a. vidurio britų dailininko Stanley'o Spencerio paveikslas, kuris taip ir vadinasi – „Prisikėlimas". Jame vaizduojami anglų kaimiečiai, lipantys iš savo kapų, apsivilkę naktiniais marškiniais, besirąžantys ir žiovaujantys, tarsi ką tik pakirdę iš miego savo lovose. Paveikslas atspindi krikščionybės nuostatą: mirtis laikoma tik negrėsmingu tarpiniu epizodu, keliančiu ne daugiau baimės kaip ėjimas miegoti vakare. Jeigu prieš miegą pasimeldėte, galite tikėtis prabusiantys danguje.

Tik, žinoma, jei krikščionybei toks svarbus yra pabudimas iš miego, jos užduotis iš dalies yra atremti priešingą galimybę, t. y. galimybę apskritai neprabusti. Tokiu atveju, užuot mirtį įsivaizduojant kaip miegą ir prabudimą iš jo, miegas, atvirkščiai, gali grėsmingai pereiti į mirtį, iš kurios niekada neprabusite. Įdomu tai, kad viename iš Shakespeare'o sonetų miegas vadinamas „mirties antrąja savastim", – mat iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad Shakespeare'as miegą lygina su mirtimi įprastu, metaforiniu būdu; bet įsižiūrėjus įdėmiau matyti, kad, pasak jo, miegas nėra tik *kaip* mirtis, jis – „mirties antroji savastis", – vadinasi, mirties atitikmuo ar bent jau tamsus

pasiuntinys, kurį derėtų vertinti baimingai ir pagarbiai. Jis krikščioniškai sampratai, tapatinančiai miegą ir mirtį, prikiša jos krikščioniškumą. Miegoti pavojinga, duoda suprasti jis, nes, užuot prisikėlę tolesniam gyvenimui, jūs galbūt niekada nebeprabusite, – paskutiniame XVI a. dešimtmetyje, kai rašė Shakespeare'as, vidutinė žmogaus gyvenimo trukmė siekė apie trisdešimt metų, o naujagimių mirtingumas įspūdingai pranoko dabartinį.

Tad net ir XXI a. galite pajusti tą trumpą nuostabą, kad prabudote ir išsprūdote iš miegu vadinamo paslaptingo nepažįstamojo glėbio, sumišusią su kerinčio netikėtumo, šiokio tokio palengvėjimo ir net dėkingumo jausmais. O jeigu krikščionybei naudinga čia slypinti baimė, – tai tik dar viena priežastis, dėl ko krikščionybė, – tiesą sakant, ir islamas, – taip ryžtingai reiškia teises į prabudimo sritį. Nors ir lemiamas fiziologinio ritmo, psichologine prasme prabudimas priklauso nuo kažko kito. Jūs miegojote ir buvote nesąmoningas, ir tai reiškia, jog prabudimas susijęs su nerimastingu savikontrolės praradimo pojūčiu, – juk neprisiverčiame pabusti, o tiesiog prabundame, – dėl to šis išsigelbėjimo momentas, grįžimas į sąmoningą būseną nedvejojant priskiriamas dieviškajam įsikišimui, tarsi angelas vėl būtų jus išplėšęs iš požemio karalystės.

Žinoma, „požemio karalystės“ šalutinės reikšmės yra veikiau pagoniškos nei krikščioniškos, tačiau krikščionybė neatsisakydavo pasinaudoti jausmus žadinančia pagonių apeigų jėga, net jeigu oficialiai ir siekė nuo jų atsiriboti. Vis dėlto, jeigu tikitės naują religiją atplėšti nuo jos šaknų, jums reikia pritaikyti visą įmanomą simbolių repertuarą, o tada paskelbti, kad visa tai yra jūsų. Šiaip ar taip, krikščionybė nuo pat savo pradžios paslapčia stengėsi sieti Kristaus prisikėlimą su žemės atbudimu pavasarį. Pavyzdžiui, žinome, kad Velykos buvo

pritaikytos prie „pagoniškos" saulėgrįžos šventės, per kurią „pavasario apeigomis" arba „Žemės daina" buvo pažymimas dienų ilgėjimas. Nebuvo taip, kad religija ėmė ir susirinko magiškų ritualų likučius, tikrojo tikėjimo šviesa perkeisdama tamsųjį prietarų pasaulį, – būtent taip skelbtų tradicinis pasakojimas, – veikiau religija maginius ritualus įtraukė, įsisavino ir prisitaikė, ypatingos jėgos semdamasi iš jų pirminio dėmesio atbudimui. Visa tai susiliejo į svaiginantį mišinį: pasaulis busdamas dejuoja, ledas aižėja, daigeliai kalasi, o visas kosmoso ritmas įtraukiamas į sakralinę sceną, dvasininkams švenčiant pasaulio šviesos sugrįžimą, ir netgi mes iš savo lovų atsiliepiame į šį antgamtinį gamtinių metų judėjimą, atlikdami menkutį kasdienį veiksmą – tiesiog prabusdami.

Šios sąsajos tik stiprėja ir gilėja, kai suvokiate, jog pati tiesos samprata ir filosofijos bei religijos, ką ir kalbėti apie teisę, kertinis akmuo taip pat yra tvirtai pagrįstas pabudimo idėja. Kad tai suprastum, nereikia būti filosofu, juolab kad tą sąsają liudija kasdien girdimi posakiai, tokie kaip „atsimerkti ir išvysti tiesą", „atsivėrė mano akys" ar netgi „jus pažadins kavos aromatas". Jeigu tokiose frazėse slypi užuomina, esą prabudimas ir tiesa miega vienoje lovoje, jums tereikia paieškoti patvirtinimo senovės graikų kalboje. Išsiaiškinsite, kad tiesą nusako žodis *aletheia,* iš kurio kildinamas anglų kalbos žodis, reiškiantis „letargą". Tačiau pažiūrėkite: graikiškas žodis yra „a-letheia", o ne „letheia" – vadinasi, tiesa yra *priešinga* mieguistumui (letargui). O kas gi yra letargo priešingybė, jei ne prabudimas? Tiesa randama tada, kai prabundama ir nuspiriamos antklodės. Tiesiogine prasme savimi labiausiai būnate ką tik prabudę – vargu ar įmanoma prabusti nenuoširdžiai.

Vis dėlto lengva nepastebėti to, kas svarbiausia. Ne tik tai, kad jums reikia prabusti, jei norite išvysti ar išgirsti tiesą, tokią

svarbią, kokia tik ji gali būti; bet veikiau tai, kad pati tiesa yra ne kas kita, kaip savotiškas pabudimas. Kaip tai atsitinka? Šiek tiek paaiškės, jei kreipsimės į trečią filosofą, G. W. F. Hegelį.

Hegelis, XIX a. pirmos pusės vokiečių filosofas, rašęs netrukus po Kanto, dar domėjosi stebuklingu Kristaus prabudimu po mirties, ypač dėl to, kad tai buvo „absoliučios tiesos" (Hegelio terminas) apraiška. Kristaus istorijoje išskiriami trys jo gyvenimo tarpsniai: iš pradžių jis gyveno, paskui mirė ir galų gale – jeigu šia istorija tikite – atgimė. O jeigu jis nebūtų atgimęs – jeigu po mirties nebebūtų prisikėlęs, – jis būtų ne Kristus, bet apsišaukėlis, ne tikrasis mesijas, o apsimetėlis. Jėzus tapo Kristumi tik trečiojoje pakopoje, kai tiesa apie jį buvo apreikšta, patvirtinta ir įvykdyta. Maža to – savimi jis galėjo tapti *tik* trečiojoje pakopoje; atėmus šią trečiąją pakopą ar kurią nors iš pirmųjų dviejų, jis nebebūtų Kristus tikrąja prasme. Taigi trinarė struktūra buvo esminė šiai tiesai paskelbti.

Kad ir koks nepaprastas, šiuo požiūriu Kristus yra visiškai paprastas pavyzdys, kaip tiesa visados turi paklusti šiam trijų pakopų dėsniui, kurio pagrindinė pakopa yra prabudimas, tikrojo tapsmo kulminacija. Iš tiesų bet kurią Hegelio seką sudaro trys nariai – tokią techniką jis vadino „dialektika", – tiesa čia yra tarsi visatos žadintuvas, grąžinantis pasaulį į protą po veiklos tarpsnio, kurį lydėjo poilsis. Tokio pat modelio, pasak Hegelio, laikėsi net ir pasaulio istorija, palaipsniui plėtodamasi. Pirmasis, senovės Graikijos tarpsnis, tikras aukso amžius, netgi išleidęs tiesos daigus, vis dėlto liko pernelyg idealus ir nepagrįstas tikrove. Graikai manėsi esantys prabudę, bet klydo. Tada ėjo klasikinės Romos tarpsnis, pernelyg realistiškas ir brandus, tačiau kartu ir gniuždantis: įspūdingai svarbus, pripažintas, bet siaubingai sausas ir kritiškas, tarsi vėl užmigdantis perdėtu reguliavimu. Galop ateina vokiečių tarpsnis, –

Hegelis beveik buvo jo liudytojas, – ir žada suderinti geriausia, ką davė graikai ir romėnai, bet pranokti ir vienus, ir kitus; tai galutinė istorijos išraiška, arba atgimimas, sugrąžinta tikroji pasaulio prasmė. Istorija Hegeliui reiškė prabudimą suvokti tiesą XIX a. Vokietijoje.

Kiek vėliau tame pačiame amžiuje Hegelio teorija davė pradžią ištisai naujai filosofų mokyklai; tarp jų tokiems svarbiems mąstytojams kaip Jacobas Burckhardtas, Eduardas Winkelmanas ir Karlas Marxas, tačiau, be abejo, šiuolaikinio žmogaus ausiai Hegelio teiginiai skamba pernelyg tiesmukai ir pasipūtėliškai. Argi mūsų reliatyvistiniame pasaulyje kas nors rimtai tiki, kad dar liko absoliučių tiesų, kurias reikėtų pažadinti? Turbūt niekas, išskyrus religinius ir politinius ekstremistus. Tačiau šaipytis iš Hegelio istorijos aiškinimo būtų kur kas lengviau, jeigu jo esminis pasakojimas apie arijų lemtį nebūtų kliustelėjęs alyvos į nacių ugnį: himnu „Rytojus priklauso man“ („Tomorrow belongs to me“), Bobo Fosse'o 1972 m. filme „Kabaretas“ giedamu taip vaizdingai, kad kūnas pagaugais eina, siekiama paskelbti apie neleistinai užmigdytos lemties atgimimą ar atbudimą. Net ir ne tokiame grėsmingame kontekste idėja, neva tiesa esanti nusilpusi ir prašosi pažadinama, ištraukiama iš lovos ir iškeliama į dienos šviesą, tebėra nesąmoningas šūkis. Tik prisiminkime bet kurios valstybės įvairaus plauko politikų itin mėgstamus šūkius apie atgaivintiną iki šiol miegojusią tiesą, – ar tai būtų raginimas „grįžti prie šaknų“, ar kvietimas „atsigręžti į tikrąsias vertybes“. Tai iš esmės hėgeliškas arba dialektinis šūkis, slepiantis prielaidą, jog buvo tiesa, paskui ją paslėpė arba užmigdė (dažniausiai „opozicija“), o dabartinė mūsų užduotis – ją vėl pažadinti arba prikelti. *Iš naujo* prižadinta tiesa yra dar tikresnė ir galingesnė.

Mus nuo Hegelio skiria du šimtmečiai, ir nesvarbu, ar galų gale prabudome tiesai, ar vis dar šlitinėjame apimti „dogmatinio snaudulio“ (kaip kitados apibūdino Kantas), – vis tiek esame kviečiami nebemiegoti kur kas aiškesne prasme, visiškai kita negu filosofijos ar religijos. Net jeigu bendrą pasaulio sąmoningumo lygį laikote apgailėtinai žemu, vargu ar galite paneigti, kad turime išsiugdę budrumo kultūrą. Neabejotinai sutiksite, kad kapitalistinėse visuomenėse, niekada nemiegančiuose miestuose mes gyvename atvangos nepažįstančioje laiko juostoje, be poilsio 24 valandas per parą, 7 dienas per savaitę, dieną naktį stebimi ir nuolatos budrūs. Tiesą sakant, vis sunkiau sugraibyti išjungimo mygtuką, – ir mūsų kūno, ir mūsų išmaniojo mobiliojo telefono. Vadinasi, nors prabudimas vis dar reiškia, kad prieš tai leidome sau numigti ir atitraukti akis nuo ekrano, jis jau darosi nebe tiek natūralios dalykų tvarkos dalis, kiek nostalgiška prabanga. Ar mes įsibrovėme į epochą, kurioje geriausiu atveju galime tikėtis ne gerai išsimiegoti, o išlikti parengties būsenoje?

Jeigu atsakymas teigiamas, jis būtinai veda prie dviejų tarpusavyje susipinančių imperatyvų – tiesiog dvynių dievų, nes jais abejoti būtų kone erezija. Tai ekonomikos augimas ir technologijų naujovių diegimas: vis aukštesnis BVP (Bendrasis vidaus produktas) ir nepaliaujamas jo augimas. Abu drauge jie sukėlė globalią produktyvią nemigą: Japonijai einant miegoti, Amerika tą pačią akimirką keliasi ir skuba prie ekranų. Čia netoleruojamas joks gamybos pertrūkis, nes pasaulis virto fabriku, kurio tikslas – gamybinis pajėgumas, būdas jį pasiekti – produktyvumas, o „prabudimas“, jeigu jis reiškia, jog buvo miegota, tėra skirtas ištižėliams.

Savo ruožtu šiuodu dievus įsuka ir ekonominį budrumą kuria ne tik pinigai, bet ir elgesio normos. Be visų kitų blogybių,

kurias jie lemia skatindami per daug vartoti, tokia mechaninė ir monetarinė beprotybė tvirtina, esą sunkus darbas – amžina vertybė. Nepamirškite, kad budri ir darbinga būtis pelno didesnę pagarbą negu mieguista ir tingi; panašu, kad taip bus visada. Gyvenime vadovaujamės logika, kurią Maxas Weberis praminė protestantiška darbo etika; ji duoda daug gero, bet ir sukelia nenumatytas pasekmes, tai etika, iš esmės pagrįsta principu „kelkis ir eik“. Ji jus pasiglemžia, vos spėjate pabusti.

Tik, žinoma, tarp atsikėlimo ir ėjimo dirbti įsiterpia svarbi pakopa.

2

RUOŠIAMĖS

KLEOPATRA besirengiančiam į mūšį Antonijui siūlo „aukso šarvus" – ir nemanykite, kad tai baisiai egzotiškas, tolimas ir ekstravagantiškas dalykas. Ji elgiasi taip pat, kaip stereotipinė priemiesčio namų šeimininkė, išruošdama savo vyrą į metro traukinį, dešimt minučių po aštuonių išvykstantį iš London Bridge, Didžiosios centrinės ar Shinjuku stoties.

Markas Antonijus gal ir nedirbo teisme, žiniasklaidoje ar vyriausybėje, tačiau jo pasirengimas anaiptol nėra mums visai nesuprantamas. Ne tik dėl to, kad šiandien kalbėdami apie pačias įprasčiausias savo prievoles vis dar vartojame karines metaforas: „eiti į mūšį", „susidurti su priešu" ar, dainiaus Shakespeare'o žodžiais, „vėl prisiimti smūgį", – bet ir todėl, kad ruošiantis išeiti kaskart prireikia karinio mąstymo.

Tai susiję su pasirengimo dvilypumu, svyravimu tarp „taip" ir „ne". Viena vertus, kad būtum pasiruošęs, reikia protą nuteikti tam tikrai patirčiai, prisiversti, susitaikyti su tuo, kas laukia, įsitraukti, dalyvauti įvykiuose ir pasiduoti srovei, kad ir kur ji neštų: jūs sakote „taip". Kita vertus, kad būtum pasiruošęs, turi pasirengti, todėl bandote elgtis ir priešingai – apsisaugoti nuo to, kas gali jus ištikti, sumažinti riziką, užkirsti kelią galimiems netikėtumams ir patikimai apsišarvuoti: taigi sykiu sakote „ne".

Jeigu pasiruošimas reiškia, kad sutinkate visa galva nerti į nenuspėjamų įvykių sūkurį („kas bus, tebūnie"), jis taip pat reiškia pastangas išlaikyti atstumą ir atsiriboti nuo galimos patirties („esu pasiruošęs viskam"). Toks jau tas pasiruošimo paradoksas: jis nuteikia būsimai dienai, ir ją patirti, ir jos nepatirti, ir ją išgyventi, ir jos neišgyventi.

Su šiuo paradoksu susiduriame kasdien, kraudamiesi krepšį ar vilkdamiesi švarką, gilios jo filosofijos šaknys siekia bent jau I a. prieš Kristų, iki Marko Antonijaus, ir atveria ne mažiau gilią prarają. Vienoje jos pusėje yra tie, kuriems pasaulis iš esmės yra tvarkingas ir saugus, pakankamai saugus, kad galima būtų į jį įsitraukti. Kitoje pusėje liekantieji mano, kad pasaulyje daugiausia lemia atsitiktinumas, todėl verčiau užsisegti saugos diržą, – jie tvirtintų, esą pasiruošimas susitikti su pasauliu neturėtų gynybinio atspalvio, jeigu paties pasaulio keliai nebūtų nesuprantami, o kartais ir pavojingi.

Pasidairykime į vieną iš Antonijaus amžininkų romėnų, filosofą Lukrecijų, kuris šią neperprantamą pasaulio energiją aprašė poemoje „Apie daiktų prigimtį". Ši poema – tai keistas psichologijos, fizikos ir teologijos mišinys, ir vis dėlto ji pralenkia savo laiką, nes Lukrecijus tvirtina, kad kosmosas sudarytas iš milijonų judančių dalelyčių ir kad šių dalelyčių elgsena paklūsta akliems svyravimams – tarsi du tūkstančiai metų *avant la lettre* jis kalbėtų apie Heisenbergo „neapibrėžtumo principą", įrodžiusį, kaip sunku išmatuoti judantį objektą. Įsivaizduokite stebintys krintančius lietaus lašus: išsirenkate vieną ir sekate, kaip greitai jis leidžiasi oru, bet paskutinę minutę jis staiga krypteli į šalį. Būtent taip, pagal Lukrecijų, funkcionuoja pasaulis: iki tam tikros ribos nuspėjamas, bet vėliau nebenuspėjamas. Teorija buvo ir tebėra radikali, ji padėjo sustiprinti priešpriešą tarp požiūrio į pasaulį

kaip į esmingai tvarkingą ar esmingai chaotišką, į nuspėjamą ar nenuspėjamą vietą.

Tačiau Lukrecijaus teorija radikali ne tik tuo, kad sukelia nerimastingą atsitiktinumo pojūtį ar sutrikdo fizikos dėsnių tvarką, priremdama juos prie sienos. Joje esama ir egzistencinio aspekto, mat tai, kad viešpatauja chaosas, regis, reiškia du dalykus: arba Dievo nėra, – nes būtent Dievas visų pirma, kaip tikimasi, turėjęs chaosą sutvarkyti; arba Dievas yra, bet jis pasislėpė, nevykdo savo priedermių ir apleido mus, mirtinguosius, palikęs patiems ieškoti laimės nevaldomame pasaulyje. Tiesą sakant, atsakomybė mums, žmonėms, suverčiama bet kuriuo atveju: be dieviškojo Tėvo priežiūros į pasaulį vėl skverbiasi netvarka, ir juo labiau reikia būti budriems ir pasiruošusiems.

Vis dėlto laukia netikėtumas. Jeigu pagal antrąjį scenarijų Dievas nesudėjo visų taškelių ant „i“ ir paliko mums su tuo dorotis patiems, nebūtinai tai turi reikšti nesirūpinimą. Atvirkščiai, tai gali būti apgalvota jo rūpesčio apraiška, teologijos požiūriu – visapusė „reikli meilė“. Įsivaizduokite, kad jis iš tiesų viską sutvarkė nuo a iki z, paleido programą, kuri nuo amžių pradžios veiks per amžių amžius. Tai mus paverstų tiesiog robotais, nebyliai įgyvendinančiais jo projektą ir kažin ar vertais mums duoto „žmonių“ vardo. Vienu žodžiu, prabusti rytais nebebūtų nei prasminga, nei neprasminga: kad ir ką nuspręstumėte veikti, Dievas jau visą jūsų dieną būtų suplanavęs, ir bet koks įsivaizdavimas, kad esate jos šeimininkai, tebūtų saviapgaulė. „Būti pasiruošusiam“ nebeturėtų jokios prasmės, nes viskas būtų parengta iš anksto.

Kitaip tariant, truputis Dievo galimo „nesirūpinimo“ padeda suteikti žmogui prasmę ir sudaro laisvos valios pagrindą. Kad būtume tikri žmonės ir verti Dievo mums suteikto

išskirtinumo, mums reikia bent tiek vidinės erdvės. Galime būti Dievo vaikai, bet turime suaugusiųjų teises, galime patys rinktis ir spręsti. Kad taip ir būtų, ne viską galime numatyti ir ne viskam galime visiškai pasiruošti iš anksto: jei žengdami pro duris visada būtume visiškai pasiruošę, t. y. tiksliai žinotume, ką mums žada diena, nebeliktų nė vienos iš tų nenumatytų progų – nei spontaniškai kylančių poelgių, nei priimamų sprendimų, nei prisiimamos atsakomybės, nei iššūkių mūsų žmoniškumui. Tai, kad niekada nesat pasiruošęs iki galo – beje, juk rytais niekuomet negalite pasiruošti visu šimtu procentų, – tik į gera: vadinasi, diena jums rengia netikėtumų, ir kas kartą, kai tik vieną iš jų pakiša jums po nosimi, turite bematant reaguoti: akimirksniu teks susigaudyti, atsiskleisti kaip žmogui, suaugusiam, turinčiam visišką laisvę.

O štai kitoje filosofinėje poemoje, Miltono „Prarastame rojuje", iškalbingiausiai pateiktas argumentas už laisvą valią – arba už nepasiruošimo naudą – įkūnijamas Ievos asmeniu. Kaip kad Shakespeare'o Kleopatra simbolizuoja moterišką patirtį, taip Miltono Ieva – įsikūnijusi nekaltybė, tragiškai nepasirengusi, šiuo atveju – velnio gundymui. Galima tarti, jog tai tikrasis nepasirengimo atvaizdas. Be apsaugos po Edeno sodo medžiu, šalia nesant Adomo, Ieva leidžiasi gundoma judančio, kalbančio žalčio, kuris ir yra tas pats užsimaskavęs velnias. Ji ragauja Dievo uždrausto vaisiaus, įkalba jo atsikąsti ir Adomą, ir tokiu savo elgesiu nulemia žmogaus nuopuolį. Glaustais Miltono žodžiais, „visa kūrinija raudojo". Tai kas gi čia gero?

Nors Ievos nepaklusnumo padariniai tragiški, jos nekaltumas toli gražu nėra blogas. Žinoma, tas nekaltumas ją paskatina blogai pasirinkti, – blogiau jau būti negali, – bet tai, kad ji apskritai renkasi, kad ginčijasi su velniu ir tas ginčas gali

pakrypti vienaip ar kitaip, tai, kad ji elgiasi nejausdama primygtinės Dievo priežiūros, – visa tai paremia jos laisvą valią arba, – tai reiškia tą patį, – jos galimybę klysti. Ir jeigu jūs nesate laisvas klysti ir visuomet esate pasirengęs, jums šįryt nereikėtų rūpintis, kaip čia visiškai susiruošti. Tiesa, juo labiau jūs pasirengęs, juo labiau sumažinate tikimybę suklysti, ir tai gerai; bet kuo labiau jūs sumažinate tikimybę suklysti, tuo labiau apribojate savo laisvę, o tai blogai. Protinga būtų kiek įmanoma sumažinti įtampą tarp abiejų jėgų, tarsi pasiekti deramą boso ir diskanto santykį.

Pasiruošimą išeiti sunku būtų suvokti neįsivaizduojant apsirengimo drabužiais, ir Ievos, prabudusios naujam, bet jau nuopuolio, būviui, pirmasis instinktyvus poreikis – prisidengti gėdą, taip nustatant esminę priedermę – būti apsirengusiems. Juosmens sritis pridengiama figos lapais, ir nors šio pirmojo prisidengimo simbolinė prasmė itin stipri, – potekstė, kad nuogas tiesos ir nekaltybės pasaulis negrįžtamai praėjo, užleisdamas vietą dviprasmiškam kaukių ir apgaulės pasauliui, – ji nenustelbia svarbesnės apsirengimo paskirties, būtent – paslėpti lytį ir padaryti neprieinamus gundymo organus, Adomui ir Ievai užtraukusius gėdą. Rengdamiesi palikti dangų ir žengti į žemę, ruošdamiesi į didįjį platųjį pasaulį, jie visų pirma nori būtinai nukreipti dėmesį nuo kūno dalių, dabar jiems primenančių apie nuopuolį, malonės praradimą, ir tinkamiausia siekiant šio tikslo atrodo apsirūpinti šiokiais tokiais apdangalais.

Ir šis tikslas išliko. Žinoma, šiais laikais ne kiekviena paskira bendruomenė laikosi pažiūrų, kad reikia dėvėti drabužius ar kad draudžiama viešai rodyti intymias kūno dalis; bet daugumai pirminė rengimosi priežastis, be to, kad drabužiai šildo ir saugo, lieka ta pati kaip ir pirmiesiems rojaus tėvams. Dra-

bužių reikia intymumui paslėpti nuo viešumo, kad taptumėte priimtini visuomenei. Ironiška tai, kad dėvėti drabužius, – būtent dėl to, kad jie yra būtina priėmimo į visuomenę sąlyga, – pasidarė beveik natūraliau negu būti nuogam, antai Thomasas Carlyle'as, Viktorijos epochos istorikas, skundėsi, esą visa filosofijos istorija „žmogų patylom vaizdavo kaip *apsirengusį gyvūną*, nors iš prigimties jis yra *nuogas gyvūnas*". Drabužiai yra ne kas kita kaip mūsų antra oda.

Prie šio ironiško fakto galime pridėti mažiau pastebimą dalyką. Kiekvienas, kam teko eiti į pasimatymą, puikiai žino, kad drabužiai jus ne tik dengia: nors jų reikia lyčiai pridengti, jais norite atskleisti savo seksualumą. Net kai rytais tiesiog apsivelkate ruošdamiesi į darbą, drabužiai jums padeda siekti prieštaringų tikslų. Viena vertus, jie paslepia jūsų kūną; kita vertus, jie kai ką apie jus „sako", ir jūs norite, kad jie būtų iškalbingi: norite su jais atrodyti patraukliai. Ir vėlgi tai susiję su dviejų jėgų tarpusavio įtampa: viena iš tų jėgų jūsų lytiškumą užgniaužia, kita jį išreiškia. Ir eidami į darbą arba pasimatymą jūs renkatės atitinkamus drabužius.

Tad jei tik jūsų lytiškumas, kaip ir visa kita, yra aprengiamas drabužiais, jį galima saugiai demonstruoti – tereikia prisitaikyti prie atitinkamos publikos. Šiuo požiūriu drabužių audinyje dera visuomenės metmenys ir lytiškumo ataudai. Drabužiai iš esmės yra puikus pavyzdys to, ką Sigmundas Freudas vadino „sublimacija" – netiesioginė *libido* išraiška, arba seksualinės energijos nukreipimas į civilizuotą formą. Psichoanalizės kalba, sublimacija sutaiko poreikius, kylančius iš „ego", arba mano paties norų, ir iš „superego", suvokimo, ko iš mūsų nori išorinis pasaulis. Kad ir koks banalus, pasiruošimas yra būtent tas dienos momentas, kai dviejų poreikių varžybos, ko gero, pasiekia kulminaciją, nes nuo buvimo namie ir įtaikavimo sau

(*ego*) pereiname prie išėjimo iš namų ir prievolės prisitaikyti prie daugumos normų ir taisyklių (*superego*). Su kiekviena užsegama saga *ego* menksta, o *superego* stiprėja.

Jeigu mes visada sagstomės iš viršaus į apačią, o ne atvirkščiai, arba pirmiau maunamės apatines kelnes, o paskui kojines, pasak Freudo, tai darome dėl to, kad *ego* dievina nusistovėjusią tvarką. Be abejo, *ego* nori įtikti sau, bet jis tai daro ne siekdamas malonumo, galinčio sukelti per didelį susijaudinimą, o atvirkščiai, apribodamas „nemalonumą", kuris, Freudo apibrėžimu, išmuša *ego* iš vėžių ir sutrikdo jo pusiausvyrą. Netgi kalbant apie tokį atrodytų malonų dalyką kaip seksas, *ego* labiausiai patinka ne aukščiausias susijaudinimas, bet tai, kad jis numalšina geismą – nes geismas yra trikdantis ir įkyrus. Tarsi pasikabinęs ant kaklo užrašą „Netrukdyti", *ego* nori ramaus gyvenimo, plokštumą vertina labiau už aštrius kampus, ežerus – labiau negu kalnus, griežtą dienotvarkę – labiau už netikėtumus, ir tai perauga į mūsų polinkį ugdytis įpročius, nusistatyti tvarką, tokią kaip mūsų kasrytinio pasiruošimo. Pokyčių nepasigendama – verčiau viskas tebūnie kaip įprasta.

Argi visa tai neatrodo baisiai nuobodu, išskyrus tai, kad saugūs monotoniški metodai slepia polinkį į beprotybę. Mat nors tasai rutinos pomėgis rodo, kaip sveikas *ego* neleidžia griauti tvarkos, kad išsaugotų savo pastovią būseną, vis dėlto toks pasirinkimas veda pavojingu keliu, deja, pasibaigiančiu manijomis – tiesiai šviesiai sakant, OKS (obsesinis kompulsinis sutrikimas) yra ne kas kita kaip perdėta rutina. Kadangi jūsų rytmečio ritualas – tarkime, tualetas, dušas, skutimasis – beveik nekinta, jūs beveik nesąmoningai jį kartojate kiekvieną dieną, todėl nesveikas įkyrumas jums visiškai negresia. O jeigu savąją dušo programą papildytumėte ritualinėmis detalėmis: pavyzdžiui, šampūno buteliukus surikiuotumėte tam tikra tvarka? Ar tai jau

šiek tiek nebesveika? Kur ta riba, kai „normalu" nepastebimai darosi nenormalu? Mūsų įsivaizdavimu, viena iš „normaliai" elgsenai būdingų savybių yra nepastovumo stoka, aiškiai rodomas patikimumas, bet patikimiausias elgesys būna ir pats pavojingiausias, nes gali jus lengvai suklaidinti. Galbūt čia nieko bloga: kai rytojaus rytą vėl stovite vonios kambaryje, valotės dantis, šukuojatės ar imate dezodorantą, dejuodami, į kokią nuobodybę išvirto jūsų gyvenimas, galite pasiguosti tuo, kad jūsų psichika, nors ir įsprausta į rutiną, yra kur kas įdomesnė nei atrodo.

Ir net jei iš tiesų jūsų rytmečio ritualo pedantiškumas šiek tiek įtartinas, tas ritualas sykiu yra ir tam tikros apeigos, dvasinės pratybos, padedančios visam jūsų kūnui, ne tik akims, tapti langu, atsiveriančiu jūsų sielai. Kadangi čia esama ir apsišvarinimo, niekuomet neatsilieka ir šventėjimo aspektas, – pavyzdžiui, kalbama apie aukščiau pažengusių jogų praktiką išsituštinus nešvarumus nusiplauti pienu. Visų pirma, švarumas tarsi priartina prie dieviškumo, tai viena iš nedaugelio mums prieinamų galimybių siekti dvasinių turtų. Nenorime pasakyti, kad kūno prausimas gali kaip nors pakeisti sielos apvalymą, – galite net susilaukti kaltinimų, esą per daug dėmesio skiriate išorinėms vertybėms ir per mažai vidinėms, – bet jis svarbus kaip būtina prielaida. Pavyzdžiui, vienas iš seniausių žinomų anglų literatūros eilėraščių, anoniminis, dar gerokai iki Miltono, vadinosi „Švarumas", ir jame buvo apibūdintas fizinio ir dvasinio švarumo ryšys: „švarumas" nurodė į buvimą švariam nuo nuodėmės, o nuodėmė vaizduojama kaip gėda, arba dėmė. Visa tai rodo, kad būti švariam geidautina ne tik žengiant į pasaulį; tai esminė įžengimo į dangų sąlyga, todėl susijusi ne tik su gyvenimu, bet ir su mirtimi – štai kodėl ruošiant kūną laidotuvėms jis apiplaunamas vandeniu. Šiuo

mirusiam kūnui skirtu patarnavimu siela yra išleidžiama, nuodėmės tarsi paleidžiamos, tai išsilaisvinimas.

Na, gerai, galite tarti, bet kodėl šitas polinkis į švarą, pasiruošimo dalis, yra toks svarbus ruošiantis? Kai Markas Antonijus eina į *savo* pirmąjį pasimatymą su Kleopatra, jis, pavyzdžiui, kaip skelbiama, ne tik nusigramdo kūną, bet ir tris kartus nusiskuta. Pasiruošimas ir apsišvarinimas pasirodo taip glaudžiai susiję, kaip ir pats Antonijus su Kleopatra. Bet kodėl? Kodėl negalima pasiruošti be apsišvarinimo? Kodėl negalima būti purviniems, ypač jei truputis purvo liudija, jog šį tą patyrėte, todėl esate labiau pasirengęs viskam, ką jums gali atnešti ši diena? Kam reikalinga švari sportinė apranga einant žaisti futbolo ar švari prijuostė kepant pyragą? Pirma, jie beregint vėl susiteps, antra, išeidami švariai apsirengę, argi nematote jus supančio purvo? Ar purvas nėra savotiška energija, tai, ką galima perkeisti, bet neįmanoma sunaikinti? Savaime purvas neišnyksta, galima tik pakeisti jo vietą, ir nešvarumai, kuriuos rytais nusiplaunate, iš dušo suteka į kanalizaciją ir leidžiasi į nepabaigiamą kelionę, pakeliui išsiskaidys ir vėl bet kur pasirodys kitu pavidalu, kaip naujas atomų derinys.

Kad ir kaip liūdnai šitai skamba, poreikis apsišvarinti kaip ruošimosi dalis vis atsispiria bet kokiems racionaliems prieštaravimams, ir tik labai retas iš mūsų rytais išeiname iš namų kaip nors neapsišvarinę, tegu ir automatiškai. Įtariu, jog tai susiję su aspiracija (įkvėpimu), – šis žodis, kaip ir respiracija ir inspiracija, kildintinas iš to paties žodžio „kvėpsmas" (lot. *spiritus*), ir visi jie susiję su įkvėpimu daugiau gyvybės. Rytinio apsišvarinimo prasmė – parengti švarią lentą, ant kurios galima parašyti ką nors gražiau nei vakar, ir gyventi gyvybingesnį gyvenimą. Šią prasmę geriausiai patvirtintų prancūzų rašytojas Francisas Ponge'as, kurio pavardė reiškia „kempinę",

pagiriamojoje kalboje švarai, pavadintoje „Mùilas“: „Nusiprausę muilu pašvarėsite, nuskaistėsite ir gardžiau kvepėsite... jis pakeitė jus, tapote geresnis, pataisytas.“ Pasak Ponge'o, apsišvarinimas padeda jums viską pradėti iš naujo ir vėl puoselėti savo aspiracijas, t. y. troškimus. Kad šios aspiracijos gautų peno, kad gyvenimas klotųsi ir diena būtų sėkminga, turime nusiprausti visa, kas buvo anksčiau; prieš pradėdami kurti, turime sugriauti.

Ir jeigu šios pasiruošimą įrėminančios apsišvarinimo, arba ištyrinimo, apeigos veda giją nuo kūno iki sielos, nuo kūno į protą taip pat tiesiasi gija. Būti pasiruošusiam reiškia ir išsivalyti protą iš vidaus, eiti pirmyn be išankstinių nusistatymų, kad būtum atviras mokymui, o sparčiai augančias savo prielaidas apipjaustyti savotišku skustuvu, kuris visuotinai siejamas su Viduramžių filosofu Viljamu Okamiečiu. „Okamiečio skustuvas“ yra savotiškas filosofinis moto, perspėjantis pernelyg neapsikrauti detalėmis, jei norime pamatyti bendrąjį vaizdą; pasak jo, paprasčiausias aiškinimas dažnai būna pats geriausias. Jis reiškia išankstinių nuostatų nuskutimą, kad pasiruoštumėte dalykus matyti aiškesnėje ir ryškesnėje šviesoje. Jis netgi skatina iš naujo persvarstyti laisvosios valios idėją: užuot iš anksto protingai paruošęs visus būsimus įvykius savo nuožiūra, Dievas nuskuto nemažą išankstinio numatymo fasadinę dalį, kad leistų žmonėms patiems užsiauginti ateitį. Diena įgauna juo daugiau prasmės, juo mažiau apie ją buvo nuspręsta iš anksto; o skutimasis rytą sukuria nepaliestą teritoriją, kurioje diena gali save auginti daugybe nenuspėjamų būdų.

Šiuo požiūriu mūsų rytinio apsišvarinimo ritualas reiškia ir tai, kad esame „melioristai“ – iš esmės optimistai, širdies gilumoje tikintys ne tik tuo, kad pasaulis gali būti geresnis, bet ir tuo, kad patys tobulėdami galime jį patobulinti. Būtent

tokį meliorizmą galima įžvelgti tarp daugelio Kleopatros jausmų, kai ji kalba apie „aukso šarvus“ Antonijui. Sielos gelmėje ji tikriausiai žino, kad jis pasmerktas (kaip pasmerkta ir ji), tačiau sunku atsispirti būsimos šlovės perspektyvai. Šiaip ar taip, visuomet geriau pasitraukti pačiame žydėjime negu mirti šiukšlyne. Tad jei rytinis ruošimasis turi gynybinę potekstę, ji susijusi su pasipuošimu nepaisant aplinkybių – su išeiginiais drabužiais einama ir į lietų. Taip, ruošdamiesi mes ryžtamės kovoti neaiškiame pasaulyje, reikalaujančiame tam tikro aiškumo, nes pavojai ne visuomet esti nereikšmingi, bet kas gi trukdo išeiti apsirengus stilingai? Ne tik todėl, kad geriausia gynyba – puolimas, bet ir todėl, kad su nežinomybe kaunantis efektingai yra galimybė išsisukti. Gal ten ir nebus jus gelbstinčio Dievo, bet jei siaubingai nesiseka, bent jau išeisite pasirengę: apsitaisę šilkais, pasipuošę brangakmeniais, auka atsitiktinumo dvasiai, teikiančiai vertės gyvenimui, kurį ką tik palikote.

3

KELIAUJAME Į DARBĄ

T. S. ELIOTAS atvykimą į Londoną metro prilygino nusileidimui į pragaro ratus ir rašė apie nužengimą „tiktai / Į amžinosios vienatvės pasaulį". Kaip pasaulį apraizgę požeminiai tuneliai, tai esąs dvasinio nepritekliaus pasaulis, kur žmonių daugybė, bet nėra jokio prasmingo ryšio, vien nepaliaujamas beprasmiškas „tarškesys" ir nuolatinis skubėjimas, išstumiantis tylą, kurios jūsų sielai taip reikia.

Na, gerai, galbūt jūsų kelionė į darbą ne tokia vieniša – kai kam keliaujant į darbą tenka eiti pėsčiomis per tiltą ar apsukti ratą per parką. O tam vis didėjančiam namie dirbančių žmonių ratui apskritai nereikia keliauti į darbą, pakanka po pusryčių iš virtuvės nušlepsėti iki stalo. Tiesą sakant, šie „namų darbuotojai" dažnai skundžiasi, kad jiems nereikia vykti į darbą, pasiekti darbo vietą – ne vien todėl, kad namie juos ima kamuoti klaustrofobija, bet ir todėl, kad kelionė turi galios įteisinti jų darbą, padaryti jį iš pažiūros „tinkamesnį". Be to, kelionėje praleistas laikas brėžia ribą tarp namų ir darbo, o namie dirbantiesiems, kuriems tenka įsileisti dujininką arba tildyti vaikus, tos ribos kartais pritrūksta.

Tačiau daugeliui tų, kuriems tenka keliauti į darbą, rytinis važinėjimas virsta tikra katorga. Dar blogiau, jis tėra dalis didesnės negandos, kurią paryžiečiai praminė „*métro, boulot,*

dodo"*, – to amžino ir, regis, beprasmio, beveik nesąmoningai mus įtraukiančio rato, kurį sudaro kelionė į darbą, darbas ir miegas. Štai dėl ko važinėjimas į darbą primena ratą sukančius žiurkėnus ar žiurkių lenktynes: susitelkę į savo lėkimą, prarandame ryšį su savo likimu. Tad ar esama bent kokios galimybės išsiveržti?

Atsakymas teigiamas, bet tik tuo atveju, jeigu išsivaduojame iš to, ką Nietzsche – tas traukinyje priešais jus sėdintis žmogus vešliais ūsais ir skvarbiomis akimis – vadino „dviejų pasaulių doktrina". Pasak šios doktrinos, mes prasimanome idealų pasaulį, kad pabėgtume nuo savojo, kuriame esame. Gyvendami savo nuobodžią kasdienybę, įsivaizduojame, kaip metame ją ir užveisiame Toskanoje vynuogyną; it silkės grūsdamiesi traukinio vagone, vaizduojamės plaukiojantys aplink Maldyvų salas. Fantazijos gali teikti paguodą, bet, pasak Nietzsche's, jas prasimanome, nes nepakeliame tiesos, kad tėra tik tai, kas yra; o prasimanę nelabai tesistengiame jas įgyvendinti. Vadinasi, mūsų fantazijos yra silpnumo ženklas. Nietzsche pataria atsiliepti metant iššūkį, paprastai, gal net lengvai: paverskite savo idealą tikrove arba – tai šiek tiek geriau – savo tikrovę idealu. Tam reikalui jis paprašytų vaizduotėje atkurti savo gyvenimą, kiekvieną jo smulkmeną – be kita ko, ir šią slegiančią kelionę traukiniu – ir tiek, kiek pajėgiate jo pakelti. Tik pasiekę tą tašką, kai kiekvieną akimirką naujai išgyvensite su malonumu, išsivaduosite – tame taške, kur susilieja du jūsų pasauliai. Turint omenyje, kad šiame naujai sudėliotame, vieninteliame pasaulyje darbo mesti nebenorite, kelionė į darbą virsta džiaugsmu.

Jei pasiekėte šį tašką, vadinasi, palikote už savęs vadinamuosius galvijus – pasak Nietzsche's, „bandą" – ir prisijungiate

* „Metro, darbas, lova" (*pranc.*).

prie „antžmogių“ lygos, elito atstovų, kurie atsimena ne tik savo lėkimo kryptį, bet ir likimą, ir patys yra jo šeimininkai. Narystė šiame klube teikia dvejopą naudą. Pirma, jei palaidojate svajones apie kitą pasaulį, jums labiau parūpsta šis: gyvenate šia akimirka, užuot manę, kad dangus jus išgelbės nuo jūsų pačių; kai negalite nusitverti už jokio idealybės ramsčio, tenka pasinerti į tikrovę ir pajusti visą jos gaivinantį nuogumą. Ir ne tik išvysite daiktus tokius, kokie jie yra – nepagražintus, užtat dar ryškesnius, – bet jūsų nebebaugins idealas, prie kurio jaučiatės turį prisitaikyti, – ir čia slypi antroji nauda. Būtent dėl to, kad tai – *idealas*, jo didžioji paskirtis yra nurodyti, kokie turėtų būti daiktai; vadinasi, sykį išsprukę iš po baldakimo, kurį jis laiko jums virš galvos, galėsite tapti savimi visa savo neprisitaikėliška individualybe – nenudailinta, savita, užgaidžia, įžūlia, ekscentriška, akiplėšiška, neatitinkančia normų ir originalia. Už tai verta sumokėti atitinkamą kainą – paaukoti idealą.

Laimė, Nietzshe's iššūkį priimti galima ir ne tokiais sunkiais būdais. Iš tiesų tereikia sveikam nusigauti į darbą. Tiesiog kelionės pabaigoje išlikdamas tas pats asmuo, koks buvote išvykdamas iš namų, tampate atpažįstamas kaip jūs pats, taigi įgyjate išskirtinę tapatybę, – ji netgi atitinka Nietzshe's aukštinamą herojinį savęs patvirtinimo aktą. Net jeigu kartu su tūkstančiu kitų kojų mechaniškai mušdamas ritmą minate gatve savo kontoros link, visiškai susiliejęs su minia, jums bus labai sunku liautis būti savimi; su kiekvienu žingsniu bus atkurtas jūsų identiškumas, kiekviename grindinio akmenyje bus įspausta jūsų tapatybė. Jums nereikės stengtis atlikti kokį nors meistrišką savęs aktualizavimo triuką, – tiesiog kas rytą išeidami iš namų ir atvykdami ten, kur reikia, jūs galite netikėtai susidurti su savąja išskirtine tapatybe. Galbūt toji tapatybė

ir neatitiks Nietzshe's antžmogių klasės reikalavimų, – o jūsų gyvenimas galbūt ir liks toks pat pilkas, – bet niekas nebesutrukdys jai be paliovos liudyti apie save. Šia prasme priversdami ją veikti taip, kad ji būtų tik jūsų ir niekieno kito, pasiekiate nedidelę pergalę.

Vis dėlto ši pergalė nepasiekiama visiškai be niekieno pagalbos. Ji priklauso nuo neregimo angelo, vardu laikas, paslaugų. Kad įgytumėte tapatybę, turite likti tokie, *kokie esate*: žmogus, kuris atvykęs į jūsų darbo vietą įsijungia jūsų kompiuterį, turi būti tas pats asmuo, kuris išeidamas užrakino jūsų namų duris. Atrodo aišku, bet iš čia kyla filosofinė ir mokslinė problema – lyginti ką nors su savimi; tai ne tas pat, kas lyginti obuolį su apelsinu, kuriuos galite sudėti greta. Vis dėlto gerai, kad lygindamas save nesate apriboti erdvės kaip obuolys ir apelsinas, – užtat galite lyginti save su savimi laike. Pavyzdžiui, įsivaizduokite, kad išeinate į darbą kartu su savo gyvenimo draugu: jis važiuos metro, o jūs dviračiu, susitariate kitame maršruto gale susitikti greitosiomis išgerti kavos. Kai jis pasiekia tą vietą, jo garbanoti plaukai anaiptol nėra staiga išsilyginę, jo akys tebėra žalsvos, kaip visada ir buvo: be abejo, tai tas pats vyrukas, su kuriuo gyvenate. Laiko angelas leido vėl jį išvysti po tam tikro tarpsnio ir patvirtinti jo tapatybę. Tapatybė – tai kažkas panašaus į atpažinimą, t. y. į atpažinimą po tam tikros pertraukos.

Tačiau angelas sykiu yra ir demonas. Na, o ką, jeigu po valandos nuo tada, kai kartu išėjote iš namų, jūsų gyvenimo draugas įžengia į „Starbucks" kavinę, ir jo plaukai paaugę dvidešimt penkis centimetrus, o akys parudavusios? Ar tai tas pats žmogus? Itin gyvai ši tema atskleista filme „Martino Gero sugrįžimas", kuriame pasakojama tikra istorija apie XVI a. Prancūzijos valstietį, kuris vieną rytą išeina dirbti į laukus ir

negrįžta. Eina laikas, po šešerių metų jis – ar juo apsimetęs kitas – grįžta ir vėl atnaujina santykius su žmona. Kaip ir dera, kaimiečiai sugrįžusį Martiną lygina su jų mintyse likusiu išvykstančio Martino vaizdiniu (fotoaparatas dar nebuvo išrastas), ir nepasakytum, kad abu paveikslai visiškai sutampa. Daug kuo jis labai panašus į išvykusį vyriškį, bet niekas negali nesvyruodamas pasakyti, ar tai tikrasis Martinas, ar apsišaukėlis, ir šis klausimas kaimą suskaldo (kaip vėliau paaiškės, tikroji valstiečio pavardė ne Geras, o Dageras, lyg dagerotipinis atvaizdas, mat dagerotipas, pirmoji fotografijos forma, yra originalo kopija). Filme atskleidžiama ydingoji laiko pusė, laiko kaip tapatybės tarpininko vaidmuo sutampa su jo kaip skirtybės tarpininko vaidmeniu. Jums reikia laiko, kad galėtumėte išlikti tokie patys ir būti identifikuoti, jog tokie esate, lygiai taip pat jums reikia laiko, kad galėtumėte keistis, ir tada jūsų tapatybė staiga susvyruoja. Štai kodėl net kai jūsų plaukai pabąla, akys vis dar blyksteli taip pat kaip vaikystėje – šitai patvirtintų jūsų mama.

Visa tai reiškia, kad jeigu atvykstate į darbą būdamas tas pats asmuo, kuris išėjo iš namų, čia esama tam tikro atsitiktinumo. Arba, kitaip tariant, jeigu laikas gali tapatybę ir suardyti, ir sustiprinti, tai net tokioje kasdienėje kelionėje į darbą jūsų gali tykoti pokyčių pavojai. Būtent dėl to, kad kelionė tokia kasdienė, nes tai reiškia, kad jūsų tapatybė čia nesvarbi, pakeliui maža kas gali nutikti, paveikti ir pakeisti tą tapatybę: galite per avariją netekti rankos ar kojos, galite perskaityti straipsnį, kuris pakeis jūsų politines pažiūras, ar telefonu gauti žinią, kad jūsų darbas perkeliamas į kitą šalį. Dar pagalvokite apie žmones, lipančius iš lėktuvo po variklio gedimo, susprogdinimo grėsmės ar pagrobimo, – žvelgdami į jų nerimastingus veidus suprasite, kaip juos pakeitė toji patirtis. Lygiai taip pat

gali įvykti ir nuostabių pokyčių: per tą kasdienę kelionę kada nors galite įsimylėti ir žengti į peroną švytinčiu veidu.

Šitai mus moko, kad sėkminga ar nesėkminga dalykų eiga nėra priešingybės, ir tai patvirtina kelionė į darbą; jeigu reikalai klostosi taip, kaip planavote, vadinasi, esate laimės kūdikis. Pasiremiant prancūzų filosofo Jacques'o Derrida, – kuris buvo neabejingas automobiliams, – nukaltu terminu, tai esąs „destinerancijos“ dėsnis, pagal kurį, jei neįmanoma jūsų nukreipti nuo tikslo, neįmanoma ir pasiekti kelionės tikslo; leistis į kelionę apskritai reiškia priklausyti nuo abiejų padarinių malonės, tiek atvykimo, tiek neatvykimo, ir pirmą žingsnį galite žengti tik tuo atveju, jeigu baigtis yra nenuspėjama. Leistis į kelionę reiškia būtent tai, – kad ir kokiais žemėlapiais naudotumėmės, virš mūsų visų dvelkia nuotykio dvasia, slepianti galimybę būti išmuštam iš kurso. Šv. Kristoforas, keliautojų globėjas, amžinai lieka šios permainingos dvasios šešėlyje.

Tiek apie mus. Tačiau retai į darbą keliaujame pavieniui, netgi atrodo, kad iš visų mūsų kasdienių patirčių kelionė į darbą bene labiausiai suveda mus su kitais. Ypač jei dirbate mieste, kelionė į darbą leidžia skausmingai suvokti, kad pasaulį dalijatės su daugybe žmonių – neretai su ištisais tūkstančiais, – tikriausiai dažnam iš mūsų teko patirti skausmingą jausmą, kad tesate vienas iš minios. Žinome, koks būtų Nietzsche's atsakymas: reikia juolab agresyviau pasireikšti, – ir žinome, kad net jei vengiate užsiimti savikūra Nietzsche's pavyzdžiu, vis dėlto galite iš kitų išsiskirti beveik be pastangų, tiesiog pasirodydami darbe kaip paprastai – net jeigu visą kelią virš jūsų tapatybės kybos tyli grėsmė. Bet kaip dar galėtume vertinti šį kasdienį kontaktą – kartais netgi fizinį – su prašalaičiais?

Žinoma, minia, kaip fenomenas, turi ir gerų, ir blogų savybių, – blogiausiu atveju minia pavirsta į pilką masę arba

primityvios mąstysenos bandą, kurioje žmonės bėga iki pat mirties; o geriausiu atveju minia tampa vieningų išteklių visuma, galinčia susitelkti bendram darbui ir būti daugiau nei savo paskirų dalių suma. Vis dėlto rytais į darbą iriamės apsupti ne minios tikrąja to žodžio prasme, o sudėtingesnio darinio. Nes greitkelyje, užtvindytame į pietus skubančių automobilių, ar traukinyje, iš priemiesčio vežančiame į miestą įsitempusius darbuotojus, tvyro nebyli konkurencijos dvasia, keliaujančiųjų taip ir nesuvienija bendro tikslo suvokimas. Taip, kiekvienas vyksta į darbą, visi siekia to paties – užsidirbti duonai, bet darbas yra susijęs su konkurencija, juo labiau su atsiskyrimu nuo kitų, todėl į darbą keliaujanti minia patylom yra įsivėlusi į visų karą prieš visus, kuris dažnai tęsiasi ir darbo vietoje. Visi esate pakeliui į darbą, bet darbe reikia lenktyniauti arba brėžti aiškią ribą tarp savęs ir kitų, kuriuos jūs ir gerbiate, ir, nuoširdžiai sakant, niekinate. Ir kai jums tenka ką nors daryti kartu su savo bendrakeleiviais, kad visuomenė funkcionuotų, – juk visi negali vienu metu praeiti pro bilietų užtvarą, – kaskart norite būti pirmi.

Kai žmonės kalba apie kelio į darbą įveikimą, tai ne vien metafora, – už jos glūdi tikra, nors ir užslėpta, laimėtojų ir pralaimėtojų, nugalėtojų ir nevykėlių reikšmė; o „visų karo prieš visus" potekstės gali reikšti kur kas daugiau nei išsiveržimą iš transporto kamščių. Šią frazę paskleidė Thomasas Hobbes'as, rašęs XVII a., buržuazėjančios demokratijos laikais, kai monarchijos ir dvarininkų varžtai silpnėjo ir pasaulio sąrangą klibino it bulius ragais į visas puses besišvaistanti laisvoji rinka (atsiranda paskolos, smunka dvarai, plečiasi imperiniai prekybos maršrutai) – iš tiesų būtent į laisvąją rinką traukia toji daugybė žmonių, rytais vykstančių į darbą. Thomaso Hobbes'o filosofijos postūmiu ir tapo šioji perspektyva: minia – tar-

pusavyje besivaržančių individų banda, – kuri plūsta į darbą prie Hudzono ar Senos, Tibro ar Temzės siekdama asmeninės naudos, palikta likimo valiai taptų nevaldoma, ir bemat kiltų pilietinis karas. Kad tokiai perspektyvai užkirstume kelią, turime apsirūpinti tam tikromis priemonėmis taikai išsaugoti.

Tiesą sakant, Hobbes'as tiksliai apibūdina tvarkos ir chaoso susikirtimo tašką, kuris pasiekiamas per rytmečio kelionę į darbą. Viena vertus, čia esama kylančios užslėptos agresijos, poreikio alkūnėmis prasiskinti kelią į priekį, kai kiekvienas kaunasi už save. Kita vertus, mes pritariame ir paklūstame mus supantiems reguliavimo mechanizmams, iš kurių svarbiausia yra raudona šviesa. Ar einame per gatvę pėsčiomis, ar ja važiuojame dviračiu, ar lūkuriuojame traukinyje, sustojusiame po signalo, raudonos šviesos pakeliui į darbą reikšmė nėra tik techninė. Ji byloja apie tai, kad viskam yra savas laikas, ir sustodami prieš raudoną šviesą vis tiek žinote, kad gyvenimo kelyje viskas išsilygins ir jums dar daugybę kartų degs ir žalia šviesa. Taigi kelionės reguliavimas raudonomis šviesomis yra gerokai susijęs su teisingumu, ir apie šį didįjį principą jums primenama kiekvieną darbo dieną, kai laukiate pasikeičiant šviesos signalų.

Bet raudona šviesa yra susijusi ir su valdžia, ir šiuo atžvilgiu ji yra grynai Hobbes'o priemonė. Raudona šviesa galų gale jums leidžia teisingai pasirinkti, todėl kvaila būtų laikyti ją prievartos priemone, – ir vis dėlto sunku paneigti jos valdžią. Taip, raudonos šviesos galite nepaisyti, bet taip elgdamiesi nieko nelaimite, – jus graužia sąžinė, juk žinote, kad raudonos šviesos valdžia yra neginčijama. Kodėl? Todėl, kad jos valdžia yra nuasmeninta, arba abstrakti, ir, galima sakyti, kur kas galingesnė, negu, pavyzdžiui, eismo reguliuotojo, kurio žmogiškumas jo valdžią daro šiek tiek labiau ginčytiną, – juk, šiaip ar

taip, jis tėra vienas iš mūsų. Būtent abstrakčiõs valdžios, anot Hobbes'o, reikia visoms visuomenėms, kad jos apsigintų nuo savęs, kad savo nesutarimų nespręstų tuo grynai žmogišku ar tarpasmeniniu lygmeniu, kai kito argumentai negirdimi. Patikėdami save šiai abstrakčiai teisingumo sistemai, kurią įkūnija raudona šviesa pakeliui į darbą, apsisaugome nuo daugybės nesutarimų; tiesą sakant, apsisaugome vieni nuo kitų.

Kitame skyriuje kalbėsiu apie darbe leidžiamą laiką, bet prieš baigiant šį skyrių ne pro šalį būtų paironizuoti – kartais daugiau pastangų skiriame kelionei į darbą negu pačiam darbui. Iš dalies – nes tai neišvengiama: kad ir kokie nusivylimai ištiktų darbe, jie paprastai esti kur kas mažiau instinktyvūs negu tie, su kuriais susiduriame pakeliui į darbą, o savo gyvenimo draugui taip pat noriai pasakojate apie savo siaubingą kelionę kaip ir apie sunkų susitikimą. Bet galbūt taip yra ir dėl to, kad meną dirbti lygiomis dalimis sudaro ir atvykimas, ir užsiėmimas produktyvia veikla, jeigu jau atvykote. Viena iš priežasčių, kodėl tenka taip stengtis, kad nusigautum į darbą, yra galimybė savo darbdaviui ir bendradarbiams pasakyti: „Štai ir aš! Pasistengiau atkakti!" Pasirodėte stropus, o šito pakanka patvirtinti, kad atliekate savo darbą.

Taigi štai ir jūs: įveikėte šešėlingą požeminį metro pasaulį, visiškai suvokdami, kad jam, kaip ir jums, toli iki tobulybės; daugmaž neabejojate, kad esate tas pats asmuo, kuris pirma užtrenkė savo namų duris; be to, vos nepasmaugėte savo bendrakeleivių. Kad ir kokių būta sunkumų, juos įveikėte, ir štai grėsmingai išnyra biuras, laboratorija, gamykla, ligoninė, mokykla, stadionas. Kitas klausimas – kam visa tai.

4

Dirbame

Ar kada nors fantazavote, kad metate darbą? Kaip įžingsniuojate į viršininko kabinetą ir jam (veikiausiai tai vyras) išsakote, ką galvojate apie jį ir jo šlykštų verslą? Kaip paskui ramiai grįžtate, žengdami tarp sustatytų eilėmis stalų, aukštai iškėlę galvą, su pasitenkinimu jausdami baimingos pagarbos kupinus bendradarbių žvilgsnius? Kaip paskutinį kartą išeinate iš sumauto pastato į savo naująjį gyvenimą, nutviekstą saulės spindulių?

Jei šią fantaziją atpažįstate, ji apie jus daug ką pasako. Pirma, ir visiškai akivaizdu, dirbate ne ten, kur reikia. Antra, jei šios svajonės nepavertėte tikrove, vadinasi, esate bailys(-ė). Arba, trečia, ne taip šiurkščiai tariant, jums trūksta saugumo sistemos: negalite mesti darbo, nes turite finansinių įsipareigojimų (užstatyto turto, nuomos sutarčių, vaikų, paskolų, sąskaitų) ir nepakankamai lėšų jiems įvykdyti. Galų gale tai sako, jog priklausote 66 proc. visų gyventojų.

Naujos laikraščio apklausos duomenimis, 34 proc. loterijose laimėjusių milijoną žmonių norėtų išsaugoti darbą. Turint omenyje, kad iki išlošio dienos jie būna paprasti žmoneliai, galima daryti išvadą, kad iš visų šių darbuotojų maždaug trečdalis dirba ne tik dėl pinigų. Net jei atsižvelgsime į tai, kad loterijai vieno žmogaus skiriamos išlaidos didesnės tarp žemesnių

visuomenės grupių, o dalis žaidėjų yra jau pensininkai, vis tiek, galima sakyti, ketvirtadalis dirbančių gyventojų, patyrę netikėtą sėkmę, ir toliau liktų tame pačiame darbe. Užuot padirbėję tik iki didžiosios išmokos dienos, kai galės darbą visiškai mesti, šie žmonės neišeitų net ir už atlygį. Jie toliau dirba, nors ir nebėra reikalo. Tad kyla klausimas, kas gi apskritai yra tasai darbas.

Pagal klasikinį apibrėžimą – tą, kurį, kaip pamatysime, taip radikaliai pataisyti ketino Marxas, – darbas yra darbo jėgos mainai į pinigus. O kur reikalas susijęs su pinigais, čia pat atsiranda ir tam tikra valdžia, kokia nors institucija, einanti prieš natūralią tėkmę. Užmokesčio gavimas reiškia, kad, užuot voliojęsi lovoje ar ėję žvejoti, jūs turėjote nemaloniai nutraukti savo laisvalaikį, užtat tikitės gauti „kompensaciją". Šiam žodžiui netrūksta ypatingų potekščių, – pavyzdžiui, gauti „kompensaciją" už patirtą žalą, – vis dėlto „kompensacija" nurodo į pačią darbo esmę, susijusią su *pusiausvyra*: kai tik darbo jėga mainoma į pinigus, mainai turi būti lygiaverčiai. Taigi įsigyti darbo jėgą reiškia kone tą patį, kaip pirkti cukrų ar vokus, kai prekių mainai į pinigus privalo būti sąžiningi ir subalansuoti.

Tačiau ketvirčiui dirbančių gyventojų, tų, kurie teoriškai galėtų dirbti nekreipdami dėmesio į kompensaciją, pusiausvyros, galima sakyti, kaip ir nereikia, ir jų procentas pakankamai didelis, kad nusipelnytų tam tikro, sykiu ir negailestingo, ir geranoriško pastebėjimo. Pagal gražesnį aiškinimą, ši statistinė gyventojų dalis darbą kilniai iškėlė aukščiau piniginių interesų. Darbe jie regi progą patirti pasitenkinimą ar asmeniškai realizuotis; kad tai neskambėtų pernelyg savanaudiškai, geriausiu atveju savo atliekamą darbą jie vertina kaip „skolos grąžinimą visuomenei", įsivaizduoja įdedantys savo „indėlį" ar „darantys poveikį". Nors jie ir toliau gauna algą, jų darbas

vertinamas vos ne kaip labdara – savotiška laisvoji gėrybė, paaukota iš moralinės pareigos. Tokie žmonės iš esmės tik patvirtina tai, ką nuolatos skelbia ir kitos apklausos: darbuotojai siekia ne tik finansinio atlygio, bet ir nemedžiaginių gėrybių, tokių kaip galimybė tobulėti ar siekti užsibrėžto tikslo.

Pagal šį vaizdą jie atrodytų nelyg tikri angelėliai, bet esama ir negailestingesnio požiūrio. Taip, šie žmonės pasišvilpaudami dirba prie savo stalų, kai jūs visi kiti sėdite panarinę galvas, jų veidai netikėtai iškyla virš jūsų darbo kabinų, nušvisdami kolektyvine šypsena. Bet pamirškime *jausmus*, kad ši žmonių kategorija kartkartėmis turi atimti tam tikrą sumą iš daugumos tų, kurie tiesiog maino savo darbą į pinigus ir kurie pragyvenimui užsidirba toli gražu ne taip džiaugsmingai kaip magiškasis ketvirtadalis: pastarųjų nemėgti yra kur kas rimtesnių priežasčių. Kadangi ši erzinanti mažuma leidžiasi „kompensuojama" už tai, ką jie ir šiaip darytų, tarnyba jiems virsta atostogomis, o įdėtos pastangos duoda dvigubą pelną, – jie ima dukart ir iškraipo rinkos dėsnius. Keldami emocinę jų organizacijoje atlikto darbo vertę, jo monetarinę vertę jie smukdo, tad jų buvimas darbo vietoje darys antiinfliacinį poveikį, tegu ir nedidelį, darbo užmokesčiui ir atims jį iš visų kitų.

Tačiau nesvarbu, ar esate nusiteikę jų atžvilgiu geranoriškai, ar negailestingai, – akivaizdu, jog ši grupė tikrai nenusipelno daugiau dėmesio negu esantieji kitame statistinės kreivės gale, kuriems balansas nesuvestas, nes jie gauna *mažiau* negu nusipelno. Nors ir tvirtintų vadovai, esą „žmonės yra didžiausias mūsų turtas", daugelis būdami darbe jaus, kad kompromisų sistema išklibusi, o iš „kompensacijos" už tai, kad ištisas valandas pešei viščiukus, suvedinėjai duomenis ar krovei į lėktuvą bagažo krepšius, neatrodo, kad šio pasaulio galingieji tave vertina. Ironiška, kad tai išduoda žodis „turtas": kaip ir kita

savotiška frazė, madinga šių laikų darbovietėse, „žmogiškieji ištekliai“, jis atskleidžia, jog dirbantieji sunkų darbą visų pirma vertinami kaip ekonominės vertės vienetai, o ne kaip žmonės.

Laikas susitikti su Karlu Marxu. Nevyniojant į vatą, per mažą darbo jėgos kompensavimą galima pavadinti ir vergišku užmokesčiu – įvardijant tiesmukai, kiek sumokama žmonėms, kurių indėlis kur kas didesnis už atlygį. Tokią padėtį Marxas vertino remdamasis dviem pagrindinėmis savo įžvalgomis. Ypač kritišku jo teigimu, tai ne ekonominės krizės, įgimtų gebėjimų ar natūralaus vyksmo, o tam tikrų socialinių jėgų prievartos padarinys. Kai kurie darbo jėgos sluoksniai už savo darbą atlyginami apgailėtinai per mažai ir dėl to skursta, ne todėl, kad tai neišvengiama, ir ne todėl, kad jie yra kvaili, nevykėliai, žemesnės rasės ar tinginiai; tai lemia ištisa virtinė priežasčių, kylančių iš jų sąskaita klestinčių ponų. Ir – tiesiog neįtikėtina – būtent jų ponai gauna daugiau, nei verta jų darbo jėga. Nuolat gaudami didesnį nei dera atlygį, jie visų pirma gali įgyti savo ponišką valdžią. Jų pasisavinamos permokos – didžiulė alga, dosnios premijos – virsta kapitalu, o kapitalas apsišarvuoja bendrai stiprinamomis privilegijomis, kurios gali gerokai piktinti kitus. Nebūtina atsidurti visuomenės dugne, kad suprastum, apie ką kalba Marxas, – daugybė paprastų vadybininkų šnairom dėbčioja į viršininko kabinetą, spėliodami, ar jame atliekamas darbas iš tiesų vertas tokio didelio užmokesčio.

Nors diskusijos apie kapitalą gali pasirodyti painios ir ginčytinos, reikalo esmę sudaro būtent šis didesnis nei dera užmokestis. Kapitalas, net jeigu jis paverstas akcijomis ar žemės valdomis, vis tiek yra atliekami pinigai, ir būtent dėl to neturtingiesiems, kurie neturi nieko atliekamo, kapitalas tebereiškia

sunkiai suprantamą apdovanojimą: tik patenkinęs būtinąsias reikmes gali pradėti krautis pirmąjį turtą. Bet jeigu jums ganėtinai seksis ir pavyks užkopti ant šio pirmojo auksinių kopėčių laiptelio, didžioji kapitalo teikiama nauda yra galimybė išsaugoti savo vietą, bent jau investuojant tą patį kapitalą, kad jis išaugtų, ir taip iškilti dar aukščiau už tuos, kuriuos palikote už savęs. Galite netgi tikėtis sudėtinių palūkanų, kurias baronas Rothschildas paskelbė aštuntuoju pasaulio stebuklu. Nes tai dar vienas pagrindinis kapitalo bruožas – susijęs su augimu, dauginimusi pačiam iš savęs, kaip išsipučia raugas, stebuklinga sudedamoji dalis, kurios godžiai vaikosi kapitalistas. Na, o darbininkai – šitie tegu sau valgo duoną.

Štai čia viskas ima tik blogėti, nes vertikalusis atotrūkis, kapitalo sukuriamas tarp turtuolių ir vargšų, visuomenėje reiškiasi klasiniais skirtumais, – tarsi tai iš tiesų būtų natūrali tvarka, o ne žiauri tiesa, kad kapitalas visuomenę skaldo į atskiras klases. Kitaip tariant, vadinamoji „klasė“ yra įsigalėjusių ekonominių skirtumų pateisinimas, melagingai rodantis šiuos skirtumus kaip neišvengiamus. Bet visa tai, kad ir kaip beviltiškai skamba, paskatina antrąją esminę Marxo įžvalgą, kurioje glūdi išsigelbėjimo arba keršto galimybė: turtuoliai negali apsieiti be vargšų, vadinasi, vargšai turi paslėptų galių.

Įkvėptas Hegelio, tyrinėjusio šeimininkų ir vergų santykius ir atskleidusio, kad šeimininkai yra šeimininkai tik tiek, kiek juos tokiais pripažįsta jų pavaldiniai, Marxas išskyrė dar esmingesnę tiesą: vieno žmogaus turtas yra kito žmogaus skurdas, vadinasi, turtuoliai priklauso nuo vargšų, o vargšai, apsikeitus vaidmenimis, įgyja tam tikrą valdžią. Marxas vargšus ragino šios valdžios nepaleisti vėjais, o ją išnaudoti, nenupiginti savo darbo, o parodyti jo būtinumą – juk, šiaip ar taip, būtent darbininkai „turi gamybos priemones“. Ir nors tiesiausias kelias

išryškinti savo darbo vertę – streiku jį nutraukti (visi žinome, koks svarbus pasidaro šiukšlių vežėjas, kai nustoja rinkti mūsų atliekas) – į sceną žengia gilesnės jėgos. Iš Hegelio Marxas išmoko dar vieną pamoką: istorija kaip kometa judėjo nekintama linkme, į tikslą – tiesą, o toji tiesa yra valstybė, kurioje šeimininkai ir vergai žvelgia vieni į kitus vieni kitų akimis, nematydami jokio skirtumo, ir niekas nėra lygesnis už kitus. Visuomenei užkopus iki šios plynaukštės, nelygybės kopėčias bus galima nustumti, ir įsigalės bendras pasaulis. Streikai gali šį vyksmą paspartinti, o valstybės perversmas suveikti kaip katalizatorius, bet abiem atvejais komunistinė valstybė yra neišvengiama pabaiga, kuriai apgaulingos kapitalo pinklės neįstengs pasipriešinti. Vergai – darbo jėgos masės – neturi ką prarasti, išskyrus savo grandines.

Argi galima, susidūrus su tokiomis aštriomis formuluotėmis, kapitalą vertinti kitaip nei blogį, o darbą – ne kaip brutalų skirstymą į turtuolius ir vargšus? Argi ne teisėtas jūsų pasišlykštėjimas per daug apmokamais, nusipenėjusiais direktoriais? Argi nereikėtų stoti į profsąjungą ir žygiuoti į gatves, reikalaujant teisingesnio užmokesčio?

Atsakymas tas, kad kapitalas ne tik nebūtinai esti blogis, bet dargi gali būti tikras dorybių darželis. Bent jau tokį atsakymą siūlo Maxas Weberis, pats užaugęs turtingoje šeimoje ir prisidėjęs prie sociologijos mokslo atsiradimo. Jeigu kapitalas yra pinigai, atliekantys jums po algos susimokėjus sąskaitas, tai, pasak Weberio, yra ne kas kita, kaip sunkaus darbo padarinys. Toli gražu nebūtinai turite būti kaltinamas už savo turtus; atvirkščiai, už juos galite pelnyti pagarbą kaip jūsų darbo etikos patvirtinimą, ir šių direktorių pasiekimai – ne sėkmės, o sunkaus triūso padarinys. Kaip sykį yra pasakęs Jackas Welchas, buvęs „General Electric“ korporacijos vadovas,

„juo sunkiau dirbu, juo labiau man sekasi". Be to, ši sunkiai uždirbta alga, jeigu jos penktadienio vakarą nepaleidžiate vėjais, liudija apie jūsų taupumą – Weberis, kurio motina buvo griežta kalvinistė, atkreipė dėmesį į šio taupumo giminystę su protestantizmu, pabrėžiančiu darbo ir pasiaukojimo vertybių bendrystę. Žinoma, gerokai ironiška, kad šių vertybių derinys taip veiksmingai gamina pinigus, juolab kad pinigai savaime vis dar laikomi nešvariu dalyku. Pinigai yra laikini, štai kodėl juos reikia užkasti, paslėpti, padėti į banką, kur jų vertė gali paslapčiom augti. Protestas, davęs vardą protestantizmui, buvo nukreiptas prieš Katalikų bažnyčios demonstravimąsi, teatrališkumą; nenatūralia pompastika jis bjaurisi lygiai taip pat kaip ir pinigais: verčiau atrodyti ne tokiam turtingam, nei iš tikrųjų esi, ir nuolatos atsidėti po kruopelę. Tokie yra tie biuro tyleniai, kurie juoksis paskutiniai.

Netikėtai darbo apibrėžimas, esą tai tiesioginiai darbo jėgos mainai į pinigus, pasirodo pernelyg supaprastintas. Tie mainai gali būti nesąžiningi, dėl to susidaro dviaukštė sistema, vadovaujama savanaudžių ponų (Marxas), arba jie esti sąžiningi, bet vis tiek valdomi ponų – tų, kurie išmoko pasiaukoti (Weberis). Šiuo atžvilgiu abiem mąstytojams įtarimų kėlė, kas sudaro „viešpatavimo" esmę, ir Weberis ėmėsi svarstyti, ką galėtų reikšti viešpatavimas darbo vietoje – arba „vadovavimas".

Weberis jį suskirstė į tris kategorijas, iš kurių labiausiai pagarsėjo „charizmatinis" vadovavimas. Šiandien esame linkę charizmą vertinti kaip teigiamą, ypatingą savybę, pavydėtinai suteiktą kai kuriems žmonėms – sakykime, galbūt jums teko dirbti vadovaujamam viršininkų, pasižymėjusių įgimtu žavesiu ir tokia įtaiga, kad tiesiog negalėjote jiems nepaklusti; galbūt net siekėte jų įvertinimo ir dar labiau stengėtės. Bet Weberis ir jo sekėjai matė tamsiąją charizmos pusę. Tarsi slapta

sudedamoji dalis, ji lygiai apgaulinga kaip ir patraukli, tai nėra išmokstamas įgūdis; ir skiriant į aukščiausius postus dažnai lemia sunkiai nusakomos savybės, neatsispindinčios gyvenimo aprašyme. Tai pavojinga, nes reiškia, kad labai charizmatiški žmonės gali išsisukti net turėdami elementarios kompetencijos spragų, prisidengę charizma kaip šydu, už kurio jie manipuliuoja kitais. Dar blogiau, kad mes tampame slaptais tos manipuliacijos bendrininkais: pasak Weberio, lyderio charizma lygiai susijusi su prietaringais jo pavaldinių lūkesčiais, kaip ir su bet kokiais įgimtais privalumais. Stovėdami prie įstaigose įrengtų šalto vandens bakelių, mes liežuvaujame apie viršininką vien dėl to, kad jis viršininkas, ir paskalos tik sustiprina jausmą, kad jis yra ypatingas; net jeigu giliai širdyje žinome, kad jis tikras išglebėlis, vis tiek negalime jam nepriskirti slėpiningų savybių, ir tai veikiau liudija apie mūsų pačių poreikį prie ko nors prisišlieti.

Laimė, vadovavimas reiškiasi ir ne tokiais grėsmingais pavidalais, ir šiandieniame darbe plačiau taikomas būtent Weberio išskirtas „racionalusis-legalusis“ vadovavimo tipas. Tiesa, dalis verslo tebesisuka aplink trečiąjį Weberio klasifikacijos vadovavimo tipą – „tradicinį“, pagal kurį patriarchas vadovauja savo šeimai ar feodalas prižiūri savo valdas, – bet dėl šiuolaikinės komercijos pobūdžio ir masto efektyviausiai ją valdyti galima per biurokratiją, susijusią su „racionaliuoju-legaliuoju“ vadovavimu, kai vadovas naujai apibrėžiamas ne kaip charizmatikas, o kaip kompetentingas valdininkas, kurio autoritetą labiau palaiko taisyklės, o ne asmenybės bruožai. Šiandien, be abejo, retai kada žodis „biurokratija“ ištariamas be paniekos, bet jeigu tik ji sumažina kitiems dviem tipams būdingą slaptą piktnaudžiavimą valdžia, tai nėra tokia jau baisi. Gal teko patirti dusinantį biurokratijos poveikį, bet, kaip ir demokra-

tijoje, jos siūlomas sprendimas, kaip valdyti daugybę žmonių apimančius koncernus, gali būti „mažiausia blogybė".

Savo ruožtu biurokratijai būdingi keli bruožai, ir vieną iš jų būdami darbe tučtuojau atpažinsite – tai hierarchija. Organizacijos turi hierarchijas (ir kuri organizacija neturi bent jau neoficialios?) veikiau dėl „racionalių-legalių" nei dėl charizmatinių priežasčių, – tai yra ne tam, kad vienus darbuotojus reitingų lentelėje įrašytų aukščiau nei kitus (nors yra ir toks šalutinis padarinys), o tam, kad didžiules darbo apimtis geriausia tvarkyti taikant piramidės struktūrą. Elementarias dalykines užduotis gali atlikti mažiau kvalifikuoti darbuotojai, bet atitinkama jų kvalifikacijos stoka reiškia, kad jiems turi vadovauti aukščiau esantis sluoksnis, ir taip toliau. O jeigu jums, kaip ir Marxui, tai atrodo slaptas būdas dar sykį patvirtinti klasinius skirtumus, – hierarchija, kaip ir kariuomenės vadovavimo ir kontrolės struktūra, tiesiog padeda greičiau perduoti nurodymus ir kiek įmanoma labiau išvengti „trinties" (kaip tai vadinama kariuomenėje), kylančios per pasitarimus ir debatus. Jeigu joje žemesniųjų pavaldinių nuomonės nepaisoma, tai tik dėl to, kad siekiama paspartinti patį darbą, kuris turi būti atliktas sąžiningai, nedelsiant ir nesvyruojant. Kitaip tariant, jeigu hierarchijoje atsidūrėte per atstumą nuo viršūnės, neturėtumėte to priimti asmeniškai.

Toks komercinės organizacijos panašumas į kariuomenę, be abejo, apnyko, – „žmogiškieji ištekliai" kitados vadinosi „personalas", – ir šiandien mes ieškome natūralesnių terminų – tokių kaip „gyvoji sistema" ar „organizacijos ląstelė". Tačiau kalbos pokyčiai darbo hierarchijų nesugriovė, o šiais laikais jas ginti ėmėsi Elliottas Jaques'as, vadybos guru (kai kam ši frazė gal nuskambės kaip oksimoronas). Tačiau prieš pradėdamas liaupsinti hierarchijas Jaques'as išpeikia koman-

das. Rašydamas XX a. pabaigoje, jis turėjo galimybę ramiai permąstyti darboviečių raidą pokariu, kai tarsi panacėja buvo iškelta komandinio darbo samprata, – būtent su šia samprata taip sunkiai taikosi hierarchija.

Iš pirmo žvilgsnio komanda atrodo gera idėja, ir jei kada nors jums teko joje dirbti, ko gero, patyrėte ir malonų bendrystės jausmą – galbūt net tokį stiprų, kad jautėtės ištikimesni komandai, o ne organizacijai, kuriai ji priklausė. Komanda pripažįsta ir įkinko į darbą skirtingus talentus, todėl ji atspindi plačiosios visuomenės pasiekimus: liberaliosios demokratijos plėtrą, įstatymais pagrįstą žmogaus teisių apsaugą, rinkimų teisę mažumoms ir gerovės plėtimą – be abejo, sveikintinus dalykus. Su ja galima netgi sieti apklausos grupių atsiradimą ar grupinės terapijos paplitimą, – kai grupė yra priemonė pasireikšti patiems. Tiesą sakant, „komanda" jau taip prisigėrė tų vakarietiškų „įsitraukimo" vertybių, kad atitinkamų „hierarchijos" nuopelnų pašlovinimas jau kone prilygtų balsavimui už fašistus... Ir kadangi pokario pasibjaurėjimą autoritarine praktika tiksliausiai perteikia žodis „komanda", visiškai akivaizdžios jo nuorodos į sportą, – kai tik pereinama prie verslo kalbos, daugiausia čia knibžda sportinių metaforų („veikti išvien", „likti nuošalėje" ir t. t.). Sporto žargonas, be abejo, iš dalies pasitelkiamas siekiant pagražinti anaiptol grožiu netrykštantį darbą biure, bet tokiai kalbai būdingas pakilumas kursto kolektyvizmo dvasią, palankesnę darbui atlikti. Kai komanda geba darbe susitelkti kaip vieningai tikslo siekianti sporto komanda, tai gali atverti slaptas diskrecinės energijos sankaupas. Visi šie veiksniai komandą darbo vietoje paverčia tiesiog šventa karve – tik pamėginkite bosui prasitarti, kad nesate „komandos žaidėjas", ir pažiūrėkite, ar ilgai dar dirbsite.

Kad ir kokie būtų šie bendri privalumai, vis dėlto, Elliotto Jaques'o nuomone, komanda nepateisina į ją dedamų vilčių. Susirinkę draugėn, komandoje individai toli gražu nesudaro atskirų dalių visumos, ypač dėl to, kad įpareigojimus paskirsčius keletui žmonių išsisklaido atsakomybė ir susimaišo vaidmenys. Komandoje galima pasislėpti. Atsakingi yra visi ir nė vienas atskirai, o susirinkimui pasibaigus nepaaiškėja, kas ką turėtų daryti. Net ir pasiekus savitarpio supratimą, darbas, – komanda juk buvo sudaryta siekiant jį kuo sumaniau atlikti, – kažkur prapuola. Dar blogiau, komanda lieka susibūrusi ir žaidimui pasibaigus, o tai reiškia, jog ji veikiau net nebe komanda, bet paranki grupuotė, galų gale imanti dirbti pati sau.

Štai tokios tendencijos akivaizdoje Jaques'as pataria taikyti hierarchiją. Jeigu organizacijos prasmė – atlikti darbą, o ne sukurti bendrauti tinkamą aplinką, – tada darbas geriausiai atliekamas, kai hierarchinė struktūra leidžia vadovui pamatyti, ar atsakomybės prisiėmimą reikia kreipti į viršų, ar žemyn. Kad ir kaip žiūrėtum, darbas „priklauso savininkui", o kai jis turi savininką, didesnė tikimybė, kad bus užbaigtas; komandoms sekasi, jeigu darbas jose yra aiškiai paskirstomas, o komanda turi pripažintą lyderį (šiuo požiūriu skirstymas į komandas ir hierarchiją yra dirbtinis). Hierarchijai nebūdingi jokie politiniai, socialiniai ar psichologiniai bruožai, ji tėra reikiama tokios nuosavybės forma; vadovas nusiima pabaisos kaukę ir tampa vien apdairiu garantu, kad darbas pereis visas vadybos pakopas. „Organizacija" labiau reiškia darbo metodą, negu darbo vietą, poreikį būti organizuojamam, ir kai tik darbas grąžinamas į savo teisėtą vietą, viskas pajuda.

Gaila, bet reta organizacija dirba taip sklandžiai. Ne todėl, kad jos neturi struktūros, kurią suteikia hierarchija, bet todėl, kad jų pagrindas – gyva medžiaga. Jos sudarytos iš žmonių,

istorijos ir įpročių, todėl jų negalima paversti nei hierarchija, nei darbo judėjimu aukštyn–žemyn; ir būtent šiuos organizacijose pasireiškiančius papildomus veiksnius, taip pat žmones, kuriuos galima išmesti iš darbo, mes vadiname biuro intrigomis. Iš to plaukia, kad būdami darbe turime susidoroti su keistu formalių taisyklių ir neformalios tikrovės deriniu, laviruoti tarp teorijos ir praktikos, verslumo ir apgaulingų emocijų. Jau anksčiau rašiau apie „kompensaciją“, ir šis žodis – kitais atžvilgiais skambantis dirbtinai – tinka nusakyti vieninteliam darbo aspektui: regis, iš tiesų reikia tam tikros kompensacijos už visas nesąmones, lydinčias biuro paskalas. Ji mus grąžina į pradinį tašką, prie tikrosios darbo reikšmės ir atitinkamo atpildo už jį.

Atsiliepdama į lėtą paslaugų ekonomikos augimą, Margaret Thatcher ištarė garsiąją frazę, kad ne visi gali skalbti kitų skalbinius – kas nors turi drabužius siūti. Bet paslaugų – arba „žinių“ – ekonomika tada dar nereiškė klientą išklausyti, nes tik kitoje kartoje tai tapo populiaru. Profesionalių paslaugų įmonėse skalbinių plovimo atitikmuo galėtų būti „konsultacija“; viešajame sektoriuje – „partnerystė“; netgi gamybos pramonėje nebuvo apsieita be „santykių su klientais reguliavimo“, pagal kurį, pavyzdžiui, automobilių gamintojas privalo „sudominti“ „tarpininkus“ gamybos planais ir galimu poveikiu jiems. Bet kuriuo atveju sunku tiksliai nustatyti, kas yra darbas ar kodėl kas nors turi už jį gauti užmokestį. Pagaliau pagrindinis būdas čia esti kalbėjimas, ir kiekvienam, manančiam, jog darbinė veikla turėtų reikšti rankų darbą – arimą, sėjimą, derliaus nuėmimą, melžimą, gaminimą, gręžimą, šlifavimą, siuvimą, drožimą, keltuvo valdymą – užmokesčio už kalbėjimą idėja tikriausiai atrodo keista ir netgi neteisinga. Čia nė neatsižvelgiama į tai, kad didžiumą faktinio darbo įstaigose

sudaro visai ne kalbėjimas, o elektroninės korespondencijos tvarkymas (ne tik laiškų rašymas, bet ir trynimas, persiuntimas, kartojimas ir t. t.). Dar pridėkite, kad tikrovėje darbuotojai plepės tarpusavyje, skambins į namus, virs arbatą, eis į tualetą – ir imsite spėlioti, kiekgi jie iš tiesų dirba. Kita apžvalga, atlikta vadybos žurnalo, parodė, kad JAV darbuotojai trisdešimt minučių per dieną sugaišta ieškodami ko nors, kas jiems padėtų atlikti savo darbą. Aišku, kad sąvokos „dirbti" ir „būti darbe" iš dalies sutampa, bet ne iki galo.

Ir vis dėlto šis skverbimasis tarsi erdvėlaiviu į neapčiuopiamą sritį galbūt nėra toks negrįžtamas, kaip mes ėmėme tikėti. Galbūt susidūrėme su „episteminiu lūžiu", kaip jį vadino prancūzų socialinis istorikas Michelis Foucault. Šiek tiek panašus į „paradigmos perkėlimą", episteminis lūžis istorijoje žymi takoskyrą, kur įsiterpia naujas pasaulio matymo modelis: pavyzdžiui, vienas iš tokių lūžių buvo Karlo Marxo istorijos perrašymas į klasių kovos istoriją. Galbūt dabartinė būtinųjų išteklių – kuro, vandens, maisto – krizė paskatins ištaisyti šį nuokrypį į vis abstraktesnes darbo formas. Kylant šių esminių dalykų kainoms, mažėja mūsų išlaidos paslaugų sričiai ir vėl susitelkiame į tai, kas tikra. Tai gali turėti antrinį poveikį mūsų darbui, kur būsime paprašyti parodyti nebe „pridėtinę vertę", o pagrindinę mūsų produkcijos vertę. Kas žino, gal darbas vėl grįš prie esmingesnių formų, kuriose mažiau kalbų ir daugiau darbo, panašaus į šieno grėbimą, laivo korpuso taisymą ar kojinių adymą.

5

LANKOMĖS PAS GYDYTOJĄ

KAIP ŽINOME, HUMORAS ne visada keliauja sėkmingai: išgirdę tą patį pokštą rusai galbūt raitysis iš juoko, o somaliečiai liks akmeniniais veidais, ir atvirkščiai. Bet kai kurie pokštai sugeba peržengti valstybių sienas.

> Vyras skambina gydytojui: „Daktare, ką man daryti? Mano draugas ką tik nugriuvo ir mirė!“
> „Pirmiausia reikia įsitikinti, ar jis tikrai negyvas.“
> „Gerai, luktelkit.“ Šūvio garsas. „Na ir ką?“

Gal šis anekdotas nuskambės ir ne taip siurrealistiškai juokingai kaip „Monty Python“ seriale, kuris versdavo žmones iš koto ir dėl to buvo rodomas kariuomenėje, – bet jei aiškinamės, koks humoras patinka visiems, šis anekdotas yra tiesiog viršūnė. Neviltis didžiausios nelaimės akivaizdoje, gydytojo ir skambinančiojo nesusišnekėjimas, tragiškos pasekmės ir nekantrus paskutinio klausimo naivumas, – visa tai aprėpiantis anekdotas pažadina sunkiai pakeliamas ir subtilias klausytojų emocijas. Tikras perliukas tarp visų anekdotų apie gydytojus.

Tačiau kodėl anekdotų apie gydytojus yra kur kas daugiau negu, pavyzdžiui, apie veterinarus ar sodininkus? Mėgstame juokauti apie tai, kas mus nervina, o jei kalbame apie gydy-

tojus, tai, ko gero, labiausiai mus nervina jų autoritetas. Kaip didysis kritikas Maurice'as Blanchot rašo nepaprastoje savo istorijoje apie ligoninėje praleistą laiką, „gydytojai man visai patiko... Erzino tai, kad jų autoritetas su kiekviena valanda darėsi vis grėsmingesnis. Galima to nežinoti, bet šie žmonės yra karaliai". Apie gydytojo autoritetą sužinome nuo pat tos akimirkos, kai į jį (ar į ją) kreipiamės; vien jau ištardami žodį „Daktare" – titulą, o ne vardą – pripažįstame, kad mūsų santykiai nėra lygiaverčiai. Bet kokiam negalavimui ištikus, einame būtent pas gydytoją, nes gydytojas turi kompetenciją, kurios mums trūksta, ir nors visaip stengiamasi modernizuoti sveikatos apsaugos sistemą, – kai „pacientas" virsta „klientu" ir, kaip manoma, įgyja viršenybę, – vis tiek viešpatauja nelygybė. Gydytojas žada bent jau įsižiūrėti į mūsų sveikatos būklę, o geriausiu atveju – išgydyti, taigi prabudusi viltis niekaip neleis sumenkinti jo autoriteto. O dar pridėkime, kad jau vien dėl savo sveikatos būklės užimame silpnesnę poziciją, ir suprasime, kodėl priklausome nuo gydytojo malonės. Tiesiog nuostabu, kad ši profesija pati serga arogantiškos puikybės liga, vadinama „Dievo sindromu".

Tiesą sakant, dieviškasis gydytojo autoritetas kyla iš dviejų šaltinių, ne tik iš jo kompetencijos. Daktaro įžvalgos išvirkščioji pusė yra paciento aklumas: jei mes, pacientai, geriau nuvoktume apie savo sveikatą, šis autoritetas sumažėtų perpus. Galite paprieštarauti, kad paplitus neoficialiai praktikai „paguglinti" apie savo simptomus ir oficialiai ėmus skatinti patiems nusistatyti diagnozę, apie savo kūno veikimą dabar žinome daugiau nei kada nors anksčiau ir žengiame į gydytojo priimamąjį turėdami bene tiek pat duomenų kiek ir pats gydytojas; šiuo atžvilgiu iš tiesų virstame tikrais „pacientais specialistais", o to ir siekia sveikatos apsaugos sistema, suinteresuota

atsakomybę pasidalyti. Vis dėlto, kad ir kokie rimti būtų mūsų privatūs tyrimai, galutinio sprendimo kreipiamės į daktarą, ir ne tik todėl, kad gydytojo kabinetas vienintelis gali paskelbti ištarmę apie mūsų fizinę sveikatą, bet ir todėl, kad už tam tikros ribos tiesiog esame taip pat nepajėgūs įvertinti savo būklę, kaip ir pamatyti savo nugarą tarp menčių. Net jeigu tai regimas dalykas, toks kaip išbėrimas, žaizda ar įaugęs nagas, niekada nepakanka mūsų pačių įvertinimo; manome, kad jį reikia patvirtinti. Todėl kai leidžiame kvalifikuotam gydytojui taip mandagiai pagelbėti mūsų tyrimui, atsitinka du dalykai: tai, be abejo, sustiprina jo autoritetą, bet sykiu ir nubrėžia mūsų pačių ribas ir daro užuominą, kad be teisėjo negalime aiškiai savęs suprasti. Kai kas, pavyzdžiui, austrų filosofas Ivanas Illichas, ėjo dar toliau ir kalbėjo apie „jatrogenezę" – reiškinį, kai, būdami įsitikinę, jog turime vartoti mums nereikalingus vaistus, galų gale apsergame sunkiau. Mat suteikdami gydytojui tokį didžiulį autoritetą, prašome mums skirti kuo daugiau vaistų, o tai susiję su jau minėtu žinių apie save trūkumu.

Leisdami gydytojui kišti švirkštą jums į ausį ar čiupinėti stuburo slankstelius, galbūt pagalvojate, kaip visa tai keista, – mums reikia dar vienos poros akių, kad galėtume save matyti. Jei sutinkate, kad kūnas yra ne tik pats sau įrankis (kojos – save nešioti, rankos – pasiekti, ko reikia), bet ir pati jo esmė, ir kartu su protu kūnas sudaro kiekvieno iš mūsų savastį, – tada mūsiškis negebėjimas be pagalbos iš šalies įsižiūrėti į kūną reiškia, kad deramai įsižiūrėti į save tiesiog nesame pajėgūs. Kas nors visada prasprūs pro mūsų žvilgsnį, tas šešėlis, krentantis ant kitais atžvilgiais skaidrių žmogaus santykių su savimi pačiu. Nors apsilankymas pas gydytoją nušviečia mūsų sveikatos būklę, jau vien tai, kad teko kreiptis į jį patarimo, patvirtina: kiek tai susiję su savęs pažinimu, mes gyvename dalinio užte-

mimo būsenoje. Tai nebūtinai blogai: jei galėtume visą laiką save matyti, galbūt patektume į savo kūno spąstus kaip hipochondrikai; tikriausiai truputis nesąmoningumo savo atžvilgiu leidžia mums drąsiai žengti į pasaulį.

Tačiau dar keistesnis už šį dalinį savęs nematymą yra pačios ligos nematomumas. Knygoje „Kenčiantis kūnas“ (*The Body in Pain*) garsi Amerikos mokslininkė Elaine Scarry mėgina tokį nematomumą iš dalies įvertinti:

> Kai išgirsti apie kito žmogaus fizinį skausmą, tai, kas vyksta to žmogaus kūne, miglotai primena kažin kokį gilų požeminį reiškinį, priklausantį neregimosios geografijos sričiai, kuri, nors ir grėsminga, nėra tikroviška, nes dar nepasirodė regimame žemės paviršiuje.

Net jeigu esame labai empatiški, vis tiek kito žmogaus skausmas gali atrodyti toks pat abstraktus kaip per televiziją rodomos kančios – taip, pavyzdžiui, ilgainiui atbunkame matydami ekrane potvynio aukas – ir būtent abstraktumas, neregimumas ir nesuprantamumas taip smarkiai mus jaudina, kai kenčiame skausmą ar ligą. Tarkime, gydytojas nustato diagnozę, sutampančią su jūsiške arba jai priešingą, patvirtina savo autoritetą ir deramai jumis atsikrato, – nors ir ne viską suprantate, jums bent kiek aiškiau negu prieš vizitą. Tarkime, tam jis pasitelks ištisą šiuolaikiniam medikui prieinamą mokslinės įrangos artileriją – lazerius, skenerius, DNR testus, zondus, mikrokameras, kompiuterinę analizę, trimatį vaizdą, duomenų bazes, robotus – ir tiksliai nustatys mažytę jus užpuolusią bakteriją, pažeistą ląstelę, konkrečią trūkstamą chromosomą. Galų gale, tarkime, jis įvardijo atitinkamą ligą – astigmatizmą, bradikardiją, toksoplazmozę, melanomą, hepatitą. Na ir

puiku. Jeigu gydymas dar nebuvo ligos fiziškai sustabdęs, dabar, nustačius diagnozę, ji sumaniai užspeista; buvusi miglota grėsmė dabar paversta mokslo objektu, o šioje srityje jau vien žinojimas gali suteikti palengvėjimą. Bet jeigu šiame moksliniame aprašyme ko nors trūksta? Jeigu egzistuoja kažkoks nemokslinis, terminais neapibrėžiamas, neracionalus aspektas, kurio visais tais metodais nustatyti neįmanoma, bet būtent dėl jo mes sergame? Jeigu liga yra mokslo priešingybė?

Turbūt keista toji mintis, kad liga nėra mokslo dalykas, nes mūsų įprotis apibrėžti ligą moksliniais terminais taip įsigalėjo, kad beveik pamiršome, jog diabetas ar glaukoma yra ne mokslo, o gamtos reiškinys. Bet jeigu nevartojame mokslo terminų, pasitelkiame karinius. Ypač kalbėdami apie virusus ar vėžio atmainas, mes juos suasmeniname tarsi sumanius, klastingus, apdairius priešus. Apie vėžį sakome, kad jis „kuria planą", kaip jam išplisti, apie virusą, – kad jis „puola" stuburo smegenis, o apie savo mylimus asmenis, – kad jie „kovoja" su užkratu. Tiek mokslinė, tiek karinė terminija, vartojama kalbant apie ligą, sudaro bendro racionalaus supratimo įspūdį. Bet pačiose metaforose slypi visai kito pobūdžio užuomina. Paimkime, pavyzdžiui, partizanines viruso savybes: jis ramiai slepiasi, kol visai netikėtai akimirksniu išauga į grėsmingą, maištingą ir smurtingą jėgą; tai leidžia numanyti, kad iš tiesų, nors galima ligą apibrėžti racionaliais terminais, sveiko proto dėsniai jai nebūdingi. Kodėl?

Nors, sakykime, kaspinuotis visai racionaliai elgiasi įsitaisydamas mūsų viduriuose (nes jis parazitas ir turi gyventi kitų sąskaita), susergame ne dėl kaspinuočio elgesio, kuris iš tiesų racionalus, bet dėl to, kad įsitaisydamas gyvybiškai svarbiuose organuose jis daro mums žalą. Bloga sveikatos būklė – liga – peržengia ją sukėlusių priežasčių ribas. Kitaip tariant, susirgote dėl tam tikrų aplinkybių, – pavyzdžiui, pasigavote parazitą nuo

prastai išvirtos mėsos, – bet susirgę atsiduriate padėtyje, kai svarbu nebe šios priežastys, o liga. Peržengdama savo priežasčių ribas, liga perskrodžiama proto šviesos, – gydytojas trumpam uždega virš jos lemputę, – ir vėl nugrimzta gilyn į tamsą.

Ligos sąsaja su naktimi dramatiškiausiai pasirodo (ar pranyksta) garsiame Williamo Blake'o eilėraštyje apie kirmino susargdintą rožę:

> O Rože, tu sergi!
> Kirminėlis, tamsioj
> Skriedamas nakty,
> Neregimas audroj,
>
> Į raudonus patalus
> Nutūpė džiugiai;
> Meilė jo tamsi, slapta –
> Gyvenimo nuodai.

Eilėraštis „Serganti rožė" tiesiogine prasme yra lyg ir apie rožių vėžį; alegorine prasme jis kalba apie žmonių meilės liguistumą, ir šią prasmę dar labiau sustiprina sodrūs erotiniai įvaizdžiai. Žinoma, prieštaringai skamba, kai meilė traktuojama ne kaip gydanti, bet kaip žudanti – liga plėšikė, nekviestoji viešnia. Reikia pasakyti, kad egzistuoja sena tradicija meilę vaizduoti kaip negandą, negalavimą, įvardijamą kaip „meilės liga", jos simptomai – įsimylėjėliams būdingas svajingumas, apetito praradimas, proto gebėjimų susilpnėjimas. O jeigu meilė yra ligos atmaina, tai liga yra meilės rūšis, nes ji „skrieja nakty", nenuspėjama ir akla it sparnuotasis Kupidonas ar užkratas, kurio ateinant nepastebi; ji palenda po oda ir slepiasi karštligės krečiamuose mylimųjų kambariuose. Kaip ir meilėje,

šis esminis ligos karštligiškumas gali taip užvaldyti protą, kad jis praras orientaciją ir klejos, – jeigu ir ne ištisai bus nugrimzdęs į haliucinacijas, tai galbūt pasiners į svajones ar fantazijas, persikels į vaizduotės sritį.

Šis ligos polinkis reikštis metaforomis ar įvaizdžiais itin sėkmingai analizuojamas Elaine Scarry amžininkės, JAV autorės Susan Sontag knygoje, kurią netrukus aptarsiu; bet pirmiausia prisiminsiu labiausiai stulbinamą iš mano girdėtų radijo pjesių. Vaikų psichiatrė pasakojo apie berniuką, kurį jai teko gydyti. Kokie simptomai pasireiškė? Kai berniukas buvo ketverių metų, jo asmenybė staiga nei iš šio, nei iš to pasikeitė. Iki tol buvęs linksmas, draugiškas, gyvas ir smalsus, staiga pasidarė drovus, niūrus ir nelinkęs bendrauti. Berniuko tėvai kreipėsi pagalbos į daugelį įvairių medicinos specialistų, bet niekas negelbėjo. Ir štai psichiatrės ir berniuko pokalbis:

– Kaip manai, kas tau yra?

Tyla.

– Gal norėtum papasakoti, ką tu pats manai?

– Negaliu.

– Gali, jei nori. Aš nesupyksiu.

– Tu neturi tiek popieriaus.

Psichiatrė šiek tiek sutrikusi.

– Turiu krūvas popieriaus, žiūrėk. Kiek tau reikia? O dar turiu va kiek spalvotų pieštukų. Nori ką nors nupiešti?

Berniukas ima popieriaus lapą ir brėžia liniją nuo jo viršaus iki apačios; ima kitą lapą ir daro tą patį. Sudeda juos šalimais, kad linija nuo vieno lapo tęstųsi į kitą. Ima trečią lapą, brėžia trečią liniją, prideda ją prie pirmųjų dviejų lapų linijos ir taip tęsia toliau. Berniukas nesiliauja, kol popierius baigiasi, o gy-

dytojos kabineto grindis kerta ištisinė pieštuku nubrėžta linija. „Štai tada aš ir supratau, – sako psichiatrė per radiją, – kad vargšas mažylis turi kaspinuotį."

Psichiatrės papasakotoje istorijoje liga išnaudoja berniuko gebėjimus, kad apsireikštų beveik mistiškai ir vaizdžiai, tarsi tas berniukas būtų kone žemiškasis nežemiško demono sekretorius, kurio lūpomis prabyla liga. Net jeigu pasakojimas jums niekaip nesisieja su antgamtiniais dalykais, jo keliami jausmai primena, ką jaučiame nebenorėdami teikti svetingo prieglobsčio mus apėmusiai ligai, aklaĩ pasirinkusiai mus savo įrankiu. Bet knygoje „Liga kaip metafora" (*Illness as Metaphor*") Susan Sontag tvirtina, jog paprastai mes dalykus vertiname kitu netiesioginiu būdu: įsivaizduojame, kad liga išsako asmenį: esi tas, kuo sergi. Užuot į ligą žiūrėję kaip į grynai fizinį reiškinį, kurį reikėtų įvertinti etiologijos ir epidemiologijos požiūriu, mes su pasimėgavimu ieškome visų įmanomų į asmenybę nukreiptų ligos ir kentėtojo sąsajų, ne itin naudingų pastarajam. Šitai galėtų paaiškinti, kodėl atvykę pas gydytoją truputį nerimaujate, esą jis ne tik įvertins jūsų simptomus, bet jais remdamasis padarys išvadas apie jūsų asmenybę. Pavyzdžiui, jeigu sutrikusi medžiagų apytaka, vadinasi, esate šaltas kaip žuvis – stokojate žmogiškos šilumos; jei susirgote vėžiu, vadinasi, nuolat graužėte save iš vidaus ir tai, kas buvo užspausta, galų gale pasireiškė pačiu žiauriausiu būdu. Norite to ar ne, liga vis tiek jus išduoda, ir mes klausomės, ką ji sako, nors ničnieko apie ją nenutuokiame. Taip XVI a. žmonės pasikliovė prototipine versija, „skysčių teorija": tarkime, jeigu jūsų blužnyje yra juodosios tulžies perteklius, tai esate „melancholikas", ir šiuo žodžiu apibūdinamas ne tik jūsų charakteris, bet ir sveikatos būklė. Potekstė ta, kad jeigu tikrai norite sužinoti, koks yra žmogus, žiūrėkite ne į jo akis, o į ligos kortelę.

Kai žinai, jog Sontag knyga buvo rašoma kilus pirmajai susirgimų AIDS bangai (vėliau perleista pavadinimu „AIDS ir jo metaforos" (*AIDS and Its Metaphors*)), taip nebestebina, kad ji pabrėžia šias asociatyvias ligos savybes. AIDS buvo „gėjų liga", suteikusi moraliajai daugumai dingstį pamokslauti apie Sodomos nuopuolį; drauge ji eksponavo susirgusiųjų nepadorumą ir savotiškai juos baudė. Neturėtume pamiršti, kokia nesuvokiama, kone mitinė paslaptis gaubė AIDS tomis ankstyvomis dienomis: kaip ji, tarsi Blake'o „neregimas kirminėlis", lėkė iš Juodojo žemyno į Vakarus; tiesiog per mažai apie ją žinota, kad būtų galima nukenksminti jos skleidžiamus įvaizdžius. Be abejo, mūsų dienomis žinoma kur kas daugiau, – kaip daug daugiau žinoma apie bet kurią ligą po saule, – ir galima tikėtis, kad dėl tos žinių plėtros mažiau bepasikliaujama Sontag pasmerktomis metaforomis, pagiežingomis ir apgaulingomis. Net jeigu tylus ir piktavalis dėsnis taip nustatė, kad ligų visada turi būti daugiau nei priemonių jas gydyti, mokslo faktai toliau nekliudomi užkariauja vis naujas „ligos kaip paslapties" žemes, ir jūsų viltys pasveikti niekada nėra be pagrindo.

Vis dėlto šis su asmenybe siejamas skausmo ir paciento ryšys rado naują prieglobstį. Toliau sėkmingai kylančiai profesionaliajai medicinai ant kulnų mina „alternatyvioji" medicina, pirmosios neganda, kuri dar sykį patvirtina ryšį ne tik tarp skirtingų kūno dalių, bet ir tarp kūno ir dvasios, taigi tarp kančios ir savasties. Pavyzdžiui, eidami pas homeopatą susitelkiate visa savo esybe, ne tik rodote skaudamą vietą, kaip elgtumėtės pas kvalifikuotą atitinkamo išsilavinimo gydytoją, kuris panašiai kaip filosofas tiki kūno ir dvasios dualizmu, atskirdamas dvasinius ir fizinius duomenis. Būtent tokio klinikinio grynumo akivaizdoje alternatyva, holistinė tradicija tiki, kad kūnas ir dvasia susipina, sudarydami vientisą nervų

sistemos ir psichinių kanalų tinklą: dvasia nėra kūno tempiama žemyn, bet su juo susijungia, ir drauge jie sudaro visumą, tobulesnę negu galėtų būti bet kuris iš jų atskirai. Ši antroji, mažiau pripažinta tradicija vadovaujasi veikiau aktyvų, negu pasyvų modeliu, – „medicina" siekia kur kas daugiau nei vaistais gydyti sutrikimą ar pašalinti laikiną negalavimą. Būdama senovės gnosticizmo, – pagal kurį kiekviename iš mūsų gyvena dievas ir laukia, kol bus išleistas, – šiuolaikinė atšaka, ji siekia maksimaliai išnaudoti žmogaus galimybes ir leisti joms visu pajėgumu išsiskleisti; šiuo atžvilgiu ji energingai aukština kūno galią atspindėti asmenybę ir netgi tapti sielos tarpininku. Teoriškai po apsilankymo pas šios pakraipos gydytoją turėtumėte išeiti ne tik pagydytas, bet ir apšviestas.

Keblumas tas, kad ši alternatyvi tradicija yra paranki raganiams, šamanams, žiniuonims – visiems tiems praktikuojantiems gydytojams, kurie vietoje raminamai nuteikiančio diplomo, vazoninės gėlės ir receptus išrašančios sekretorės apsirūpina paslaptingomis liaudiškomis priemonėmis, neaiškiais kvapais ir migdančiais aromatais, minėtąjį gydytoją apgaubiančias paslapties šydu dar labiau negu jau ir taip mįslinga liga. Jeigu autoritetas yra jo santykių su pacientu dalis, gydytojui nebus sunku net ir nesąmoningai juo pasinaudoti, ypač kai nusivylę gydymu mes, pacientai, galime tapti nejautrūs ketinančiųjų mus gydyti atžvilgiu. Dar blogiau, slėpiningasis gydymas gali ne tik mūsų neišgydyti, bet ir suduoti baisų smūgį, – einate pas akupunktūrininką, kad jis subtiliai sutvarkytų jūsų kūno energijas, ir nuo adatų pasigaunate užkratą. Kas, susidūręs su tokia perspektyva, nestos į senosios mokyklos pusę, – ši bent jau oficialiai įteisinta?

Tiesą sakant, į tai atsakyti keblu. Trumpam pamirškime autoriteto klausimą: užsiimantieji alternatyvia praktika puikiau-

siai gali pamokslauti apie visokiausias paslaptis, tokias kaip či ar čakra, bet ar tai mažiau išpūsta ir savanaudiška, kaip apsivilkti baltą chalatą, remtis medicinos šventraščiais ir koduoti negalavimus senąja graikų kalba? Ir viena, ir kita tėra priemonės mistifikuoti gydytojų autoritetą, kelti mūsų pagarbią baimę jiems, o apsilankymą pas gydytoją paversti tikėjimo vizitu... Netgi ortodoksinė tradicija ilgai naudojosi metodikomis, griaunančiomis sveikatos ir žalos priešpriešą. Mat bent jau nuo penicilino atradimo netgi medicinos įstaigų koridoriuose įsivyravo požiūris, kad gydytojas akivaizdžiai kenksmingas medžiagas išrašo gydymo tikslais, ir gydytojo pagalbą pavertė bene pačiu paslaptingiausiu, išskyrus garsųjį „placebo efektą", fenomenu: tai, kas žudo, iš tiesų gydo. Iš tikrųjų, dar daugybei metų likus iki Flemingo „eureka" akimirkos 1928-aisiais, apie dviprasmybę signalizavo graikiškas žodis *pharmakon*, reiškiantis *ir* nuodus, *ir* vaistus; dviprasmybę patvirtina tokios nesveikatingos angliškos frazės kaip „hair of the dog" (pažodžiui „šuns plaukai" – *vert. past.*), geriausias vaistas nuo pagirių – alkoholis. Sveikam protui prieštaraujantis principas, taikomas gaminant kai kurias vakcinas, yra ta mažesnioji blogybė, neišvengiama, jei nori pasauliui gero. Kyla klausimas, kiek mažumo yra mažai. Kad ir kiek čia paslapčių, atrodo aišku, kad žmogaus kūnas yra labai reaguojanti aplinka, vieta, kur mažulytis nuokrypis nuo dozės gali sukelti milžinišką padarinių skirtumą, kai vaistai vėl pavirsta į nuodus, ir kur retai lošiama iš mažų sumų. Kita vertus, jei tiksliai laikysitės nurodymų, patirsite tai, ką galima pavadinti šių laikų stebuklu.

Tokie stebuklai ir jūsų rankose; kad ir koks būtų gydytojų ir jų įstaigų autoritetas, ar pasveiksite, priklauso ir nuo jūsų. Ką tik paminėjau placebo efektą, – jis iškalbingiau už visus medicinoje byloja apie jūsų kaip asmens pajėgumą išgyti –

gydo ne procedūros, o tikėjimas. Nes placebas yra retorikos farmakologinė išraiška, kapsulėje uždaryta įtaigos galia. Žengdami į gydytojo kabinetą mes, kaip jau matėme, žengiame ne tik į ryškiai apšviestą šaltą proto, teisingumo ir vaistų sritį, bet ir į miglotą autoriteto, vaizduotės bei iracionalumo pasaulį, kur mūsų jausmai svarbūs ne mažiau už kūną, o su kiekviena minute, praleista laukiamajame tarp žurnalų, daromės vis labiau pažeidžiami. Laukiamajame laukiate būtent vertingojo pagerėjimo, ateinančio su žinojimu, o laukimas virsta aklumo zona. Ir kuo pažeidžiamesni daromės, tuo labiau silpnėja mūsų pasipriešinimas įtaigai, vadinasi, vis labiau pasiduodame placebo efektui, kurį galbūt paskirs gydytojas. Ir tai nėra blogai: jį prarydami, ne tik priimame jo žodžius, bet ir įtikiname save, vadinasi, išties ne visada mums reikia gydytojo, kuris mus juo aprūpintų. Placebo esmė tokia: jei tikime, kad mums gerėja, tai galbūt ir pagerės.

6

PIETAUJAME SU TĖVAIS

NUO TOS AKIMIRKOS, KAI vos gimę puolame čiulpti krūties spenelį ar buteliuką, kurį motina mums prispaudžia prie lūpų, mes su ja susijungiame per maistą. Tiesa, ryšys jau buvo užsimezgęs anksčiau, per virkštelę, dar gimdoje, jis tęsiasi toliau, ir po atjunkymo, kai ji savo atžalas maitina šaukštu, riša prie savo prijuostės raiščių, siunčia rūpesčio kupinus siuntinius išskridusiems iš narvelio vaikams ar išsisklaidžiusią šeimą sukviečia šventinių pietų. Motinystė ir obuolių pyragas palaiko vaikų gyvybę. Na, o tėvas? Jo kaip „aprūpintojo" priedermės ribotumas niekur taip reikšmingai neatsiskleidžia kaip tada, kai prireikia gebėjimų padėti maistą ant stalo, arba išpuoselėtų jam skirtų metaforų leksikoje. Tėtis yra „duonpelnys", „minkantis tešlą" „duonai kasdienei", taigi net jeigu tai skatina mažiau „slampinėti" ir smarkiau „brautis prie lovio", tikimasi, kad jis sočiai „papenės alkanas burnas".

Gal tai ir stereotipai, ir nors jie paskirsto vaidmenis, vis tiek mama ir tėtis dalijasi esminę pareigą, bent jau vaiko asmenybės formavimosi metais: pamaitinti gyvybes, kurias jie pradėjo ir iškėlė iš nebūties. Be kita ko, tai ir yra gyvenimas – plušėti, kad išlaikytum save ir klestėtum – o tai reiškia, jog be maisto gyvenimas yra toks negyvybingas, kad sunku net įsivaizduoti. Prisiminkite visišką žmogaus gyvenimo bejėgiškumą kūdikys-

tėje, ir iškart stulbinamai išauga tėvų atsakomybė jį atsverti aprūpinant maistu. Kadangi gyvybė priklauso nuo valgio, privalu maitinti nuo jūsų priklausomas gyvybes; susilaukdami bendrų vaikų arba drauge pradėdami naują gyvybę, tėvai tampa tėvais ir išlieka, sudarydami sąlygas šiai gyvybei gyventi ir spardytis.

Pagal XX a. vidurio psichologo Abrahamo Maslow schemą, tėvystė jus sviedžia tiesiai į „žmogaus poreikių hierarchijos" dugną; ši skaičiavimo lentelė rodo, kad jūs nesate pajėgūs užsiimti sudėtingesniais dalykais, pavyzdžiui, užmegzti santykius ar vertinti meno kūrinius – ir viena, ir kita yra saviaktualizacijos būdai, – kol nebus pasirūpinta esminiais dalykais, tokiais kaip maistas ir stogas virš galvos. Meilės jūra, kuria motina gali užlieti savo kūdikį, negali pakeisti neįkainojamų priešpienio lašų, tad visos kalbos apie meilę kaip apie gyvybinį kūdikio poreikį esti šiek tiek romantiškos; maitinančios motinos, kurias alkanos burnytės prikelia šimtą kartų per naktį, žino, kaip visa tai netrunka išvirsti mechaniniais įgūdžiais, ir dažnai piktinasi naujuoju darbu, paverčiančiu jas „pieno gamybos mašinomis". Net jeigu hierarchiją susuksite į vientisą ratą, sakydami, kad atžalos maitinimas jau savaime yra meilės aktas, ne tik pareiga, vis tiek pagrindinis tėvų vaidmuo neįsivaizduojamas be šio elementaraus pradmens, ir atsakomybė tą vaidmenį atlikti deramai yra didžiulė.

Ši pirmaeilė atsakomybė maitinti ir auklėti jaunas paleistas į pasaulį gyvybes keičia pačių tėvų vertę. Gyvenime pirmenybė teikiama vaikams, tėvams atitenka apgailėtina antroji vieta – štai dėl ko lėktuvų palydovių siūlymas prieš uždedant vaikams deguonies kaukes pirmiau jas užsidėti patiems atrodo toks nežmoniškas, keliantis širdies ir proto konfliktą. Juk iš tikrųjų pirmiausia pasirūpinama vaikais, tik paskui suaugusiaisiais? Tėvas ar motina, teikiantys pirmenybę vaikų gyvybei,

rizikuos savąja, o pradėjus aukotis dėl vaikų nėra ribos, kur būtų galima liautis. Argi, būdami tėvai, galėtumėte sakyti neatiduosiantys savo gyvybės, kad tik išgelbėtumėte savo vaiką? Saugoti vaiko gyvybę yra svarbiausia, vadinasi, tėvų gyvenimas galų gale nebėra nieko vertas.

Tai pirmasis paradoksas, įsiterpiantis į šiaip jau neišardomą trikampį, jungiantį tėvus, vaikus ir maistą. Vaikų nebūtų, jeigu tėvai jų nebūtų pradėję, o jeigu jau jie yra, tėvams dera palaikyti jų būtį maistu ir vandeniu. Šiuo atžvilgiu gimdytojo gyvybė yra būtinai reikalinga vaiko gyvybei. Bet būtent dėl to, kad tėvai yra įpareigoti viską daryti jaunesniosios gyvybės labui, net aukotis, jų pačių gyvybių vertė kardinaliai pasikeičia, ir jie darosi visiškai nebesvarbūs. Dėl savo vaiko gerovės tėvai pasirašo kontraktą, kuriuo įsipareigoja, blogiausiu atveju, iki pat mirties, vadinasi, galutinė tėvų vertė išsigrynina tada, kai jie liaujasi būti tėvai.

Antrasis paradoksas tas, kad siūlydamiesi pasiaukoti dėl vaikų tėvai patys iš dalies tampa savotišku maistu. Šiaip ar taip, juk negalite aukoti savo gyvenimo neaukodami kūno – ir į ką tai būtų panašu? – taigi aukodamiesi sutinkate, kad jūsų kūnas būtų naudojamas arba išnaudojamas bet kam patenkinti, nesvarbu, dievui ar nelabajam, kad tik jie būtų numaldyti ir numalšintų apetitą tiesiogine ar perkeltine prasme. Įspūdingiausia ir plačiai praktikuojama tokios aukos versija yra, be abejo, krikščionių Eucharistija, kai krikščionys priima Viešpaties Kūną ir Kraują duonos ir vyno pavidalu. Aukojamuosiuose mainuose, vykstančiuose tarp tėvų ir vaikų, ant kortos statoma ne kas kita, kaip fiziniai tėvų kūnai, numanant, jog būtent jie bus suvalgyti pirmiau nei jų vaikų kūnai, taigi bus numalšintas alkis, kuris kitaip galėtų pirmiausia nukrypti į vaikus. Tėvai tampa maistu, ir iš trijų trikampio viršūnių belieka dvi.

Taigi pietūs su tėvais gali reikšti daugiau, nei jums atrodo. Jeigu užaugome pratinami prie minties, kad kiekvienas valgymas yra ritualas, o šeimos tradicijos, taip pat ir valgymas, kelia antropologų susidomėjimą, – tai tik pirmas žingsnis. Ryšiai tarp tėvų, vaikų ir maisto turi gilias šaknis, ir gali turėti didelę reikšmę, net jeigu tie ryšiai reiškiasi tik simboliniu lygmeniu ir niekuomet nevirsta anksčiau minėtais dramatiškais pasirinkimais. Bet, tarsi šių paradoksų būtų maža, yra dar vienas, bene dar labiau veriantis širdį, – kai per maistą pasiaukoja ne tėvai, o vaikai. Apie tai mums daug ką atskleis Bertas Hellingeris, įstabioje savo knygoje aprašantis kraštutinį atvejį, o tada galėsime kreiptis pagalbos į Thomasą Malthusą, moderniosios demografijos pradininką, ir jis mums paaiškins, kaip maistas ir auka dera tarpusavyje net visai įprastomis aplinkybėmis ir kodėl pietauti su savo tėvais gali būti labai svarbu.

Per savo daugiabriaunės karjeros istoriją Hellingeris buvo psichiatras, kunigas ir filosofas, o į gyvenimo galą visas šias sritis sujungė savo sukurtose pratybose. Šių pratybų, pavadintų „Konsteliacijomis“, esmė – diagnozuoti emocines šeimų problemas, įvaizdinant jas erdvėje. Mãžai nepažįstamų žmonių grupelei, į kurią nesikiša joks „šeimos“ narys, vienas iš šios šeimos narių – „problemos turėtojas“ – išdėsto savo rūpestį. „Konsteliatorius“ su „problemos turėtoju“ sutaria, kas tą problemą sudaro: pavyzdžiui, buvusi žmona, du vaikai ir namas, kurį reikia pasidalyti, – tada šie elementai paskirstomi kambaryje esantiems skirtingiems žmonėms, kurie juos įkūnys. Problemos turėtojas visus atstovus sustato taip, kad geografinėje erdvėje būtų aiškūs kiekvieno iš jų tarpusavio ryšiai su visais kitais, – jis arba ji turi parinkti jiems vietą kambaryje, kol jų erdviniai santykiai atitiks esančius jo arba jos galvoje.

Galų gale susidariusiame gyvame žemėlapyje – konsteliacijoje – galima išvysti, kas ir kur yra blogai. Metodika išties nepaprasta, nors ir keistoka, bet dar labiau stulbina jos atveriamos įžvalgos, o iš jų labiausiai stulbina tai, kad emocinę (dažnai ir fizinę) šeimų sveikatą veikia, neproporcingai ir neigiamai, jų išvarytieji, pamirštieji ar išsižadėtieji nariai. Tai nereiškia, kad šeimos balta varna staiga išdygs tarpdury reikalaudama pinigų ir drumsdama ramybę; jau veikiau, tikriausiai nesąmoningai, viena iš juodų varnų prisiims baltosios problemas, ir jos pasireikš liga ar tiesiog nerimu. Dėdė alkoholikas, kurio vien vardą paminėti draudžiama, gali persikelti į anemišką, iš pažiūros mažakraujį sūnėną; įvaikinti atiduotas dvynys veiks pasiliktąjį dvynį, kuris jausis nepaguodžiamai vienišas; o lovoje besiblaškantis nemigos kamuojamas žmogus galbūt bus nesąmoningai prisiėmęs mūšyje žuvusio ir deramai nepalaidoto senelio likimą, – nes šeimos emocijų aritmetikoje mirtis svarbi ne mažiau nei gyvenimas.

Papasakosiu apie vieną iš daugelio mano matytų konsteliacijų. Ketvirtą dešimtį bebaigiąs tėvas kreipėsi pagalbos: jo penkiolikmetė duktė nustojo valgyti; katastrofiškai krito svoris, ir ji buvo paguldyta į psichiatrijos ligoninę. Čia jai neleidžiama atsigerti vandens, kol nepasisveria; kai valgo, slaugytojos nesitraukia nuo jos nė per žingsnį, lydi ją į tualetą, kad įsitikintų, jog ji maisto vogčiom neišmeta ar nenuleidžia į klozetą. Nors gydymo įstaiga jos gudrybėms išvengti maisto sudarė tokias empirines kliūtis, joje siautėja psichologinis nihilizmas; ji krypsta į savigriovą. Nepasakysi, kad empirinių priežasčių visai nėra. Ji paauglė, o paauglės, jau besidrovinčios savo kūnų, – ši būsena medicinos istorijoje ironiškai vadinama „klajojančios gimdos“ sutrikimu, – visokiomis priekabėmis spaudžiamos būti plonos. Be to, ji yra stropuolė privačioje

mergaičių mokykloje, „egzaminų kalvėje“, liūdnai pagarsėjusioje dėl didelio anoreksijos aukų skaičiaus. Jei dar pridėsime, kad tėvas paliko šeimą, kai duktė buvo šešerių, susidarys visas prielaidų rinkinys, kurį kitomis aplinkybėmis galėtume pavadinti tiesiu keliu į *anorexia nervosa*.

Tačiau konsteliacija nurodė į dalykus, esančius anapus empirinės patirties. Problemos dalelės, kurias įkūnijo grupės nepažįstamieji, tarsi geležies drožlės pakrypo į šiaurės magnetinį polių, slypintį ne dukters, o paties tėvo mirties troškime. Gilesnis motyvas, skatinęs mergaitę badauti iki mirties, buvo siekis išgelbėti nuo mirties tėvą, kuris stengėsi ją prisišaukti. Apsėstas fantazijų apie savižudybę, jis siekė pasidaryti galą pragaištingiausiu iš visų būdų, kokius tik galima įsivaizduoti; ir nieko apie tai nenutuokianti, bet iš anksto žinanti duktė stengėsi įsikišti: ji siūlėsi būti paaukota vietoje jo. Panašiai kaip „Džude nepastebimajame“* nugirdęs tėvus nerimaujant, kaip jiems aprūpinti vaikus, pasikaria vyresnėlis, – vaikai griebiasi paskutinio šiaudo. Anoreksijoje slypi perdėta, kilni ir klaidinga aritmetika: jei maistas yra gyvybei palaikyti būtinas, bet ribotas šaltinis, verčiau tegu jį pasiima tėvas. Šitaip ir dar daugeliu kitų būdų tėvai ir vaikai rungtyniauja, stengdamiesi vieni kitus užleisti į priekį, ir maistas tampa pagrindiniu jų kovos lauku.

Žinoma, šeimos nerimui dėl išteklių atskleisti nebūtina konsteliacija, apskritai galima pažvelgti į objektą ir ne taip rimtai – Jonathanas Swiftas garsioje satyroje „Padorus pasiūlymas“, atsiliepdamas į XVIII a. Airijos badmetį, siūlė valgyti vaikus. Kadangi kūrinyje išlaikomas santūrus pasakojimo tonas, tik perskaitęs nemažą gabalą suvoki, kad Swiftas kalba nerimtai. Yra ir kitų požiūrių į šių santykių tarp tėvų, vaikų ir

* Anglų rašytojo Thomaso Hardy (1840–1920) romanas.

maisto trikampį, bene žymiausią XIX a. pirmoje pusėje pasiūlė Malthusas, aiškinęs jį kaip demografinės analizės objektą. Paprastai ťariant, šeimos dydį lemia prieinamo maisto kiekis, nors tai nebūtinai reiškia, kad turtuoliai turės daugiau vaikų, – dažniausiai esti priešingai, dėl priežasčių, kurias dar atskleisime. Žmonių polinkis daugintis yra tikrai pastovus, nes pirmas gyvybės poreikis yra save palaikyti, o antras – daugintis, ir tai savo ruožtu veikia prasimaitinimo išteklius. To padarinys – judėjimas stabčiojant; šiuolaikinis jo atitikmuo galėtų būti eismas prieš kelio susiaurėjimą: kiekvienas automobilis važiuoja kuo greičiau, kol priverstinai sulėtina greitį kartu su visais kitais automobiliais, ir nusistovi trūkčiojantis judėjimas greityn-lėtyn, vietoje pastovių 60 ar 70 km/h. Malthuso žodžiais, skubėjimas gimdyti „padidina žmonių skaičių, dar nepadidėjus pragyvenimo lėšoms “.

Padariniai būna rimti. Kadangi populiacijos nori daugintis, reikiamų išteklių kiekis svyruoja, jų tai pakanka, tai trūksta. Maža to, jos linksta daugintis dar iki atsirandant papildomam maisto kiekiui, o ne paskui. Toks yra bendras vaizdas, bet žemesniu lygmeniu jis reguliuoja šeimą: ji nuspręs, – kaip gali pasirodyti, iracionaliai, – kiek vaikų ji gali išmaitinti ar kiek tie vaikai vėliau galės šeimą paremti. Kai gyventojų skaičius auga, kol dar nėra prieinamų natūralių išteklių, tai reiškia, kad būtent tada, kai tėvai nėra tikri, kaip išmaitins vaiką, jie juolab linksta susilaukti dar vieno, – iš čia kyla aukos problema, kitaip tariant, tikimybė, kad gali tekti atiduoti vaiką, kurį išmaitinti namie atsieina per brangiai. Tokį „iracionalų“ šeimos padidėjimą galima aiškinti tuo, kad artinantis bado metui nusveria šeimos būsimo pajėgumo planavimas, o ne jos aprūpinimas šiuo metu – kuo daugiau turite vaikų, tuo didesnė galimybė atrasti ar sukurti šeimai reikalingus išteklius, net jeigu kyla rizika, kad

nepavyks tų išteklių materializuoti ir kam nors teks aukotis. Šitai galėtų paaiškinti ir tą gretutinę, nors ir iškreiptą tiesą, kad turtingesnės visuomenės turi mažiau vaikų, be to, parodo, koks pirmapradis yra esminis poreikis pradėti naują gyvybę laikotarpiais, kuriuos Malthusas vadina „sunkmečiais": jeigu atrodo, kad giminė gali išmirti, pradedame daugintis ir gyvybė ruošiasi pasinaudoti atsiradusia proga.

Sėsdami su tėvais už pietų stalo, kad ir kaip tai atrodo banalu, galbūt norėtumėte padėkoti už čia slypintį mažą stebuklą. Jie davė jums gyvybę, jus išmaitino, ir laužiate drauge su jais duoną atminti tam įvykiui, kai šeima išsiplėtė, tiesiogine ir perkeltine prasme, priimdama jus, irgi abiem prasmėmis: ir jūsų gyvenimas prasidėjo viltimi, kad dalytis maistu įmanoma. Vis dėlto daugelis žmonių tai išgyvena visiškai kitaip ar netgi jaučiasi atvirkščiai. Užuot jaukiai įsitaisę šeimos prieglobstyje ir leidę savo rūpesčiams nuslūgti, pietų pas tėvus jie laukia kone baimingai. Iš atsitiktinių nuotrupų apie šeimos psichologiją jie žino, kad dalį savo bėdų gali palikti prie tėvų namų slenksčio, ir juos užplūsta pyktis: Philipo Larkino žodžiais, „Tie mama su tėčiu, jie taip užknisa".

Tėvų negalite pasirinkti, neprašėte, kad jus pagimdytų (žinoma, techniškai tai ir neįmanoma), bet štai jūs čia, užknisti šitų keistų žmonių, kuriems kitomis aplinkybėmis nė neeikvotumėte savo dienos laiko; negalite net nutraukti ryšio su jais, nes jis verda jūsų kraujyje. Nėra kaip išsisukti iš keblios padėties, ir nors vaikai retai kada ima atvirai tėvams keršyti, dažniausiai tai sukelia stiprų sutrikimą, – o tą sutrikimą veikiausiai galima apibūdinti kaip ryšių krizę (taip atsitinka, kai su kuo nors siejamas nesijaučiu su tuo susijęs), kai tas pats kraujas jau per gerklę lenda. Tėtis mesteli rasistinę repliką apie keptą viščiuką, mama virtuvėje pro žaliuzes spokso į kaimy-

nus, suaugėlį vaiką kamuoja sąžinės priekaištai. Bendras valgis vėl suriša šeimą saitais, kai kam primenančiais tramdomuosius marškinius, nes ryšio su šeima jie neįstengia suderinti su savo susikurtu gyvenimu; arba, būdami jau visiškai apsiplunksnavę, jie negali pakęsti priminimo, kad kitados buvo vaikai – čia, šeimos gūžtoje, juos vėl bando nupenėti, – ar kad jų nepriklausomybė kilo iš pasipriešinimo.

Žinoma, lygiai taip pat tikėtina, kad su tėvais bus pietaujama restorane, ir suaugusiems, savo gyvenimus susitvarkiusiems vaikams visos scenos kulminacija bus sąskaitos apmokėjimas. Jūsų santykiai su tėvais tikriausiai praeis tris pagrindines fazes: iš pradžių jūs priklausomi nuo jų, pabaigoje jie priklausomi nuo jūsų, o per vidurį – pereinamasis laikotarpis su visu savo neapibrėžtumu (pirmajai ir antrajai fazėms netrūksta savų iššūkių). Jeigu einate pietauti su tėvais, veikiausiai tai atsitinka per šį tarpuvaldį, kai nėra savaime aišku, kas vadovauja, taigi ir kas moka. Taip, dabar jūs užsidirbate, bet čia jūsų *tėvai*: net jeigu jums neblogai sekasi ir jūsų mėnesio atlyginimas „į rankas" dukart viršija jų viso gyvenimo santaupas, mintis pavaišinti juos pietumis atrodo kažkaip prieštaraujanti gamtos dėsniams, ir tai gali būti svari priežastis sudvejoti prieš atveriant piniginę. Kita vertus, net jei esate neturtingas kaip bažnyčios pelė, argi nebūtų gražu susimokėti, įmesti kuklią sumelę į didžiulį jūsų skolos tėvams kraterį, idant, kaip jų vaikas, pajustumėte savo indėlį? Jie ne tik jus maitino, bet ir davė pastogę, rūpinosi jūsų švara, pirko drabužius, padėjo įgyti išsilavinimą ir atliko daugybę pareigų, suformavusių jūsų sąžinę, su kuria dabar tariatės, ar reikėtų susimokėti. Taigi kurioje stalo vietoje padavėjas turėtų palikti sąskaitą? Prie pat tėvo, kaip pagarbos ženklą? Arčiau suaugusio vaiko, tarsi pripažinimą, kad laikai keičiasi? Ar diplomatiškai – per vidurį tarp abiejų?

Tiesą sakant, Bertui Hellingeriui šis klausimas pasirodytų bergždžias. Skolos tėvams apskritai neįmanoma grąžinti, ir labai gerai, nes kitaip kiltų grėsmė paversti niekais visus santykius, visus emocinius mainus tarp dviejų kartų. Būti dėkingam, kaip ir būti skolingam, reiškia gyvą abipusį susidomėjimą, o jeigu skola pasirūpinta, susidomėjimas turi išblėsti, – skolos atidavimas reiškia, kad santykių poreikis nutrūko, lygiai kaip tada, kai parduotuvėje už ką nors susimokėję galite laisvai išeiti ir nebegrįžti (galėtumėte ginčytis, kad bet kokių santykių pagrindas – skolinimas ar įsiskolinimas, – pavyzdžiui, esate skolingi draugui arba jis jums). Šiuo požiūriu verčiau apskritai nesistengti tėvams atsimokėti; tai būtų kone atsižadėjimas ar iškraipymas karta iš kartos perduodamo ryšio esmės. Taip, jie davė jums gyvybę ir išmaitino, bet geriausia dėkingumo forma yra ne atsilyginti, o priimti. Jūs galite eiti pirmyn, susilaukti savo vaikų, ir vienaip ar kitaip atsilyginsite tėvams rūpindamiesi jų anūkais bei palaikydami gyvybę. Tad leiskite tėvams paimti sąskaitą; kai ateis laikas, tą patį padarysite savo vaikams.

7

SPRUNKAME IŠ DARBO

JOHNAS STUARTAS MILLIS, kaip plačiai žinoma, buvo auklėjamas ypatingai. Revoliucijos, kurios dvasia sklandė po XIX a. Europą, vaikas nuo mažų dienų namie buvo pažindinamas su Horacijumi ir namų mokykloje leido laiką Homero draugijoje. Būdamas septynerių, Herodotą mokėjo mintinai. Ar visa ši ankstyva disciplina turėjo įtakos, kad vėliau jis tapo tokiu laisvės gynėju? Ar dėl to, kad ilgai išbuvo uždarytas su klasikais, vėliau pasisakė už moderniąsias vertybes? Kas žino. Kad ir kokios būtų jo veikalo „Apie laisvę“, už kurį Millis labiausiai gerbiamas, ištakos, čia individo laisvė ypač išaukštinama: tai individo laisvė teikia gyvenimui tikrąją vertę, visuomenė turinti atsitraukti ir leisti jai kvėpuoti.

Jeigu bėgimas iš darbo turėtų šventąjį globėją, Millis galėtų būti teisėtai kanonizuotas už šią emancipacijos panegiriką. Kaip turėtų atrodyti to šventojo ikonografinis atvaizdas? Žinoma, jį reikėtų vaizduoti nepanašų į tradicinį kankinį, nepalenkiamai tvirtą savo tikėjimu; turėtų atrodyti sykiu ir nerūpestingesnis, ir turintis daugiau galios. Galbūt jo nerūpestingumą paveiksle perteiktų apleistas stalas, dar siūbuojančios atlapotos durys, pro kurias jis ką tik linksmai pasileido link tolumoje stūksančių kalvų; ir kas nors panašaus į televizijos seriale „Seinfeldas“ George'o Costanzos įkūnytą gudrybę, kai

ištisomis dienomis kompanijos aikštelėje jis palieka mašiną, bet anksti rytą išsprunka; kad spėtų į traukinį, – o ant krėslo atkaltės lieka užmestas švarkas bendradarbiams apmauti: tegu nė nenutuokia, kaip skandalingai jis paspruko visai dienai.

Tačiau kam apskritai palikti tą švarką? Argi apsimetimas, neva vis dar esate darbe, nereiškia, kad jums sprandą tebespaudžia priešingos jėgõs – vergovės – jungas? Ar tai nesako, kad jūsų laisvė yra žemesnės rūšies? Jei jau esate toks laisvas, kaip skelbiatės, turėtumėte tiesiog atsistoti ir išeiti; jeigu kas nors pastotų kelią, turėtumėte duoti suprasti, koks kilnus jūsų poelgis, – kad tik jo kartais nepalaikytų niekšybe. Juk niekam nedarote žalos, tad jokia gėda išsmukti šiek tiek apsipirkti, taukštelti per porą kamuolių golfo aikštelėje ar apmesti romano juodraštį. Priešingai: kadangi drąsą gyventi nepaisant taisyklių pateisina tokia didi asmenybė kaip J. S. Millis, galite netgi tikėtis pritarimo. Tegu kiti, jeigu nori, vadina tai pabėgimu; jums tai veikiau reiškia ne išsprukimą vogčiomis, o pasinėrimą į šaltą teisės spręsti srovę.

„Jeigu niekam nedarote žalos“: štai jums skrydis su apsauga nuo nudegimo saulėje. Eikite pirmyn, būkite laisvi ir raskite save, bet tai darydami saugokitės, kad ko nors neįžeistumėte, – tokį žalos principą pritaikė Millis, vienas iš vyrukų, Viktorijos laikais paleidusių laisvės oro balioną, kuris taip ir būtų likęs pririštas. Didžioji ekspedicija, individo laisvė, negali visiškai paleisti vadžių, negali beatodairiškai nerti į solipsizmo ir savimanos mirties kilpą, nes, kad ir kaip tai nuobodu, į kitus atsižvelgti reikia. Čia galima būtų įžvelgti moralinę prasmę, Viktorijos epochos šventeiviškumo nuosėdas, kurių atsikratyti Milliui nepavyko, bet esama čia ir esmingesnio momento, nes individo laisvė iš tiesų nėra veiksminga be savo sesutės – žalos sampratos. Kodėl? Jeigu laisvė yra prievartos nebuvi-

mas, jeigu ji priklauso tik jums, tada visi turėtų trauktis jums iš kelio, kad aplinka jūsų nevaržytų ir užtektų erdvės skleistis taip, kaip jums lemta; laisvė jums reiškia, kad skiriatės nuo *hoi polloi*, ir sukuria autokratiją, kur vieno laisvė priklauso nuo daugelio vergovės. Taigi žalos principas veikia kaip automatinis perjungiklis, mechanizmas, kuris individo laisvę perjungia į individų laisvę – ne vergiją, bet laisvę visiems. Jei čia slypi moralas, tai jis sako, kad čiuožykloje galite čiuožti ratais kiek širdis geidžia – tik nieko nepartrenkite.

Sprunkančiajam tai vis dar panašu į gerą sandėrį: jeigu nedarote realios žalos niekam iš pasiliekančių darbo vietoje, galite sprukti ramia sąžine... Ar tikrai? Jeigu neketinate grąžinti atlyginimo, kurį vis tiek uždirbate, nors ir dykaduoniaudami manikiūro salone, arba atidirbti viršvalandžius, kad kompensuotumėte praleistą darbo laiką, tai pažeidžiate savo darbo sutartį, vadinasi, darote žalą savo darbdaviui. Net jeigu darbe ramu ir niekam nereikia už jus atidirbti, jūs laužote pažadą, sutvirtintą sutartimi, taigi vienaip ar kitaip, finansiškai ar simboliškai, tam tikra žala bus padaryta. Gal jūsų poelgis nėra visai nusikalstamas – veikiau tai papiktnaudžiavimas ar nedidelė nuodėmė, – vis tiek pasprukdami pažeidžiate principą, kurio laikytis perspėjo Millis: pagal jo sistemą, žalos gali padaryti ne tik veiksmas, bet ir aplaidumas.

Staiga laisvė ima atrodyti ne tokia jau lengva. Žvelgiant pro individo laisvės langą, iš pradžių vėrėsi plačios ganyklos saviraiškai; dabar jos susitraukia į aptvertą sodelį už namo, nes prie vartų tarsi depresyvus policininkas niūriai stūksantis žalos principas apmalšina jūsų entuziazmą. Pasprukimas ima atrodyti nebe tiek pramoga, kiek moralės išbandymas. Šiaip ar taip, jeigu jau imatės priemonių prieš nenumatytas jūsų veiksmų pasekmes, kur pabaiga? Kai kuriuos netiesiogines

žalos atvejus, tokius kaip pasyvus rūkymas, nustatyti lengva, bet kiti gali būti labiau migloti. Pavyzdžiui, šiais laikais pirkdami naujus batus dažnai jaučiame graužatį dėl pigaus darbo, be kurio jie nebūtų pagaminti, bet kiek iš tikro esame už tai atsakingi? Ar gali būti, kad kiekvienas atskiras veiksmas, kurį atliekate savo naudai, daro tolygų priešingą poveikį kam nors kitam? Jei taip, šio nemalonaus žalos principo pakanka, kad planuodami popietei pasprukti to nedarytumėte.

Tačiau nenusiminkite: bent jau dviem būdais galite atpalaiduoti Millio aprašomos laisvės pančius. Pavyzdžiui, atsiliepiant į punktą apie žalą jūsų darbdaviui galima be užuolankų atsikirsti, kad pasprukimas yra teisingumo forma, nes taip atkuriama sutrikusi pusiausvyra tarp pasibjaurėtinos baisybės maisto, kurį kemšasi kapitalistai, ir trupinių, kuriuos jie teikiasi numesti nuo gausiai apkrauto stalo. Kai tau sumoka už tai, kad vidury dienos pasiplauni suvalgyti ledų, sulakstai į romantišką pasimatymą ar dieninį spektaklį, tai, atsižvelgiant į aplinkybes, visiškai sąžininga.

Subtilesnis atsakymas teigia, kad kompromisas tarp žmogaus laisvės ir žalos kitam žmogui apskritai nėra kompromisas. Nėra aksiomos, kad individų laisvių visuma turi būti lygi 100 proc. visos įmanomos laisvės, nes šių laisvių individualumą gali lemti būtent jų unikalumas, taigi ir nesulyginamumas. Kitaip tariant, kad būtų tikrai laisva ir tikrai individuali, kiekviena laisvė turi būti neribota, nerungtyniauti su kitomis, nes vidinė erdvė yra laimės padangtė. Laisvė nėra *daiktas*, vietą užimantis objektas, todėl ją įsivaizduoti ne subjektyvią ir neapčiuopiamą yra klaidinga; laisvės sfera subjektyvi, tai ne turgaus aikštė, o sąmonė, vidinis pasaulis, kuris gali būti tūkstantį kartų išradingesnis už bet ką ant ginčytino žemės paviršiaus. Vieno žmogaus laisvė nėra kito žmogaus laisvė, todėl žalos čia

neturėtų būti; kai dvi laisvės susiduria, taip išjudindamos žalos galimybę, tai reiškia, kad nė viena iš jų nebuvo pakankamai unikali ar originali, kad būtų laikoma tikrąja laisve.

Be to, yra ir svarbesnė medalio pusė. Kai laisvės ir individualumo santuoka iš tikrųjų įvyksta, pasaka dar nesibaigia: jų sąjunga turi tarnauti laimės idealui. Juk jeigu individo laisvė atvedė į nelaimę, kam jos apskritai reikia? Jeigu sprukdami jaučiatės blogai, kam vargintis? Daugybe atžvilgių didžiai naujoviškas Millio požiūris į šį klausimą patogiai įsitaiso tradicijoje, prieš gerus du tūkstantmečius pradėtoje Aristotelio ir kitų, uoliai bandžiusių apibrėžti, kas yra laimė ar tai, ką Aristotelis dažniau vadino geru gyvenimu. Tai nesumenkina Millio autoriteto; be to, nors Millis ir Aristotelis sutaria dėl „gero gyvenimo“ kaip tikslo, dėl priemonių jų nuomonės radikaliai išsiskiria. Nes Millio mėgstamas moralės valdžios atsisakymas apima ne tik laisvę siekti laimės, bet ir teisę spręsti, ar ją suradote; paprastai tariant, tik jūs pats galite pasakyti, ar esate laimingas. Tai gali ir nepasirodyti labai jau problemiška – sakykime, tai veikiau nurodo į brandą, – bet iš to plaukia, neva laimę galite susigalvoti patys. Nuo tada, kai tik pradėjote apie save spręsti, galite kartelę pakelti tiek, kiek patys norite; be objektyvaus laimės apibrėžimo, kuris jus sustabdytų, visiškas šlamštas gali būti priimtas už gryną pinigą. Kiti gali jūsų gailėtis, kad sprunkate užuot mėgavęsi savo darbu, tik kas iš to – juk patyrėte akimirksnio laimę, kuri jums svarbi. Ir tai, – galbūt kas nors tvirtins, – nėra blogai. Jei laimė yra galutinė pasitenkinimo riba, kodėl jos nepasiėmus, jeigu įmanoma?

Tačiau Aristotelis pasibaisėtų. Jau neminėkime, kad aiškiai rizikuojama apsigauti, – jei manote esąs laimingas, dar nereiškia, kad toks ir esate. Pamirškite ir riziką būti apgautam – bet

jums gali baigtis kaip Jimo Carrey'io personažui filme „Trumeno šou"; jis, iš tolo kontroliuojamas pramoginę laidą sukančių televizijos režisierių, manė, kad jo gyvenimas – sėkmingiausias gero gyvenimo pavyzdys. Millio pasitikėjimas individo pajėgumu spręsti apie savo laimės esmę esąs klaidingas iš esmės, nes, Aristotelio tvirtinimu, gyvenimo kokybė įvertinama tik po mirties, kai jau galima matyti visumą; o jeigu po mirties, tai tą gali padaryti tik kiti. Kaip ir šventumas, „gero gyvenimo" reputacija buvo tai, kas duodama, o ne įgyjama, ir tik po laiko – arba, pratęsiant filmo metaforą, geras gyvenimas negali išaiškėti dabarties akimirką, reikia išvynioti visą jo siūlą. Visa tai pritaikykite sprukimui iš darbo – keletui iš darbo dienos išplėštų valandų – ir suprasite, dėl ko per jį patiriama laimė apskritai beveik nieko verta.

Tikriausiai ne tik senovės mąstytojai būtų suabejoję Millio teorija, ir netgi jo įpėdiniai, antai Émile'is Durkheimas, švelniai jai šypsojosi su numanoma abejone. Durkheimo nuomone, būtent individo laisvė gali pakenkti laimei ir net sveikam protui. Ypač dėl to, kad gali vesti į perdėtą savistabą, individualumas yra apgaulingas, todėl bėgdami iš darbo galbūt rizikuojate savo gerove. Jeigu dėl to susitartumėte su savo viršininku, būtų kitas reikalas, sankcionuotas, bet to nepadarėte, taigi pabėgimas yra neabejotinai neoficiali iniciatyva, veiksmas, šiek tiek atskiriantis jus nuo visuomenės. Žinoma, kaip tik tas neoficialumas kartu garantuoja jo laisvumą ir sustiprina džiaugsmo virpulį, tačiau, kaip ir priklausomybės nuo narkotikų atveju, pirmasis svaiginantis laisvės gūsis atveria kelią prisirišimui, ir pasprukimas labai jau greitai išvirsta į šlaistymąsi gatvėmis ieškant sunkiau pasiekiamų aukštumų. Toji begalybė, kurią laisvė atveria vaizduotei, kitados buvusi tokia gaivinanti, dabar gali pasirodyti kaip visiškai apleista dykvietė,

nes asmeninėje kelionėje į sąmonės gelmes palydovų nebūna. „Laisvė“ žymi ne tik individualizmo kulminaciją, bet ir beprotybės šaltinį, ir Durkheimas skubėjo nustatyti, kokį šalutinį poveikį psichikai turi pernelyg ilgas buvimas vienam su savimi; jis netgi spėjo, kad tai sukelia tokį skausmingą reiškinį kaip savižudybė. Visa tai per dažnai rodo, kad individo laisvė peržengia visuomenės normas – polinkis daryti žalą sau yra protą sutrikdančio susvetimėjimo simptomas. Individo laisvė iš tiesų reiškia atsiskyrimą nuo kitų, – Milliui tai reiškė kūrybingumo versmę, tačiau kai kuriems iš jo įpėdinių modernistų buvo vienatvės šaltinis.

Tad kiek gi skiriasi laisvė nuo susvetimėjimo, pabėgimas nuo nusišalinimo? Durkheimo sekėjams – labai mažai. Kalbant apie susvetimėjimą, arba „anomiją“, jei vartosime jo terminą, Durkheimas buvo įsitikinęs, kad tokį neapdairumą – tiesą sakant, moralinę atskirtį – lėmė taisyklių nepaisymas ir jas sukūrusios visuomenės atmetimas. Tokią keblią padėtį, pasak jo, galima bandyti įveikti pasitelkiant ištisą filosofinę mokyklą, kuri dar ir būtų nukreipta į mokyklą. Skaitydamas Durkheimą pasijunti lyg skaitytum mokyklos direktoriaus pamokslą, kuriame deramais pavyzdžiais triuškinamas bėgimo iš pamokų reiškinys ir kruopščiai registruojamas kiekvienas prasižengimas – ne tam, kad fanatiškai būtų laikomasi griežtos drausmės, bet kad lengviau būtų suprasti, kaip nuklydusią avį grąžinti į aptvarą. Nenuostabu, kad atsakymas buvo pati mokykla arba jos atitikmenys – savipagalbos grupė, sudaryta iš vienodos padėties asmenų, įpareigotų prisidėti prie savitarpio bendrystės, ir aiškus taisyklių kompleksas, saugantis nuo laisvės keliamų dviprasmybių ir rūpesčių. Taip Durkheimas atsiduria tarp visuomenės reformuotojų, tokių skirtingų kaip Willis Keithas Kelloggas, grūdų dribsnių išradėjas, ar Miesas

van der Rohe, Bauhauzo architektūros pradininkas, – abu jie įkūrė institucijas, skirtas integruoti individą į kolektyvą, kur jo energijos galėtų būti racionaliai tvarkomos, ir užkirsti kelią socialinei dezintegracijai. Bėgimas iš darbo, kaip ir pamokų praleidinėjimas, gali vilioti lyg nuostabi kelionė į jūsų individualią laisvę, bet jūsų sveikatai ji nėra naudinga, verčiau jau atsiduotumėte į gerai tvarkomų socialinių institucijų rankas, tokių kaip mokyklos, biurokratijos ir netgi kalėjimai, skirtų išsklaidyti tą košmarą, kai esi vienišas, be tikslo ir be šaknų. Atimdamos iš jūsų privatumą, iškeldamos į viešumą jūsų slaptas mintis, jos gelbsti jus nuo sprogimo; sugriaudamos užtvarą tarp jūsų ir visuomenės ir įtraukdamos jus į didesnę visumą, jos atima galimybę, o kartu ir troškimą pasprukti.

Sykiu pagirtinas ir bedžiaugsmis, Durkheimo modelis būtų ypač nepakantus esminei bėgimo savybei – įstabiajam jo betiksliškumui. Netgi Millio pagiriamoji giesmė individo laisvei, iš pažiūros tokia išlaisvinanti, numano kilnų tikslo siekimą, kuris grasina jūsų laisvės vyksmą paversti darbu, lygiai kaip laimės „vaikymasis" gali reikšti lengvai sugriaunamą, taigi anaiptol ne laimingą, užduotį. Kaip ir kiti malonumai, laisvė gali virsti darbu. Šiaip ar taip, jeigu bėgate iš *darbo* – nuo vienų užduočių, kurias turėjote atlikti, – vargu ar norėtumėte jas keisti kitomis. Tarkime, dingstate nusipirkti naujų džinsų: jūs ne tiek tikslą užsibrėžėte, kiek susikūrėte fantaziją; bet jeigu po trijų valandų išeinate iš dar vienos parduotuvės, pavargę ir tuščiomis rankomis, vilčiai senkant, pakanka vien žengti pro dar vienos parduotuvės duris, ir toji fantazija išgaruos kaip oro pilis, pavirs konkrečia užduotimi, nuobodžiu darbu, erzinančiu ne ką mažiau negu dokumentų tvarkymas, kurio išvengti mėginote pasiimdami laisvadienį. Kitaip tariant, pabėgimas yra tam tikras menas, čia reikia gebėjimo išsaugoti pakilią dva-

sią, visų pirma padrąsinusią jus išsėlinti, o tai tolygu atkurti vaikiško žaidimo sąlygas.

Žinoma, lengviau pasakyti negu padaryti: iš to, kad skelbsi apie meno pasprukti egzistavimą, naudos bus maždaug tiek pat, kiek sakyti, kad dirbate žaisdami – ar, tariant Johno Stuarto Millio žodžiais, „Laimingi tik tie, kurie susitelkia į kitus tikslus, o ne į savo asmeninę laimę..." Kuo žaidimas labiau suvaržytas, tuo mažiau jis bepanėši į žaidimą, nes žaidimas yra ne kas kita kaip išsivadavimas iš drovumo varžtų, iš priklausymo nuo pasaulio nuomonės. Įdomu tai, kad šis išsivadavimas žaidžiant susilieja su savo priešingybe – visišku įsitraukimu. Pirmasis netgi yra pastarojo sąlyga. Atleisdamas jus nuo pasaulio, žaidimas leidžia giliau į jį pasinerti, turbūt panašiai kaip žiūrint pro mikroskopą: primerkę vieną akį ir „išjungę" periferinę regą, panyrate į mažytę, bet padidintą mikro-mega visatą, kur kiekvienas dalykas prasmingas pats savaime, net jei mažai tesusijęs su išoriniu pasauliu; jūsų dėmesys itin sutelktas, tačiau be įtampos; ir skirtumas tarp jūsų bei stebimos tikrovės ima sklaidytis. Sprukdami irgi siekiame panašios magijos; jeigu ją pasiekti pavyksta, pabėgimas tampa viena iš nedaugelio suaugusiųjų žaidimo formų.

Šiuo požiūriu sprukimas, kad ir ką bandytų pasakyti Durkheimas, gali būti naudingas, – jis padovanoja jums magišką akimirką, eilėraštį, įsiterpiantį į jūsų darbo dienos prozą. Anglų psichoanalitiko Donaldo Winnicotto nuomone, tokios patirtys yra esmingai svarbios jums augant kaip asmenybei. Žaidimas, pasak Winnicotto, yra rimtas reikalas, tai būdas susikurti erdvę tarp savęs ir pasaulio; jis ištyrė nesuskaičiuojamą daugybę vaikų, žaidžiančių su žaislais, atspindinčiais ir jų vidines fantazijas, ir išorinę tikrovę, su kuria susidurti jie mokosi. Pavyzdžiui, maža mergaitė pasiėmusi lėlę pavaizduos savo

didėjančią atsakomybę – pamaitindama ar pakeisdama sauskelnes, – bet tą pačią lėlę pasiims ir į stebuklingą bei paslaptingą kelionę miniatiūriniu vežimėliu, maršrutu, sudarytu pagal savitą, su tikrove nieko bendra neturinčią logiką. Lėlė tampa, Winnicotto žodžiais, „pereinamuoju objektu", nutiesiančiu mažai mergaitei kelią tarp fantazijos ir tikrovės. Emocinei raidai esmingai svarbu išlyginti pusiausvyrą – atskirti objektyvią tikrovę ir jos poreikius, kartu paliekant pakankamai erdvės jūsų asmeniniam kūrybingumui. Pasprukimas tą pusiausvyrą atkuria: tai pabėgimas iš darbo, jūs puikiai žinote, kad laužote taisykles, taigi net jeigu ir mėginate jas pamiršti, jis primena apie jūsų socialinius įsipareigojimus; bet tai ir pabėgimas į save, vadinasi, metas tirti, nukrypti nuo normos ir atrasti galimybes, galbūt jums praversiančias kitais atvejais, vėl grįžus prie stalo. Atkurdamas vaizduotėje tokį įvaizdžių repertuarą, pasprukimas bent jau atveria šią žaismingą, vaikišką savastį, labiau būdingą nuotykių ieškotojui, kuriuo visada norėjote būti, negu tarnautojui, kuriuo tapote.

Šiame vyksme esama ir subtilesnės dinamikos. Winnicottą, kaip iki jo Freudą ir po jo Derrida, sužavėjo paprastas žaidimas, kai kūdikis ima ritę ir ritinėja pirmyn atgal. Psichoanalitinėje literatūroje tai vadinama „Fort–Da", arba „Ten–Čia"; pavadinimas atspindi vaiko komentarą, kai objektas nurieda („fort!") ir grįžta („da!"). Teigiama, esą ritė simbolizuoja vaiko motiną (šiuo atveju ji buvo ne bet kas, o paties Freudo duktė, taigi vaikas buvo jo anūkas, Ernstas). Berniukas inscenizuoja motinos išėjimą ir grįžimą, kad susietų laiko atkarpas su įvykiais, kurie vaiko pasaulyje gali pasirodyti kone katastrofiški, – kai mama išeina, vaikas nesupranta, kad ji grįš, ir jam kyla pats baisiausias atskyrimo nerimas. Bet vaiko režisuojama mažoji drama šią galimą traumą atkuria ir taip gali ją palengvinti. Tačiau ką

šis žaidimas, sykiu paprastas ir sudėtingas, turi bendra su pabėgimu iš darbo?

Ką gi, bėgdami jūs galite žaisti panašų žaidimą, tik užuot galvoję s apie motiną, galvojate apie savo viršininką – ir iš tiesų jį simbolizuojate. Jūs vaidinate paties savo viršininko laisvę, kaip ją suprantate, jo paties pajėgumą nebaudžiamam išnešti kudašių ilgoms pietų pertraukoms, jo paties nenuginčijamą santykį su verslu, leidžiantį jam vėluoti, kiek tik nori, ar užsibūti nepabaigiamuose susitikimuose, kaip jis tai vadina. Vaidindami bosą, nuo jo apsisaugote, užimdami neliečiamą padėtį, kuri neutralizuos kiekvieną jūsų kelyje pasitaikančią traumą. Bet tuo pat metu, nuolatos bėgdami *nuo* ko nors, jūs esate susaistytas su tuo, ką palikote už savęs: tai jus darbas tampo už neregimų virvučių, nes darbas – o ypač tas pasipūtėlis bosas – turi visą gimdytojo valdžią. Pabėgimo laisvė geriausiu atveju esti laikina, blogiausiu – netikra, nes bambagyslė lieka nenutraukta: iš tikrųjų jūs darbo nemetėte, tik imitavote laisvės jausmą, tarsi ją iš tiesų turėtumėte. Pasprukimas reiškia, kad žaidžiate ir išvarote save („fort!"), likdamas neišardomai surištas („da!").

Kitaip tariant, pabėgimas pagrįstas paradoksu, kai jūs esate ir motina, ir vaikas. Tiek, kiek pats valdote savo laisvę, jūs esate motina, suaugęs žmogus, pasiruošęs rizikuoti, padaryti pareiškimą ir pelnyti Johno Stuarto Millio pagarbą. Bet, vykdomas iš pasalų ir priklausomas nuo aplinkybių, pasprukimas paverčia jus ir vaiku, o šiam žūtbūt reikia struktūros, kurią jūs trumpam apleidote. Tai paradoksas, kurį atitinka tuo momentu užplūstančios emocijos: viena vertus, pasididžiavimas, kad pavyko pasprukti, bylojantis, jog esate pernelyg svarbus visoms toms nesąmonėms, susijusioms su buvimu darbe; kita vertus, savinieka, pripažįstanti, kad niekas iš esmės ne-

pasikeis, jei pasiimsite laisvadienį, o tai reiškia, kad anaiptol nesate svarbus. Kaip veiksmas, pabėgimas iš darbo visuomet bus dvilypis, keistas laisvės ir suvaržymo mišinys. Ir vis dėlto mirties patale prisiminsite ne viršvalandžius, praleistus prie dokumentų dėklo.

8

VAIKŠTOME PO PARDUOTUVES

DUBAJAUS CENTRE, kur vidutinė dienos temperatūra siekia 30 laipsnių Celsijaus ar 86 Fahrenheito, viename pramogų ir prekybos centre, po stiklo kupolu, apsuptame tokių parduotuvių kaip „Adidas", „Louis Vuitton" ar „Paul Smith", galite paslidinėti. Labiausiai neįtikėtina pasaulyje uždarų patalpų kalnų slidinėjimo trasa, su funikulieriais ir spygliuočiais medžiais, kas valandą atveria duris prakaituotoms minioms, įsileisdama į amžiną žiemą pačiame Arabijos kopų žaizdro karštyje; stebuklinga tarsi oazė, kurios vanduo buvo užšaldytas lyg šerbetas po deginančiu lukštu; kaip jau ištisus šimtmečius mums mėgina pasakyti žodžiai, dykuma (angl. *desert*) ir desertas (angl. *dessert*) ne taip jau labai skiriasi.

Kad ir koks įspūdingas būtų Persijos įlankos valstybės triukas su temperatūromis, iš esmės sniego kupolas tik dar labiau atvėsino jau ir taip kondicionuojamą centro atmosferą. Sniego po saule pasirodymas tik tęsia prekybos ir pramogų centro dirbtinumą, kuriuo šis jau seniai puikavosi, taigi tai nėra gryna naujovė, skiriasi tik mastas. Centras buvo suprojektuotas ignoruojant gamtos dėsnius, jam surasta pati nesvetingiausia vietovė – be vandens atsargų, be kelių, netgi be vietinių klientų bazės – ir ten pastatyta jo palapinė. Tačiau jis ėmė ir suklestėjo. Tai reiškia, kad tikrasis centro naujoviškumas pa-

grįstas naujo psichologijos dėsnio – nors manėme, jog visi jau sėkmingai nustatyti – atradimu: pastatyk, ir jie ateis. Islamistinėje Dubajaus karalystėje tai priverčia Mahometą ateiti pas kalną – padengtą tikru sniegu.

Šiuo atžvilgiu prekybos ir pramogų centras įkūnija naujakurystės dvasią, Dubajus giminingas Kalifornijai. Kolonizuojant tyrus, jie „visur viešpatavo", – jei cituosime „Trumpą pasakojimą apie stiklainį", poetinę parabolę, Wallace'o Stevenso įkurdintą kitoje JAV valstijoje:

> Pastačiau stiklainį Tenesyje,
> Apskritą tokį, ant kalvos.
> Ir tada apleista dykynė
> Ėmė supti tą kalvą.

Skaitydami stiklainį pakeiskite į prekybos centrą: nors pastatytas iš stiklo ir oro, nemedžiaginės atspindinčios medžiagos, tas centras sukuria ir visą savo aplinką. Jis žiba virš „apleistų dykynių", iš kurių atkeliaus jo klientai, pakerėti to, ką jis gali pasiūlyti. Nors viduje tuščias, o gal kaip tik dėl to, prekybos centras su kupolu, kaip apskritas stiklainis, yra sklidinas svajonių, o jo skleidžiamos šviesos kibirkštys dėliojasi į futuristinį vaizdą, apakinantį visa aplink save.

Kitais atžvilgiais prekybos ir pramogų centras nėra tuščias, kaip tik atvirkščiai. Tai turgaus aikštė, prekyvietė, aprūpinta nuolat papildomomis produktų linijomis; kimšte prikimšta šlamšto, tikroji materializmo dvasia. Vis dėlto nepasiduokite iliuzijai, neva prekybos ir pramogų centras tėra nauja, patobulinta rinka, tęsianti senojo gerojo „prekybcentrio" ar net jo didžiojo brolio, „hipercentro" tradicijas. Prekybos ir pramogų centras, šlovindamas rinką abstrakčiąja laisvosios rinkos kapi-

talizmo prasme, niekina tikrąją, namudinę prekių ir prekystalių rinką, kurią taip autoritetingai išstumia. Neminint masto, prekybos ir pramogų centras nuo savo kukliojo pirmtako skiriasi trimis aspektais:

1. Galite prekybos ir pramogų centrui prikišti dirbtinumą, ir jis tai priims kaip komplimentą. Mat pramogų centras iš naujo apibrėžė žodžio „dirbtinis" reikšmę, jis nebelaikomas prastesniu už „natūralų", nors mažesnių miestų rinka pastarąjį bruožą laiko itin saugotina vertybe. Tai, kas „dirbtina", nebėra netobula gamtos imitacija – prekybos centro dirbtinumas iš tiesų labiau priartėja prie tobulybės, jo kontroliuojama aplinka jau nebėra tik parduotuvių lankytojo rojus, bet veikiausiai tikrasis dangus. Galbūt nusistebėsite, ar šitokia beribė puikybė neužsitrauks Dievo rūstybės? Eidami į prekybos centrą, sakome, jog tai nesvarbu; tiesiog jau pavargome laukti dangaus, todėl ėmėmės iniciatyvos patys – pastatėme jį.
2. Prekybos ir pramogų centras niekina miestelių rinką ne tik dėl to, kad jaučia aiškią panieką kaimiškoms manieroms, bet todėl, kad kitaip nei rinka, kuri stato prekystalius forume, aikštėje, turgavietėje ir skatina visokiausio pobūdžio mainus, prekybos ir pramogų centras primygtinai reikalauja nuasmenintų santykių. Klientams leidžiama paduoti kasininkui savo kreditinę kortelę su pusiau mašinalia šypsena, bet šiukštu nevalia bendrauti tarpusavyje.
3. Rinkoje karaliauja grynieji pinigai, bet prekybos ir pramogų centre tas karalius virsta raupsuotuoju, kurį vargu ar palaikys prekybos centras, nepajėgiantis kompiuteriu apskaičiuoti ar nuskenuoti šitokio regreso atgal

į pasaulį, kur prekės ir jų vertė yra taip tiesiogiai susijusios. Šiuose centruose karaliauja kreditinė kortelė ir primeta visiškai kitokią ekonomiką, kur finansinė vertė, permetama iš kreditinės kortelės į kasą, tampa beveik pertekline, palyginti su jos pridėtine verte, kuri glūdi kortelės nutekinamoje informacijoje apie jos turėtoją. Kreditinė kortelė tapo pagrindiniu šiuolaikinio apsipirkimo įrankiu dėl to, kad ji užkoduoja tapatybę, kurią jūs neprieštaraudami iškeičiate į šiuos naujus batus, kai tapatybė virsta labiausiai neįkainojama preke. Kaip DNR forma, jūsų kreditinės kortelės operacijos palieka pėdsakus, kurie sudaro šablonus, veikiančius kaip jūsų asmenybės įgaliotiniai; o būtent grynųjų pinigų nešvarumas sudaro sąlygas juos išplauti, ir purvinas jūsų tapatybę išduodančias dėmes galima nuvalyti.

Kreditinės kortelės atspindi evoliuciją nuo grynųjų pinigų, o vaikščiojimas po parduotuves žymi pažangą nuo primityvaus pirkimo: pirkimas apsiriboja mainais, parduotuvių lankymas reiškia tam tikrą patirtį. Bet kaip ir kiti daiktavardžiais virtę veiksmažodžiai, angliškas žodis *shopping*, nors ir pagrįstas baigtiniu, pragmatišku anglosaksų *shop*, niekada netapo visiškai tranzityviniu, aktyviu veiksmažodžiu (priešingai, *buying* (pirkimas) pralenkė savo daiktavardį – pavyzdžiui, sakoma „tas automobilis buvo geras pirkinys“ – *good buy*). Prisiminkime, kad vis dar galite vaikščioti po parduotuves ir nieko nepirkti, nes perkama iš poreikio, o po parduotuves vaikštoma iš noro: taip, kuo daugiau krepšių parsinešite namo, tuo labiau patenkinti būsite, bet netgi jei grįšite su tokia pat tuščia savo „Tojotos“ bagažine, kaip jos įsigijimo dieną, vis tiek galėsit sakyti buvęs apsipirkti – mažiausiai porą valandų jausitės

skęstąs noruose, o tai svarbu. Apsipirkimas atbukina pojūčius, ir važiuodami nesuskaičiuojamais eskalatoriais, lyg vikšrai šliaužiančiais per prekybos sales, akivaizdžiai atsiduodate milžiniškam mechanizmui. Kaip jis gali stengtis prisitaikyti prie kliento, taip klientas jau gerokai anksčiau pasižadėjo prisitaikysiąs prie prekybos ir pramogų centro (vėlgi – stiklainio), tai reiškia, kad užuot galvoję, ko jums reikia, klusniai pasiduodate nematomų žmonių balsams, smulkiai pasakojantiems, ko jūs norite. Prekybos centro požiūriu, jūsų klusnumas beveik toks pat naudingas kaip ir gobšumas.

Šį prekybos centro rūmuose kylantį nerealumo, arba hiperrealybės pojūtį, kurį galėtumėte pavadinti *mal du siècle** („pirkimo manija"), yra išsamiai analizavę mokslininkai. Mažiau diskutuota, kas tai garantuoja, kas yra pats kreditas – ne pinigai savaime, bet pasitikėjimas ir patikėjimas – abu ne tik abstraktūs, bet ir garantuoti ateityje. Žodis „kreditas" kildinamas iš lotynų kalbos veiksmažodžio *credere,* „tikėti", nes kreditas yra tikėjimas, kad jūsų skolinami pinigai kada nors bus grąžinti, tikėjimas, grindžiamas ateitimi. Šiaip ar taip, kai pati tikriausia dykuma pritaikoma jūsų žingsniams, erdvės nebelieka ir nebėra kur dėtis, bet vien laikas, vienintelis laikas gali parodyti, kas dar tik bus. Be kredito apsipirkimas – kaip pirkimo priešingybė – yra neįsivaizduojamas, nes parduotuvių lankymas visada nukreiptas į ateitį, į geresnį gyvenimą, apie kurį svajojo dykynės žmonės. Atidėjimas dera su tikėjimu, kaip bilietas ir užkardas prekybos centro automobilių stovėjimo aikštelėje: už bilietą dar nesusimokėjote, bet, rodant pasitikėjimą, kad tai padarysite, barjeras pakeliamas ir jūs įleidžiami.

* Amžiaus liga (*pranc.*).

Šis atidėjimas turi ir psichologinių, ir ekonominių savybių. Psichika darys viską, kad tik išvengtų skausmo, o susidūrusi su traumuojančiais dalykais, kaip tada, kai reikia susimokėti, ji instinktyviai siekia to išvengti – Freudas tai vadino „Nachträglichkeit“, arba veiksmo atidėjimu. Kreditinė kortelė ir psichika susimoko, kad sušvelnintų mokėjimo smūgį, išdėstydamos jį laike. Bet vis tiek tai suvedama į kainą, kuri kredito kortelės ataskaitoje išauga dėl palūkanų, ir ta paneigtoji tiesa kaupiasi psichikoje nuosėdų, vadinamų pasąmone, pavidalu. Anksčiau ar vėliau visa tai grįžta ir ima jus persekioti – taigi niekada nesakykite, kad pirkdami išsimokėtinai niekada nesusimokėsite. Vis dėlto, nors susimokėjimo skausmo negalima išvengti amžiams, kurį laiką jo atidėjimas gali net atrodyti kaip malonumas. Tai pirmoji priežastis, kodėl mažmeninė prekyba turi terapinį poveikį: čia pareikalaujama potencialiai susimokėti (išsiskirti su pinigais) ir kartu, manipuliuojant mokėjimo terminais ir leidžiant jums nieko nemokėti iki kitų metų, visa tai išverčiama į gerąją pusę, neforsuojant išvirkščiosios. Paradoksalu, bet potekstė ta, kad verčiau pažvelgti skausmui tiesiai į akis ir jį kuriam laikui numalšinti, negu su juo pasilikti. Antroji priežastis ta, kad vaikščiojimas po parduotuves jus paverčia vaikais: ekonominė padėtis nustumiama šalin, siūlomos dovanos. Kalbant psichoanalizės terminais, apsipirkimas yra naujai pastatyta scena, kurioje mama ir tėtis, saugodami jus nuo namams gresiančių finansinių sunkumų speigo, prie židinio jus apdalija dovanomis, tarsi savo meilės ženklais.

Kaip teisingai nusako reklaminis šūkis – „nes jūs to verti“. Dairydamiesi parduotuvėse produktų ieškote prekės, patvirtinančios, jog esate tas nusipelnęs, mylimas objektas; vadinasi, iš tikrųjų siekiate sukurti teigiamą savo atvaizdą. Tiesą sakant, tai paverčia apsipirkimą narcisizmo forma – reiškiniu,

kuris dažnai suprantamas tik kaip „tuštybė", bet pasižymi ir kitais įdomiais aspektais, sietinais su parduotuvių lankymu. Žinoma, Narcizas buvo žavingas Ovidijaus aprašytasis graikų jaunuolis; palinkęs virš šaltinio, kurio „vanduo sidabrinis ribėjo", jis pamilo savo paties atvaizdą; pasak psichoanalitiko Jacques'o Lacano, svarbus čia yra būtent savęs atspindys, lygiai kaip ir meilė sau. Lacanas sutelkia dėmesį į esminį momentą, praregėjimą, kai ankstyvoje vaikystėje kūdikis žiūri į veidrodį ir pirmą kartą suvokia, kad jis – vientisa būtybė. Iki šio *coup de foudre** arba perkūno iš giedro dangaus mažasis asmuo dar nebuvo įsisąmoninęs savęs kaip asmens vienovės, nes visi jutimai buvo išsiskaidę, neturėjo visa siejančio ir įtvirtinančio centro. Tarytum ištisus metus nebyliai stebėjęs televizoriaus ekrane besikeičiančius vaizdus, jis būtų atradęs nuotolinio valdymo pultelį: savastis tampa integruojančiu pultu, ir vaikas išvysta, kaip visa susilieja į visumą jame pačiame.

Tačiau šį esmingą laimėjimą lydi reikšmingas praradimas, primenantis mums, kodėl Narcizas – ne komiškas, o tragiškas personažas. Narcizas save pamilo dėl prakeiksmo, kurį jam užtraukė nimfa Echo, atkartodavusi visų žodžius. Kodėl prakeiksmo? Kerštaudama Echo panoro, kad jaunasis Narcizas pažintų meilės be atsako kartėlį, kurį jai pačiai teko dėl jo iškęsti, ir ji taip patvarkė, kad kaskart, kai tik jis bandydavo siekti versmės ir paliesti taip jį žavintį veidą, šis išsisklaidydavo vandens ribuliuose: „O, kiek jis kartų tuščiai bučiavo apgaulų šaltinį! / Ir, vandeny giliam apglėbt norėdamas kaklą, / Nėrė į jį rankas ir savęs jame nepastvėrė."** Jeigu neminėsime, kad Ovidijaus Narcizas nesuvokia vaikąsis patį save, pasak Lacano,

* Netikėto smūgio (*pranc.*).
** Ovidijus, *Metamorfozės*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1979, p. 79.

tekstas gerai perteikia poveidrodinės fazės raidą. Dabar įgyjate tapatybę, kurią matote, bet negalite jos paliesti; jūs žinote, kad esate vientisa savastis, nes tą jums byloja veidrodis, bet to niekada nepajuntate iki galo. Užsimetęs tą dizainerio sukurtą švarką, jūsų sukurtas įvaizdis lieka anapus jūsų suvokimo.

Tokią kainą mes sumokame matuodamiesi drabužius persirengimo kabinoje, kur veidrodžiai lieknina, o apšvietimas dailina, kur viskas skirta sumažinti atotrūkį tarp jūsų ir jūsų įvaizdžio. Vis dėlto parduotuvės daro viską, ką gali, kad tik jūs vėl pasijustumėte suaugęs su savimi. Jos įperša jums visas priemones, kokių tik jums gali prireikti tapatybės visumai, kad tik išsklaidytų narcisistinius atsiskyrimo nuo savo regimos savasties kerus ir padėtų jums pasijusti nedaloma visuma, tikrai galinčia šiek tiek patenkinti jūsų tuštybę. Parduotuvė kiek įmanydama stengiasi jus įsileisti į veidrodį, įveikti atskirtį tarp dviejų matmenų, kad atrodytumėte ir pasijustumėte taip puikiai kaip dar niekad lig šiol ir kad „puiki“ jausena taptų įprasta norma.

Iš tiesų visą prekybos centrą galima vertinti kaip šio pasaulio perkeitimą į kitą, ryškiau švytinčią šalį anapus veidrodžio, ir tai pabrėžia pastato fizinis skaidrumas, visą jį dengiantis stiklo kupolas ir visa vieša erdvė, formaliai pertvarkyta į privalomą atrijų. Paprasčiausiai neįsileidžiant oro, įsileidžiant šviesą ir palaikant tobulą švarą, atrijus laiko parduotuvių lankytojus tokiais pat idealiais, kaip ir juos pranašavusios figūrėlės architekto studijoje. Bet taip buvo ne visada: nors šiandienio prekybos ir pramogų centro stiklinės erdvės yra tokios peršviečiamos, kad atrodo pralaidžios, vis dėlto ankstesnės, labiau klasikinės jo atmainos – tai yra vitrinos – palikdavo iškeltą užkardą, prie kurio galima buvo spausti nosį (kažkas panašaus prekybos centre sukeltų nepasitenkinimą). Kai parduotuvės dažniausiai

buvo miesto centre, o ne už miesto, ir dar ne taip ryžtingai atsiskyrusios nuo savo ištakų, turgaus, jos kūrė visiškai kitą savasties idėją, kurią geriausiai apibendrina Walterio Benjamino asmenybė; tarsi šarka, jis turėjo bastūno, *flâneur*, dvasią, pasisavintą iš Baudelaire'o ir kitų. Kas jis?

Pasak Benjamino, *flâneur* „yra turgaus aikštės stebėtojas", mėgstantis slampinėti po jos pasažus, ypač Paryžiaus – „XIX a. sostinės", – ir pro parduotuvių vitrinas. Neskubrus jo klajonių tempas byloja apie slampinėtojo atsiribojimą, pasitenkinimą savimi ir kaltumą, tris dekadanso kokteilio produktus. Dėl to *flâneur* yra kraštutinis buržua, trykštantis pasitenkinimu, bet nors politikos požiūriu tai jį kompromituoja, filosofijos požiūriu Benjaminui jis atrodo žavus, it trūkstama grandis tarp didžiojo istorijos naratyvo ir kasdienio gyvenimo atsitikimų. Jo pojūčių kaita traukiant nuo parduotuvės prie parduotuvės liudija tiesą apie šiuolaikinį pasaulį, apie kelią, kuris, užuot ėjęs lanku, prasiveržia laiko duburiais tarp uolų, trumpomis ir spindinčiomis akimirkomis, kurios, kaip Monet paveikslai, žiūrint iš arti atrodo padrikos, bet kai atsitraukiate, susidėlioja į gražų paveikslą. Arba iš viso nesusidėlioja, net per atstumą, panašesni į Miró nei į Monet, ir jų tarpusavio santykiai geriausiu atveju lieka neaiškūs. Ir tai gali sukelti apmąstymų apie atspindį: postmodernus pamaiva prasiskverbia į prekybos centro veidrodį, o *flâneur*, priešingai, susiduria su pritemdyta vitrina, kurioje jo atvaizdą drumsčia viduje išdėstytos prekės, jo veidas vaiduokliškai plūduriuoja per neapibrėžtą židinio nuotolį. Jo savastis netgi sunkiau pagaunama nei Narcizo: atspindinčiame vitrinos paviršiuje, kitaip nei sidabriniame duburio vandenyje, neišnyra pakankamai aiškus dalyko – tai yra savasties – paveikslas, kurio tikriausiai tikėjotės. Poveikis buvo savaip naudingas, jis apribojo troškimą ir jūsų gobšu-

mą, – galbūt kryptis į pagrindinę gatvę, o ne į prekybos centrą, jūsų sielai išganingesnė.

O save įžvelgti parduotuvės vitrinoje sunku dar ir dėl to, kad gatvėje, kur pro šalį laksto vaikai ir rieda vežimai, jos stiklai susitepa labiau nei po didžiuliu steriliu prekybos centro gaubtu. Prancūzų kalba dairymąsi į vitrinas nusako žodžiai *faire du lèche-vitrine*, pažodžiui verčiami „laižyti langus“ (iš čia ir Aphexo Twino gana jausmingo singlo pavadinimas – „Windowlicker“), juose esama įstabaus geidulingumo, primenančio dėmes ant klasikinių parduotuvių vitrinų stiklo. Nors ir nesinori pernelyg to ilgėtis, bet toje epochoje santykiai su parduotuve buvo savaip juslingi, – gal ir ne visada naudotasi liežuviais, bet bent jau pirštais – tikrai: tą epochą, kai prieš pirkdamas galėjai suspausti vaisių arba paglostyti drabužį, išstūmė „tik žiūrėjimas“ ir pardavėjai, puolantys vėl sulankstyti megztinį, kurį išdrįsote sujaukti ant lentynos. Šiandien jūs tikrai galite vaikščioti po parduotuves ir tik žiūrėti, – nes akims šito reikia.

Pabaigai – pamąstymas apie atidarymo laiką. Dar vienas skirtumas tarp senosios parduotuvės, kuri kviečia užeiti smalsuolį, ir naujojo prekybos ir pramogų centro, kuris jį kontroliuoja ir nukreipia, yra tas, kad parduotuvė dirbdavo trumpesnes ir tiksliai nurodytas darbo valandas. O prekybos ir pramogų centras gali būti atidarytas kone ištisą parą, ir tai reiškia, kad jis ne tik randa naują būdą nepaisyti gamtos dėsnių, bet ir gerokai pažengė užsiimdamas poziciją kibernetinėje erdvėje. Priežastis įsikurti nuošaliuose rajonuose iš dalies gali būti ir pastanga atsiskirti nuo fizinės erdvės. Atskirtas nuo erdvės, jis atribojamas ir nuo laiko: laiko tiek daug, kad jis išnyksta, ir apsilankyti prekybos centre darosi ne ką sunkiau nei įsijungti kompiuterį. Kitaip tariant, užuot varžęsis su internetu, prekybos centras jį beveik atkartoja, centro pardavėjai pagalbos

kreipiasi į bendrovės internetinį puslapį. O jeigu prekybos centras atkartoja internetą, jo funkcionavimas universalioje laiko juostoje, daro jį sunkiai beatskiriamą nuo oro uosto laukiamojo. Jis išderina dienos ritmą, todėl galite pusryčiauti bet kuriuo dienos metu, o perlus pirktis naktį. Ir lygiai kaip išderina dieną, taip išlaisvina ir metų laikus, ir net vidurvasarį galite leistis nuo kalvos slidėmis.

9

UŽSISAKOME ATOSTOGŲ KELIONĘ

KAIP PRIEŠNUODIS NUO ASKETIZMO, atostogos turi orientuotis į prabangą – ištaigą, o ne priespaudą; SPA malonumus, o ne spartietiškus suvaržymus. Vos tik imama planuoti atostogas, tuoj aplink ima spiestis viliojantys vaizdai: „nesugadintas" paplūdimys, „turkio spalvos" jūra, „nuošali" vasarvietė, „rami" įlankėlė... ir jei visa tai atrodo pernelyg jau ramu, mėgstama tuos vaizdus pasodrinti, tarsi kaimiška krūminuke, „vietiniu koloritu". Net jei suvokiame, kad vietinis koloritas gali reikšti tarakonų apniktus restoranus, basakojus vaikus, įkyriai jums brukančius šlamštą, ar naktines diskotekas prie duobėtų kelių, užsibaigiančių elektros pastotėmis, – vis tiek nugali svajonė. Atostogos yra ramybės uostas.

Nekalbant apie visa kita, mūsų svajonių apie atostogas gajumas nemaža dalimi yra susijęs su kalba. Gal ir nukreipiame akis nuo strampu mojuojančio elgetos, kad „nertume" į „senovines" „egzotiško" prieskonių turgaus gatveles, bet iš dalies dėl to, kad atostogų lankstinukų kalba nemalonių dalykų nemini. Vos atvykę puolame ieškoti tikrovės, atitinkančios mūsų skaitytus aprašymus; ir kai kalba sutampa su tikrove – žodžiai „birus baltas smėlis" su puria medžiaga po mūsų padais, – prasiveržia džiaugsmas. Pamatome, kaip reklaminiai skelbimai pakoregavo mūsų regą, kad matytume, ką reikia, ir, ją įjungę,

Kadangi dirbti yra lyg ir pagirtinas dalykas, galima pamanyti, kad nedirbti jau panašu į tinginiavimą, bet ne: atvangoje slypi šventumas. Kodėl? Tik atvanga palieka laiko kontempliacijai, o kontempliacija nuo seno buvo laikoma karališku keliu, vedančiu atgal pas Visagalį, pirmosios poilsio dienos įkūrėją. Sunku atiduoti Dievui tai, kas jam priklauso, kai pasiglemžia gyvenimo kasdienybė. Ir kadangi tai šventė, tasai sielos sekmadienis, tai sykiu ir laikas susimąstyti apie Dievą, ir Jo septintosios dienos atnaujinimas, Coleridge'o žodžiais, tarsi begalinio dievybės gyvenimo atkartojimas baigtiniame individo gyvenime. Trumpai tariant, šventadienis yra didingas dalykas.

Keblumas tas, kad kai tik išsilaisvinate nuo darbo, diena, atverdama tuščią erdvę įžengti šventumui, įgauna laisvą laisvadienių formą ir tampa atvira ne tik šventoms apeigoms, bet ir maloniems prasiblaškymams, – pas Visagalį veda siauras takas, įsispraudęs tarp dorybės ir ydos. Dviprasmiškas yra jau pats žodis „laisvadienis", daug neutralesnis už „šventadienį" (jis kone *numano* neutralumą), neperšantis, kaip leisti laisvą laiką; taigi „šventadieniai" atleidžia jus nuo darbo, bet nurodo bent jau į religinės priedermės pėdsakus, o „laisvadieniai" skelbia apie sezono atidarymą.

Pasirodo, šie du atgailos ir atvangos poliai susipynė nuo seno, sudarydami pagrindą piligrimystės praktikai. Asketizmą pakeldama į naują lygmenį, piligrimystė įgyvendindavo tai, ką šv. Kryžiaus Jonas, XVI a. ispanų mistikas, vadino „tamsiąja sielos naktimi", – drąsią kelionę per pragaištingiausias psichikos sritis, kai leidžiamasi mirties slėniu, kuris išvagoja širdį raukšlėmis, bandant pasiekti tiesos apreiškimo vietą. Ši vidinė drama atkuriama išorinėmis formomis, Kryžiaus stotimis, atkartojančiomis Kristaus kelią, kai jis, eidamas į savo mirtį, gatvėmis nešė savo kančios įrankį, kad būtų ant jo prikaltas.

Žinoma, ši perdėtai jausminga krikščioniškosios tradicijos scena turi atitikmenis: visi islamo keliai įnirtingai veda į Meką, judaizmas karštligiškai puola prie Raudų sienos, – ir nors ši aistringa įtampa padeda piligrimams krautis atsargas danguje, ji gali gerokai sutrukdyti piligrimystei būti žemėje vien nedideliu nuotykiu. Iškilmingesnės pabaigos nė būti negali, bet kadangi piligrimystės įrankiai yra kelionė, įsiveržimas į nepažįstamas sritis, ji veda į ydingą sumaištį. Tiesą sakant, vargu ar tai stebina: esate toli nuo darbo, toli nuo namų, kelyje, kur turite patirti visus įmanomus blaškymus, netgi gundymus. Būtent toks neišvengiamas išklydimas iš tiesaus ir siauro kelio įkvėpė Chaucerį parašyti savąjį piligrimystės rinkinį, „Kenterberio pasakojimus“, komišką traktatą apie tai, kaip aukštai kilus tenka žemai pulti, kaip Aukštoji Bažnyčia* susiduria su žemesniųjų sluoksnių gyvenimu, kaip Vulgata (tuo metu norminis Biblijos vertimas iš graikų kalbos į lotynų) suvulgarėja. Susibūrusi marga piligrimų kompanija, traukianti arkliais iš Londono į Kentą pagerbti Tomo Becketo palaikų, visą kelią linksminasi. Likus keliems šimtmečiams iki turizmo paplitimo XX a., piligrimystė plačiu mastu šventybę atmiešdavo profanybe, kuri ir šiandien supainioja jūsų pasirinkimus, kai užsisakote atostogų kelionę, dvejodami, kam teikti pirmenybę – ar tam, kas atrodo malonu, ar tam, kas atrodo teisinga.

Nors piligrimystė imli tokioms savo struktūros dviprasmybėms, jos tikslas – šįkart dvasine, ne geografine prasme – lieka aiškus, ir jeigu kasmet tūkstantinės minios suplūsta į Kenterberį ar į Santjago de Kompostelą, yra ir priežastis: šios vietos ypatingos. Net jei piligriminėms kelionėms tos vietos yra

* Žodžių žaismas: angl. *High Church* vadinama katalikybei artimiausia Anglikonų bažnyčios atšaka.

tarytum scenos, kuriose užmezgamas ryšys su dieviška sritimi, jų prisirišimas prie konkrečių vietovių vis dar liudija, jog fizinė vieta tebėra savaime svarbi, ir geriausia joms patikėti atostogas. Kaip aiškina Walteris Benjaminas, mūsiškis *flâneur* iš ankstesnio skyriaus, – kuo daugiau galima ką nors nukopijuoti, tuo labiau blėsta to dalyko aura; iš tokio principo vieta gali tegauti vien naudos. Nes vieta yra tai, *kas* ji yra, labiausiai dėl to, *kur* ji yra, taigi iš esmės jos nukopijuoti neįmanoma, – jei ją atkursite kur nors kitur, ji nebebus ten, kur buvo, nebebus ta pati vieta, kokia buvo – todėl veikiausiai labiau nei kas nors kitas ji turės savo pačios aurą. Visos vietos ją turi, tą aurą, bet būtų klaidinga neigti, kad kai kurių ji stipresnė nei kitų – sakykime, Krokuvos katedra, palyginti su savo aplinka, turi kažką ypatinga. Toks pavyzdys gali atrodyti atsitiktinis, bet visos itin ypatingos vietos sudaro daugiau ar mažiau pripažintą kanoną, į kurį tikriausiai patenka Adomo kalnas, kur pirmą kartą žemėje įsispaudė pirmojo žmogaus pėda; Ararato kalnas, kur po Tvano nutūpė Nojaus arka; išmintingai išdėstytų monolitų sistema Stounhendže; arba lėtai srūvanti Ankor Vato šventyklos galia. Atrodo, kad šios daugiau nei nepakartojamos vietos turi savo *genius loci,* vietos dvasią, iškylančią virš jų ir pranokstančią jų topografinį išskirtinumą. Bet argi ne dėl to, galbūt paklausite, jos ir yra šventos? Be abejo. Net jei taip, vieta dabar gali tapti šio klubo nare nebūdama pašventinta, bet vien dėl to spindesio, su kuriuo šventadieniai priėmė savo palikimą, spindesio, kuris reiškiasi siekiant ne visai šventų tikslų ir norom nenorom suteikiant jiems ypatingą specialų statusą, aurą. Galbūt nesubtiliam žvilgsniui Everestas tapo neskoninga atletų pratybų aikštele, Kopenhagos Undinėlė – menkai apsirengusiu plūduru, Odesos laiptai – varginančiu nusileidimu į paplūdimį, bet visi jie spinduliuoja, visi įgijo tą slėpiningą traukos jėgą.

Kas, jeigu ne šventumas, sudaro tą aurą? Koks atostogų tikslas suaktyvina seilių liaukas? Jį apibrėžti – tolygu sumenkinti, vis dėlto trys sudedamieji elementai yra gyvybiškai svarbūs. Visų pirma, atostogų tikslas yra nujaučiama minties realizacija – kai vietą aplankome, ji *tampa tikrove*, ir tame esama žavesio. Antra, skirdami tai kelionei pinigų ir pastangų, tikimės šį tą gauti mainais, taigi kai sumokame už galimybę žavėtis kuriuo nors paminklu, jo kerus iš dalies paskleidžia mūsų pačių į jį sudėtos viltys. Trečia, atostogų tikslas pasidaro ypatingas, nes žmonės jo atkakliai siekia vien dėl to, kad kiti žmonės sakė, jog tai kažin kas ypatinga, o jie patys ten važiavo todėl, kad dar kiti žmonės jiems sakė, jog tai ypatinga, ir taip toliau, iki begalybės. Tada, tarsi šito dar nebūtų gana, tokie tikslai įgyja ir neigiamos jėgos: puiku, jeigu juos pamatai, bet jei *ne*pamatai – tai nuostolis jūsų gyvenimo patirčiai, malonumas, kurį reikia numaldyti, beveik kaip skausmą. Tai ne tik „gražios pamatyti" vietos; jas „būtina pamatyti", jų neaplankius gyvenimas, atrodo, bus vargingesnis ir nevisavertis: *Vedere Napoli e poi morire* – „pamatyti Neapolį ir numirti".

Tačiau tereikia pamąstyti apie Las Vegaso efektą, ir šį argumentą teks gerokai koreguoti. Las Vegasas patvirtina, – jei jis apskritai ką nors patvirtina, – kad vietoves galima taip pat pakartoti, kaip ir bet ką kita; jų auras galima pagrobti taip pat mitriai, kaip ir sielas. Beveik kaip gretimõs valstijos filmavimo aikštelėse, Nevados Neopolis perdirbo „Veneciją" ir „Niujorką" pagal jų pačių atvaizdą ir panašumą, pastatydamas kone natūralaus dydžio kartotes; netgi juos patobulino, nes buvo palikta tik tai, kas geriausia, o visi nemalonūs dalykai nuglaistyti. Šiuo atžvilgiu jie virto tuo, ką Jeanas Baudrillard'as, prancūzų postmodernistas, pavadino „simuliakru", numanoma kopija, iš esmės tampančia originalesne už patį originalą ir

sujaukiančia mūsų supratimą, kas yra tikra, o kas ne (galima prisiminti tokias vietas kaip Maljorkos miestas Magalufas, tokiu mastu kolonizuotas britų turistų, kad yra britiškesnis net už Britaniją). Padariniai gali būti tokie, kad išvydus Veneciją po „Venecijos" kils nusivylimas, nes kopija iš originalo pasiglemžė tai, kas vertingiausia, ir netgi jį pralenkė; o galbūt norėsite tokioms pasekmėms pasipriešinti. Pavyzdžiui, galite manyti, kad jeigu tai postmodernizmas, jūs jį išmesite iš galvos kaip nevykusią naujovę – be to, visas šis atkūrimo procesas, kurio kulminaciją ir simbolizuoja Las Vegasas, nėra toks jau modernus. Jis prasidėjo kur kas anksčiau, tiesą sakant, nuo tos akimirkos, kai pasirodė vietų reprodukcijos. Taip, gal Las Vegasas tai padarė 3D formatu, bet kelionių tikslai 2D versijomis buvo platinami jau prieš šimtus, gal net tūkstančius metų. Žymiausias pavyzdys tikriausiai būtų Piranesi graviūros su Romos vaizdais, kurios įkvėpė Didžiosios kelionės kartą* leistis į civilizacijos lopšį. Tokie įspūdingi buvo vizualūs, kone gotikiniai Piranesi pasakojimai apie Koliziejų, Cecilijos Metelos kapą ar Forumo griuvėsius, kad didieji turistai atvykę negalėjo nepasijusti apvilti. Gal verčiau būtų likę namie.

Tačiau galbūt atostogauti galima ir namie. Turiu galvoje ne susižavėjimą „namų atostogomis", bet Jacques'o Derrida, garsėjusio kaip keliaujantis mokslininkas, atskleistą fenomeną apie nuolatinį buvimą kelionėje – liekant toli nuo savęs. Šią temą jis kruopščiai išplėtojo savo knygoje, pavadintoje „Atvirukas", sudarytoje iš tariamų atvirukų filosofinėmis temomis. Joje Derrida tvirtina, kad jaučiame savo buvimą siųsdami sau žinutes, tai yra tiesiog girdėdami save kalbant. Keblumas tas,

* Didžioji kelionė (angl. *Grand Tour*) – XIX a. tarp turtingų jaunuolių paplitusi tradicinė kelionė po Europą.

kad žinutes bet kada galima iškraipyti. Arba, nedaug skirdamasi nuo žinutės, kurią galite kam nors pasiųsti su atviruku, sau siunčiama žinutė pakeliui gali pasimesti arba būti nugvelbta. Kodėl? Ką gi, jeigu žinutėms negrėstų pagrobimas, jūs apskritai negalėtumėte jų išsiųsti, – kaipgi kitaip jos galėtų laisvai atsiskirti nuo jūsų ir leistis savo keliais? Vienintelis patikimas būdas, kad jūsų žinutė pasieks tikslą – laikytis jos įsikibus ir nepaleisti: bet jeigu jos nepaleisite, jos nebus įmanoma gauti. Taigi kol ji sugrįš pas jus, reikia tam tikro laiko tarpsnio, per kurį sau adresuota žinutė galėtų būti pagrobta arba tiesiog dingti, vadinasi, reikia atotrūkio tarp jūsų ir jūsų savasties. Net saugiai sugrįžusi namo, žinutė susidurs su šia skirtimi, perskeliančia pusiau visą jūsų buvimą. Trumpai tariant, jūs visuomet atostogaujate nuo savęs, rašote ir siunčiate sau atvirukus, kurie galbūt bus pristatyti, o gal ir ne.

Ir jeigu dėl to, net ir sėdėdamas namie, savo krėsle, jūs gyvenate dviejose laiko juostose, kyla klausimas apie kelionę laiku – galbūt tai pačios tikriausios atostogos? Tai nereiškia, kad neturime pasinaudoti galimybėmis keliauti erdvėje – tiesiogine prasme, nes jau prieš kurį laiką imta pardavinėti bilietus į kosmoso keliones, – bet kad atostogų tikslo, jų Šventojo Gralio reikia ieškoti ne erdvesnėje galaktikoje, o laike. Žinoma, dėl atminties gebos mes jau turime dovaną keliauti laike, kai vien atpažįstamų kvepalų dvelksmas gali mus grąžinti į konkrečią jaunystės dieną – toje kelionėje sekame Proustą, kurio daugiatomiame kūrinyje „Prarasto laiko beieškant“ vien pyragaičio skonio sukelti prisiminimai išsiliejo milijono žodžių srautu. Tačiau keliauti laiku fiziškai lieka paskutinė riba. Ar jai turime atsidėti santaupas?

Galbūt. Bet kad ir kokie stebuklai siejami su kelione laiku, ji gali ne itin skirtis nuo įprastų atostogų. Keliaudami laiku

niekada nebūsite nekaltas pašalietis; visada esti galimybė sudrumsti praeitį ar ateitį, panašiai kaip tada, kai jūs, atostogautojas, atvykęs į kelionės tikslo vietą darote jai tegu ir menkutį poveikį. Galite nesutikti su kultūros teoretikais, aiškinančiais turizmą kaip šiuolaikinę kolonializmo atmainą, netiesioginę imperijos apraišką, bet tektų pripažinti, kad jūsų buvimas užsienyje šiokios tokios įtakos turi. Nuo pirmojo sandėrio su taksi vairuotoju oro uoste iki arbatpinigių, viešbučio vonios kambaryje paliekamų kambarinei, jūs siunčiate mažyčius sukrėtimus visai vietinei sistemai. Žinoma, mums visiems reikia pailsėti ir nebus taip, kad atsisakytume atostogų, tad protingiausia būtų pažvelgti iš kitos perspektyvos. Jei norite būti geras lankytojas ir nesijausti kaltas, kad išnaudojate vietinius gyventojus ar naudojate aviacinį kurą, tai svarbu pačiam būti geram šeimininkui – draugiškai sutikti turistus, iš viso pasaulio atvykstančius į jūsų gimtąją šalį. Kai užsakydami atostogų kelionę iš dalies tikitės patirti didį šeimininkų svetingumą, geriausia, ką galite padaryti, – atsilyginti tuo pačiu.

Šiaip ar taip, svarbiausia, kad apskritai niekada nebūnate „svetur" – kad ir kur būdami, visada esate čia. O jei visada esate čia, – galimas dalykas, atostogos nėra toks jau išsigelbėjimas, kaip mus nori įtikinti visokie reklaminiai lankstinukai. Jei stengiatės „ištrūkti toli nuo viso šito", galbūt verta apmąstyti, nuo ko ištrūkti stengiatės. Jeigu norite palikti namus, užuot tiek daug jėgų ir lėšų skyrę atostogoms, tetrunkančioms trumputę metų atkarpėlę, verčiau pasistenkite patobulinti savo namus. Jei, savo ruožtu, per atostogas norite „rasti save", galbūt paprasčiau – ir pigiau – save atrasti sodelyje už namo. Tokią nuostatą slepia Ralpho Waldo Emersono žodžiai: „Nors po pasaulį keliaujame norėdami rasti grožį, taip jo ir neatrasime, jei neturėsime savyje."

10

Sportuojame

VIEŠĖDAMI LOS ANDŽELE, elkitės kaip vietiniai gyventojai: važiuokite į sporto salę. Jeigu nevažiuosite, o eisite, – arba, dar geriau, bėgsite ristele, – akivaizdu, kad atvykus į kūno rengybos klubą jo nebeprireiks, be to, pakeliui sutaupysite laiko, degalų ir narystės mokestį. Bet tai neatrodo pakankamai akivaizdu ir neįtikina tūkstančių kaliforniečių, nes jie baidosi elgtis būtent šitaip. Šie piliečiai niekur nevyksta be automobilio, todėl tokiam nejudriam gyvenimui atsverti jiems tenka dėti ypatingas pastangas, kad paspartintų pulsą ir priverstų širdį plakti tankiau nei 60 kartų per minutę. Taigi keleivius į sporto salę vežantis automobilis atlieka sudėtingą priedermę: padeda jiems išsivaduoti iš fizinio neveiklumo, kuriam pats juos yra pasmerkęs.

Automobiliai drauge su darbu biuruose, interneto prekyba ir televizija šiuolaikinį gyvenimą pasodina ant *derrière**, ir sporto salė buvo išrasta, panašiai kaip dirbtinis plautis, siekiant patenkinti dėl tokios padėties natūraliai kylantį poreikį mankštintis. Bet tai nereiškia, kad sporto salė yra vienintelis sprendimas. Net jeigu drovitės bėgioti kaimynystėje, kvailai jaučiatės darydami pilvo preso pratimus ant kilimo savo miegamajame

* Užpakalio (*pranc.*).

ar įtartinai atrodote ritmingai įtempdami sėdmenis prie savo rašomojo stalo, vis dėlto yra daugybė komandinio sporto šakų, pavyzdžiui, futbolas ar tinklinis, toli gražu ne tokių ekscentriškų kaip šie individualūs užsiėmimai, bet irgi paspartinančių širdies plakimą, raudoniu nudažančių skruostus ir visiškai priimtinų rafinuotoje draugijoje. Daug galimybių rinktis ir alternatyvią aerobiką lauke; vis dėlto visame pasaulyje ir toliau daugėja sporto salių. Kodėl?

Iš dalies dėl to, kad būtumėt pats sau šeimininkas. Komandiniams žaidimams visų pirma reikia susiburti, o ėjimas į sporto salę – individualus reikalas, visiškai jūsų kontroliuojamas, kassavaitinis užsiėmimas, kurį galite derinti su kitais užsiėmimais, tokiais kaip susitikimas su draugais, apsilankymas kino teatre ar apsipirkimas. Komandiniams žaidimams reikia susiburti todėl, kad komandoms reikia žmonių, jei komandoms reikia žmonių, žmonėms reikia erdvės, erdvė paprastai reiškia lauką, o lauke yra oras. Paprasčiau sakant, sporto salė siūlo visus sporto privalumus be nemalonumų, susijusių su lietumi, vėju ar pernelyg nuožmia saule. Net jeigu frazėje „uždarų patalpų sporto šakos" esama prieštaravimo, – iš tiesų mankštintis derėtų gryname ore, prisimenant tuos laikus, kai mankšta kaip tokia nebuvo tik laisvai pasirenkamas priedas, – svarbiausia yra šioji gryno oro teikiama nauda, nes, pašalinus šią su oro veiksniais susijusią riziką, pripažįstamas asmeninės kontrolės siekis ir suteikiama galimybė jį įgyvendinti. Taip sporto salė aukštyn kojom apverčia žmogaus ir gamtos santykį: kai skuodžiate per laukus, gamta yra už jus didesnė; kai lakstote bėgimo takeliu, ji susitraukia į vieną jūsų užrašų knygelės eilutę. Gyvenimo didybė susitraukė į gyvenimo būdo akimirką, ir tai nėra taip jau blogai. Nenoriu pasakyti, kad nesama kitų privalumų – pavyzdžiui, nereikia bėgiojant saugotis praeivių ar šiukšlių, – bet būtent šie du rei-

kalavimai kartu, – kad galite sportuoti vienumoje ir bet kokiu oru, – reiškia, jog lankymąsi sporto salėje galima suderinti su jūsų gyvenimo būdo poreikiais, o jus stumdančiame pasaulyje į tokį laimėjimą spjauti nevalia.

Sporto salės siūlomą individualizmą patvirtina patirtis. Neva demokratiška vieta, retai kada tokia „ekskliuzyvinė", kad būtų neįprasta, sporto salė siūlo saugią aplinką, orientuojančią savo lankytojus labiau į vidų, negu į išorę; nors jūsų kūnas rodomas viešai, o jums tenka dūsauti ir prakaituoti – ir viena, ir kita reiškiasi išoriškai, – sporto salei būdinga veikiau intravertiška, o ne ekstravertiška dvasia. Kai vienu metu įtempiate jėgas, sutelkiate dėmesį ir persirengimo kambariuose viešai apsiplaunate, savyje ieškote tam tikros atspirties, tarsi savo sienų apsaugos, visai nepanašios į atsainią laikyseną, su kuria galima trainiotis po blusų turgų ar vartyti *Vogue*: priversti iš arti pažinti savo ribas, labiau norite jas apsaugoti – ir vis dar svarbu, kad žodis „gimnastika" yra kilęs iš graikų kalbos žodžio, reiškiančio „nuogą". Iš čia tas privatumas viešumoje, savęs spraudimas į futliarą, gimnastikos salę paverčiantis ne tiek nerūpestingu piliečių susiėjimu, kiek sudėtinių privatumų aviliu, kurį simbolizuoti galėtų ausinės, apsaugančios nuo visų tų grimasų, krenkštimo ir raumenų varžybų.

Šiuo atžvilgiu gimnastikos salės taisyklės primena tas, kurių laikomasi maldos namuose. Kai sinagoga – vadinama žodžiu, reiškiančiu „susiėjimą", – ir bažnyčia, – kurios pavadinimas, eklezija, kaip ir prancūziškas *église*, reiškia „susirinkimą" – sukviečia tikinčiuosius susiburti, toji konvergentinė energija greitai tampa divergentine, subyra, tarsi smėlio laikrodyje, į išskaidančią maldos praktiką, kur kiekvienas asmuo vėl tampa smiltele, ir gali prasidėti asmeninis pokalbis su Dievu. Sporto salėje maldą pakeičia kilimėliai, o maldos pagalvėles – pakojai,

bet smėlis laikrodyje byra toliau: net jeigu atėjote į bendrus užsiėmimus – lengvojo kultūrizmo, pilateso, dviračių, žiedinio treko, – o ne stojiškai vienumoje kankintis prie treniruoklio ar ant pilvo preso pratimų suolelio, – grupinė veikla greitai suteikia galimybę tiesiogiai užsiimti savimi, vien savimi. Ir nors tai atrodo atgrasu, greitai gali pasirodyti neišvengiama, kaip jūsų sąžinės skambutis. Mat dvasios žemėlapyje ta mankšta ir malda susitinka viename sąžinės taške, nes abi jos primena jums apie pareigą, ir dar tokią, kurios negalima užkrauti niekam kitam. Galbūt tai iš tiesų ir yra sąžinė – žinojimas apie skolą, kurios negalite niekam perduoti, tarsi užuomina į jūsų pačių esminę vienatvę. Tik jūs galite čia investuoti, bet lygiai taip pat tik jums atiteks ir pelnas.

Vis dėlto pagrindinė priežastis, kodėl sporto klubas iš mūsų reikalauja individualizacijos, yra susijusi ne su dvasiniais, o su fiziniais poreikiais, ir šiuo požiūriu gimnastikos salė labiau primena jau ne bažnyčią, o ligoninę. Siejamos daugelio tikslų, nuo prevencijos iki gydymo, tiek sporto salė, tiek ligoninė rodo jūsų kūną veidrodyje – ir verčia su juo susidurti. Nesvarbu, kad apsilankymas sporto salėje yra savarankiškas veiksmas, o ligoninėje – toli gražu ne toks: jeigu jau atėjote, jūsų kūnas išstatomas apžiūrai, ir kai jūsų fiziniai duomenys sukelia pavydą arba užuojautą, visi aplink esantys tai žino; visi sporto salės lankytojai, kaip ir visi stacionaro ligoniai, su tam tikru suktumu domisi pro šalį žygiuojančių kūnų gyvastingumu ar panašiai. Ne toks savarankiškas, neperduodamas ir dėl to panašus į minėtąją sąžinės skolą yra negalimumas gauti kitokių fizinių duomenų, – t. y. bent trumputei sekundės dalelytei pasikeisti kūną ar būti nuo jo atskirtam. Netgi jūsų protą galima pagrobti įperšant jam idėjas, o kūno niekada neatskirsi nuo jūsų ir nuo to, kas jūs esate – išties keista,

turint omenyje, kad būtent prote įsivaizduojame esant mūsų savastį. Kad ir kaip priartėtumėte prie ko nors kito – tarkime, kovoje ar lytinės sueities metu – niekas negali pakeisti fakto, kad jūsų kūnas yra jūsų savastis, ir šitai mes ypač stipriai pajuntame sporto salėje. Galite nesunkiai pasiekti gimnastikos salę automobiliu – priemone, geriausiai palengvinančia jos keleivių kūniškumo naštą, – bet tas automobilis niekuomet jūsų neatskirs nuo kūno. Dar svarbiau tai, kad be savo kūno negalėtumėte pradėti tų pratybų, o tai ir sieja sporto salę su ligonine. Kaip ir chirurginė operacija, treniruotė negali vykti be jūsų pačių, vien jūsų vardu, taigi nors daugelį kitų užduočių – pavyzdžiui, atnešti pieno ar iššauti iš patrankos – galima pavesti kitam, šį darbą, priverčiantį pulsą tankiau tvinksėti, gali atlikti vienintelis vyras ar vienintelė moteris: jūs. Jei tik galėtume susimokėti asmeniniam treneriui, kad jis mankštintųsi už mus, mes tikriausiai taip ir pasielgtume, bet kad treniruotė įvyktų, mums tereikia vienintelio patikėtinio – valios jėgos. O visa kita – ryžtingai susidurti su mūsų neatskiriamaisiais kūnais – galime tiktai mes. Sporto salė jums į dienotvarkę įrašo asmeninį pasimatymą su įsikūnijusia, gyva jūsų savastimi.

Galų gale, žinoma, į gimnastikos salę arba į ligoninę einame tam, kad apsisaugotume nuo mirties ar bent jau kuo ilgesniam laikui ją atidėtume. Čia verta prisiminti Martiną Heideggerį, reikšmingiausią XX a. vokiečių filosofą, kuris, savo trobelėje Juodajame Miške* mąstydamas apie mirtingumą, tvirtino, kad jūsų būtis yra tikra vien su sąlyga, kad vieną dieną ji baigsis – iš dalies, žinoma, todėl, kad jūsų kūnas sunyks. Todėl jūsų kūne, kurį imate su savimi į sporto salę, susilydo

* Juodasis Miškas, arba Švarcvaldas (vok. *Schwarzwald*) – miškingas kalnų masyvas Badene-Viurtemberge, pietvakarių Vokietijoje, kur Heideggeris turėjo trobelę.

du dalykai: ir jūsų gyvenimo įrankis, ir jūsų būsimos mirties priežastis. Šiaip ar taip, jeigu neturėtumėte kūno, nebūtumėte prieinamas mirčiai, o visų pirma jums nereikėtų eiti į sporto salę. Salėje matote, kaip kūnai priešinasi faktui, kad jie yra kūnai – t. y. žemiškos būtybės, kurias kada nors apleis dvasia. Kadangi turite kūną, tai reiškia, kad bėgimo takeliu bėgate už savo gyvybę.

Laimė, bėgimas kažkuo ypač pagyvina jūsų gyvumą ir, regis, padeda pamiršti mirtį. Londone yra parduotuvė, kurioje pardavinėjami treniruokliai „Run and Become“*; toks pavadinimas taiko į pačią stipraus ryšio tarp bėgimo ir būties esmę. Žinoma, jūs galite ten stovėti ir tiesiog būti, galite drybsoti ant sofos čiaumodami spurgas ir tiesiog būti, bet kad jūsų būtis taptų savimi, prasiveržtų egzistencijos liepsnomis, geriausiai tinka bėgimas. Iš dalies dėl to, kad bėgimas atrodo pirmykštis, netgi laukinis veiksmas, – bėgdami tampame žmonių padermės gyvūnais, – jis kviečia jus sutelkti savo gyvumą ir viską išjudinti, bet kokį blyškumą užlieti raudoniu, tarsi didesnių pastangų ir negalėtų būti. Šiuo aspektu bėgimas išreiškia vieną iš esminių gyvenimo savybių, gebėjimą bėgti pačiam: kilstelti save už savo sportbačių kilpelių, perkelti save kitur be jokios išorinės jėgos pagalbos. Būtis turi šią dievišką galią mobilizuotis, „užsikurti“, būti savaeigė, „automobili“: jūsų kūnas yra *automobilis,* kurio, kitaip nei apgaulingos transporto priemonės, nereikia užvesti, kad jis pajudėtų.

Taigi palyginti su folksvagenu, kuriuo atvažiavote į sporto salę, jūs esate aukštesnė būtybė. Tai gera žinia. Blogoji – ta, kad šis kūnas, gebantis pats judėti, gali būti ne taip jau išskirtinai jūsų. Ką tik apibūdinau nekintamą, izotopinį jūsų ir jūsų

* Bėk ir tapk (*angl.*).

kūno ryšį, visišką juodviejų tapatumą. Bet tik įeikite į bet kurios sporto salės patalpą, kur kilnojami svarmenys, ir pamatysite, kaip ją užėmę žmonės gana abejingai perlipdo savo kūnus, perpaišo pradinės dėmės kontūrus, sugrąžina formą beformiam pavidalui. Teisybė, svarmenų kilnojimo salė traukia tam tikro tipo žmones, taigi pavyzdys gal ir netaiklus, bet jeigu po kelių pratimų su svarmenimis bet kas gali išryškinti savo deltinius raumenis, pertvarkyti trapecinius raumenis ir išpūsti dvigalvius kauburius ant rankų, vadinasi, po daugybės pakartojimų laukia kitoks kūnas. Tasai kitoks kūnas vis tiek gali būti „autentiškas", jei vartosime Heideggerio žodį – tai, ko visiškai neįmanoma iš jūsų atimti, – bet kokia yra autentiškumo vertė, jeigu jis siejamas su taip lengvai perkeičiamais dalykais? Jis atrodo bevertis. Be to, kadangi tokius kūno patobulinimus linkstama matyti kaip idealą, jie kuria ne unikalesnį, o ne tokį unikalų kūno sudėjimą: arčiau tobulybės, tolyn nuo asmenybės, kai tarsi kuriant lėlę Barbę užglaistomi įtrūkiai, nelygumai ir pasiraukšlėjimai, kurie yra išskirtinai jūsų.

Tačiau galbūt tai tik sąmoningas nesusipratimas. Heideggeris, pavyzdžiui, sakytų, kad performuoti savo kūną toli gražu ne tas pat, kas perkeisti savo būtį – odos išlyginimas gali perdirbti tai, *kas* jūs esate (būtybę), bet negali pakeisti tos tiesos, *kad* esate (būties). Kad ir kaip sustiprėjo jūsų *pectoralis major* bekovojant su jėgos treniruokliais-staklėmis, kai tenka susikauti su galutine jėga – mirtimi – raumenys neišvengiamai pralaimės; na taip, su kiekvienu tampyklės trūktelėjimu jūs atidedate mirtį dar keliomis minutėmis, bet jūs niekada neatimsite jos slaptojo ginklo – tiesos, kad ji neišvengiama. Gali kilti klausimas, kada ištiks mirtis, o ne, ar ji ištiks.

Be abejo, tai savaime galingas argumentas, ir vis dėlto dar galima atsverti ir geležinį Heideggerio mąstymo svorį; po jo

paties neišvengiamo išėjimo anapilin daugelis Europos mąstytojų įsivėlė į bandymus išnarstyti Heideggerio filosofijoje tarsi nurašytas dviratis-treniruoklis rūdijančią senosios filosofinės mokyklos sistemą. Nors pats Heideggeris keiksnojo, esą filosofija išvirtusi į nežinia ką, – tiek daug formalių skirtybių, tarp kurių nesą jokio skirtumo, – ir kvietė filosofiją grįžti prie pirminio tikslo suprasti būties esmę, tiesa ta, kad pati „būtis" atstovauja paskutinei filosofinės sistemos tvirtovei, paskutinei metafizikos pozicijai – ir sporto salė yra naujosios kartos šauklė. Nes sporto salė palaiko gyvenimo būdo vertybes, metančias iššūkį labai jau filosofiniam „gyvenimui", su jo būties našta ir mirties prievole, – tarsi fizinis pasaulis būtų nužiūrėjęs metafizinį ir pamatęs, kad gali jį pralenkti. Į gimnastikos salę einate ne visai tam, kad paneigtumėte mirtį, bet sveikata ir lengvas kultūrizmas tiesiogiai priklauso šiam pasauliui, regimam ir suvaldomam pasauliui; net jeigu sporto salė taikosi jums tiesiai į širdį, kad ją apgautų, vis tiek ji labiau susijusi su paviršinėmis gėrybėmis: spindinčia oda, tvirtesniu pilvo presu, dailiau nutekintomis kojomis. Tokių siekių taikiklyje galbūt nėra paties Tikslo, bet jie yra patys sau tikslai – ir čia jiems labai praverčia žodis „įdirbis": tai nereiškia, kad įdirbį skiriate problemai spręsti ar dėmesiui lavinti – ne, jūsų įdirbis yra tiesiog treniruotė, savarankiškai veikianti priemonė, įkurdinta paslaptingame fizinės veiklos kokone. Nėra reikalo jaudintis dėl visų tų miglotų grįžimų atgal, kad ir prie „būties", kurią įrodyti nė kiek ne lengviau nei Dievo buvimą; sparčiai prabėkite pro juos, tarsi tai būtų paskutinis liepsnojantis alyvos lopinėlis, užsilikęs iš Viduramžių; jis greitai bus užgesintas.

Taigi gimnastikos salė padeda gyvenimo būdui pasiglemžti gyvenimą, scholastinę ir nelanksčią „būties" struktūrą padėti į šalį naujos – ir atnaujinamos – tapatybės labui. Tai atrodo

lyg geras dalykas, revoliucija, kuri tarsi štangą į mūsų rankas įduoda galią, – jeigu tik visi neapsigauname. Neseniai sakiau, kad sporto salė taikosi kita kryptimi – siekia sumažinti kūnų skirtumus ir pirmenybę teikia fotorobotui, o ne tapatybei, – bet kai kurie žmonės eina dar toliau. Pavyzdžiui, mums žinomas „kūno fašizmas", nuomonė, kad jeigu norite būti partijos narys, jūsų kūnas turi atitikti tam tikrą tipą – būti ne per storas, ne per žemas, ne pernelyg raukšlėtas. Tokios taisyklės ypač žalingos moterims, riebalai tampa feministine problema, nes nepripažįstami jokie kūno išlinkiai, reikalaujama kovoti su bet kokiais natūraliais moteriškais krūtų, sėdmenų ir šlaunų iškilumais. Tai paliečia ir vyriškos lyties homoseksualus, nes priverstinai peršamas kitoks tipas – trumpi plaukai, siauras liemuo, raumeningi pečiai. Sporto salė nė iš tolo nepanėši į asmeninės savikūros lobių salą, tai veikiau vergų kolonija, vienodumo kultas ar kūno apimčių ministerija, kur kūnai rūšiuojami pagal tai, ar jie yra pakankamai estetiški, t. y. ar priimtini visuomenei. Kadangi šitaip išaukštinant kūną nuvertinamas protas, tai ne skatina, o patylom užgniaužia tikrą individualumą ar nuomonių įvairovę. Galbūt tai perteikia tyla atliekant pratimus, – sporto salėse, kur tvyro triukšmas, sklindantis iš televizorių, garsiakalbių ir džgiančių bėgtakių, jų įnamių bebalsės pastangos atrodo visiška priešingybė ir perša mintį, kad rūpindamiesi, kas esate, per daug dėmesio kreipiate į savo kūną.

Šį argumentą galima toliau plėtoti. Toks individualybės užgniaužimas galbūt reiškia, kad gimnastikos salė tapo pratybų aikštele „paklusniems kūnams", kaip juos įvardija Michelis Foucault, – žmonėms, kurie yra nesąmoningai priklausomi nuo valstybės poreikių, veikiau paklusnūs nei prieštaraujantys, veikiau kūnai nei protai. Užuot palengvinusi mūsų asmeninę dienotvarkę, sporto salė pateikia savo pačios programą,

prie kurios turime prisitaikyti: jai esame tarsi vienetai, kuriuos reikia įsprausti į tvarkaraštį, menkai besiskiriantį nuo gamyklos ar pataisos namų budėjimo grafiko. Tiesa, darbuodamiesi sporto salėje nepригaminate valstybei naudingos produkcijos – nebent gerindami savo sveikatą sumažinate įtampą socialinio aprūpinimo sistemoje, – bet sporto salė yra pastatas, kur registruojamas jūsų atvykimo ir išvykimo laikas, kaupiami jūsų sveikatos būklės duomenys, išmatuojami jūsų nukrypimai nuo normos, – todėl ji tampa valstybine institucija, operatyvia statistika, kiek paprasti piliečiai atitinka įprastas normas – nors, kaip netrukus pamatysime, galima pareikalauti atlyginti žalą.

O jeigu Foucault požiūris atrodo šiek tiek paranojiškas, jums tereikia pagalvoti, kokį autoritetą įgijo sporto salės, pasisavinusios ir profesija pavertusios uždavinį palaikyti fizinę formą, nors anksčiau tai buvo mėgėjiškas užsiėmimas. Praėjo marios laiko nuo tada, kai galėjome nesijausdami mulkiais atlikti, pavyzdžiui, puikius šuolius savo namų kiemelyje, nes per sporto salę mankšta buvo perduota į mokslo rankas. Šiandien mankštintis ne dienos lempų šviesoje, ne sporto salėse, vis labiau panašėjančiose į klinikas, yra jau ne tik mėgėjiška, bet tiesiog pavojinga, ir lygiaodžiai sporto salėje patruliuojantys sporto mokslų absolventai nešiojasi monitorius, iš kurių pypsi pasąmonei skirti pranešimai „Tik nedarykite to namie“; apsidairykite, kokia sporto salės specialioji įranga – kompiuterizuoti kardiotreniruokliai, kūno rengybos atminties kortelės, žmogaus anatomijos nuotraukos – ir pranešimo poveikis bus dar stipresnis. Sporto salės tikslas – jus įtikinti, kad negalima jums patikėti jūsų pačių kūno, taigi geriau jį perduoti į specialistų rankas; pirmiausia į sporto salę jus stumia sąžinė, tačiau antras veiksnys yra šis subtilus priminimas apie jūsų nekompetenciją.

Tad sakykime, jog Foucault teisus, – sporto salė yra vilkas avies kailiu, atviras draugiškas klubas, vykdantis slaptą misiją – kontroliuoti ne tik jūsų pulsą, bet ir bendrą jūsų kaip subjekto taisyklingumą. O dabar šį argumentą apverskime aukštyn kojom. Valstybei nereikėtų palaikyti kūnų klusnumo, jeigu jie neturėtų galios ją sugriauti, o tai reiškia, kad kūnas naujai suvokiamas kaip politinis ginklas, pasipriešinimo veiksnys. Šią idėją išplėtojo Foucault pirmtakas Michailas Bachtinas, subrendęs Rusijos revoliucijos įkarštyje ir tvirtinęs, kad kūne slypi atskalūniška jėga, gebėjimas išvengti iš aukščiau primestų taisyklių. Nes kūnas, tarytum sodas, iš prigimties esąs laukinis, linkęs į netvarką, ir kuo mažiau jis aptvertas, tuo labiau simbolizuoja žmonių galią peraugti jiems nustatytas ribas.

Bachtinui kūnas buvo „karnavalas" (pats šis žodis nurodo į „kūną"), šventė, turinti galią iš esmės perkeisti pasaulį ir duoti leidimą nevaržomai kūno savivalei; ir jeigu kūnas gavo deformuotus kelių sąnarius, kuprotą nugarą ar celiulitą, juo geriau, nes šis polinkis peržengti savo ribas reiškė tiesiogine prasme įkūnyti reikiamą kūno politiką – pliuralistinę, populistinę ir skirtą pasirodyti. Taigi į hipotezę, kad sporto salė yra valstybės valdoma įmonė, kuri priima netaisyklingą žaliavą, kad ją paverstų taisyklingomis formomis, galima būtų atsiliepti visiškai perkeičiant sporto salę ir paverčiant ją absoliučia priešingybe – nepritapėlių galerija, primenančia Hieronymo Boscho paveikslus ar brolių Chapmanų skulptūras, kur kūnai pasirodo įvairiausių formų ir dydžių, deformacijos svetingai priimamos, o nutukimas yra saviraiškos ženklas. Taigi jei manote, kad jūsų kūnui trūksta iki Veneros ir Adonio formų, nusiminti neturėtumėte – kiekvienas papildomas jūsų liemens apimties centimetras byloja apie jumyse slypintį revoliucingumą.

11

MAUDOMĖS VONIOJE

INTERNETO ENCIKLOPEDIJOJE „WIKIHOW“ – tai tarsi Vikipedijos pusseserė, tik labiau praktinio, nei mokslinio pobūdžio, – rasite tokių nurodymų, kaip išsimaudyti vonioje:

1. Nusivilkite drabužius ir tvarkingai sudėkite į krūvą. Paruoškite vonią maudynėms. **Patikrinkite, ar uždarėte duris!**
2. **Susiraskite vandens nepraleidžiančią talpą, pakankamo dydžio, kad tilptumėte.** Suprantama, geriausiai tiktų vonia, tačiau tiks ir bet kuri pakankamo dydžio ir gylio talpa. Ji turi būti visiškai sandari, kad neprasisunktų vanduo (ir ko nors neužlietų). Tiks žemėje iškasta ir kaip nors hermetizuota duobė ar natūralus vandens nepraleidžiantis darinys, pavyzdžiui, akmens baseinas.
3. **Pripilkite į vonią vandens.** Jeigu jūsų mėgstamame būste įrengta vonia, veikiausiai ten yra ir tekantis vanduo. Jei taip, atsukite čiaupą. Jei ne, kibirais atsineškite vandens ir supilkite jį į vonią. Pilkite tol, kol vandens pakaks jūsų kūnui visiškai apsemti. Turėkite omenyje, kad vandens lygis pakils, kai įlipsite, nes jį išstums jūsų kūnas.
4. **Pasirinkite vandens temperatūrą.** Kai kam patinka šaltos vonios, bet dauguma mėgsta atsipalaiduoti karš-

toje. Jei turite vandens šildytuvą, tikriausiai iš čiaupo bėgs norimos temperatūros vanduo. Jei ne, vandenį vis tiek galite pasišildyti. Vienas iš būdų – įsirengti krosnelę prie vonios kambario, bet esama rizikos, kad jeigu tai nebus padaryta tinkamai, jūsų vonios kambariui iškils pavojus. Geras būdas sušildyti vonią – įrengti šalia vonios kambario krosnį ir joje įkaitinti akmenis. Kai akmenys ganėtinai įkaista, dėkite juos į vandenį (tik ne plikomis rankomis) ir teliūskuokite, kol vandens temperatūra pasieks jūsų norimą lygį.

5. **Įlipkite į vonią** (lėtai, jeigu ji karšta). Pasinerkite iki smakro taip, kad neskęstumėte. Jei norite, galite sušlapinti ir galvą, bet nepamirškite, kad žmonės kvėpuoja oru.
6. **Atsipalaiduokite**. Užsimerkite, giliai kvėpuokite, mėgaukitės. Jei norite, galite prausdamiesi naudoti muilą ir šampūną, bet nepamirškite, kad po to jūsų vonia bus purvina ir muiluota. Jei pasirinkote karštų akmenų būdą, tuo pačiu įrankiu, kurį naudojote (bet ne plikomis rankomis) įdėkite daugiau akmenų, kad vonia neatšaltų. Jei esate joje, nusemkite šiek tiek vandens, tada įsipilkite karšto vandens iš kibiro. Išsimaudę išpilkite vandenį iš vonios ir ją iššluostykite.

Tačiau ką mes darėme, kai dar nebuvo „wikiHow"? Ar milijonai žmonių nesiprausę kasėsi galvas ne tik dėl utėlių, bet tiesiog dėl to, kad nežinojo, kaip pasiruošti vonią? Vonia turėtų būti vienas iš tų dalykų, apie kuriuos gyvenime nereikia galvoti ir kuriems niekada nereikia nurodymų. Kur tik nurodymai, ten gali kilti ir sunkumų.

Jei norite, palyginkite vonią ir dušą. Nors ir tvirtintumėte, kad dušas atkuria natūralų stovėjimo po lietumi įspūdį, namie

sukuria liūčių sezoną, tokius mažyčius tropikus jūsų vonios kambario nišoje, iš esmės jis yra grynai techninė naujovė. Vonia, kaip draugiškas trombonistas, skirta atverti vožtuvus, kad vanduo tiesiog ištekėtų, o iš dušo reikalaujama, kad jis varytų vandenį aukštyn iš kur kriokliu šniokštų žemyn, o prilygti Niagarai – kiekvieno dušo svajonė. Šis hidrotechnologijos žygdarbis reiškia, kad duše reikia įmontuoti visas įmanomas chromo vamzdžių rūšis: siurblius, vamzdelius ir čiaupus, – tik jie turi būti paslėpti (ar kitaip paversti savarankiškais elementais, demonstruojančiais gamybos meistriškumą). Šiaip ar taip, šiuolaikinis dušas – su tais atskirais įėjimais, melsvomis plytelėmis ir žolelių ekstraktais, putomis apgaubiančiais lankytojų plaukus – pretenduoja būti terminė grota, kur iš jūsų sienos lyg iš kalkakmenio įdubos įstabiai trykšta karšta versmė, paslėpdama technines detales ir taip mėgdžiodama vonios laisvumą. Tačiau visuomet yra grėsmė, kad technika išvirs į kliniką, ir jausmas, kad esi gaubiamas raminamų garų, greitai virsta pažeidžiamumu. Ypač tai galima pasakyti apie dušą, aptvertą organinio stiklo durimis, kai bandant sukurti saugią kapsulę jūsų privatumui ir patogumui jis paverčiamas siųstuvu-imtuvu arba skeneriu, iš kurio galite išeiti su pertvarkytais protonais. Ir nors jūs stovite, taigi išlaikote budrumą, kurį taip sunku pasiekti vonioje, jūsų nuogumas atidengtas daug labiau nei jus pasiglemžiančioje vonioje. Jei norite, galite rinktis dušo užuolaidą, bet, kadangi mums buvo priminta apie Alfredą Hitchcocką, – o jis vonios kambariams padarė tą patį, ką Spielbergas paplūdimiams, – reikiamos apsaugos tai neužtikrins.

Tai dar nereiškia, kad vonia pati savaime neturi kraują stingdančių savybių. Jos karsto forma skatina kūną sustingti joje, asociacija su „rūgšties vonia“ primena vieną iš liūdnai pa-

garsėjusio George'o Haigho aukų, ir net plaukų džiovintuvas gali sukelti grėsmę, kad per jos apgaulingai ramų ežerėlį pereis elektros srovė. Be to, kitose klinikose jūsų laukia ne toks patrauklus „apiplovimas" – tas graudulingas ligonių ir paliegėlių mirkymas ir trynimas. Vis dėlto visa tai atrodo šiek tiek komiška ir atleistina: palyginti su tragišku dušo ešafotu, vonia tėra estradinė butaforija, puslitrio dydžio baseinėlis žaisliniams laiveliams, iš kurio neatsivers bedugnė. Galbūt tas vonios plokštumas susijęs ne tik su jos horizontalumu, bet ir su jos silpninančiu poveikiu, kai vandenyje kūnas suglemba ir ištęžta, judesiai sukaustomi kaip astronautų. Slopindama vonia mus sužmogina – ji pripažįsta žmogiškumą, būdingą žmonių padermei, būtybėms, kurios ne tik dirba, bet ir ilsisi, ir, nesvarbu, kiek jie suaugo ir kiek paseno nuo tada, kai juos, kūdikius, maudydavo vonioje tam skirtu metu, – vis tiek tebejaučia poreikį pasinerti į jos įsčių vandenis tarsi į lopšį. Kūdikiams dušai netinka – kasdien grįžti prie savo ištakų padeda tik vonia.

Lyg užmaršties ar gimties vandenys, vonia jus užliūliuos, net užmigdys (duše tai neįmanoma). Bet jei užmigti pavojinga, nes galima nuskęsti, nuo užsnūdimo jus apsaugos meditacija. Šiandien vakarietiška vonia mėgsta imituoti rytietišką aplinką, apsirūpina žvakėmis, aliejais ir prislopintu apšvietimu; visas tas derinys primena šventovę, plūduriavimą tarp lotosų ir begalinį atsipalaidavimą. Vis dėlto, priešingai nei manoma, pagal budizmą siektina meditacinė būsena mažų mažiausiai yra atsipalaidavimo priešingybė – ne raminama jūsų minčių tėkmė, bet aukštesnis sąmoningumas. O „aukštesnis sąmoningumas" nėra žiūrėjimas į pasaulį iš aukšto; nei visa pranokstantis bekraščio išsiliejimo jausmas; ir ne ypatingų galių įgijimas, tarsi būtumėte veiksmo filmų herojus, gebantis slapta klausytis Marse prabudusios gyvybės traškesio. Pagal budistų tradiciją,

aukštesnis sąmoningumas – meditacijos tikslas – reiškia gyventi visiškai „čia ir dabar“, stipriai įsisąmoninant visa, kas jus supa, kad pajustumėte net jūsų šnerves pasiekiančio įkvepiamo ir iškvepiamo oro temperatūrų skirtumus. Ir kas čia jau taip nuostabu? Praktikuodami šią „bhavana“ (sanskrito kalba) meditaciją, mokote savo protą neklaidžioti ir taip apsisaugote nuo nereikalingų kančių. Juk kol mirkstate vandenyje, jūsų mintys neišvengiamai virs svajonėmis: apie geidžiamą bučinį, apie laukiamą algos pakėlimą – ir svajodami patiriate troškimą, siekiate to, ko nėra šiuo momentu. O tai blogai, nes, pasak Budos, iš troškimo kyla kančia. Kančia sukelia prisirišimą prie dalykų, kurie jus pavergia; kaip šiltoje vonioje blyksintys putų burbulai, troškimas skatina paviršinį susidomėjimą, tam tikrą perlamutrinį žvilgesį, kuris atitraukia jūsų dėmesį, o tai, kas glūdi giliau – jūsų gebėjimas gyventi dabar – pamažu atšąla. Grąžindama jus atgal, į čia ir dabar, meditacija susilpnina prieraišų susižavėjimą svajonių objektais. Vonioje ar kitur ji teikia dvejopą naudą: atvėsina jus graužiantį geismą ir padeda įsiklausyti į paprastą susidomėjimą esama būtimi.

Kažkas panašaus į aukštesnį sąmoningumą vedė į vieną iš didžiausių visų laikų atradimų, įvykusių per pačias garsiausias istorijoje maudynes vonioje. Be abejo, tai buvo pirmoji *eureka* akimirka, kai graikų filosofas ir mokslininkas Archimedas atrado išstūmimo dėsnį. Neturėdamas galimybės pasitarti su „wikiHow“, jis turėjo pasitelkti savo paties mokslinį išmoningumą jam pateiktai problemai išspręsti: ar karaliaus karūna tikrai pagaminta iš gryno aukso, ar į ją primaišyta pigesnio metalo ir jos gamintojas iš to pasipelnė, – o karūnos negalima buvo pažeisti, nei pjaustyti, nei lydyti.

Kartu su pačiu atradimo genijumi anekdotas atskleidžia daug dalykų apie maudymąsi vonioje. Ką ir kalbėti apie aki-

vaizdų faktą, kad filosofas buvo užsiėmęs veikla, kurios paprastai nesiejame su proto vyrais (sakoma, kad Jeanas Paulis Sartre'as niekada nesimaudydavo vonioje, jei tai galėjo jį atitraukti nuo prakilnesnių gyvenimo veiklų, tokių kaip mąstymas, pokalbiai, rūkymas ar seksas su įspūdingai pakančia Simone de Beauvoir). *Eureka* akimirksnis atskleidžia vonios talpą ir galią tarsi garintuve atitirpdyti protą, kad plūsteltų kūrybiniai syvai; galią prižadinti iš sąstingio ryškią meditacinę įžvalgą (galbūt kiekvienoje laboratorijoje turėtų stovėti po vonią, lygiai kaip reklamos agentūrose būna sofos), net jeigu didysis atradimas apibūdinamas komiškais maudynių epizodais, o per miestą šuoliuojantis atradėjas toli gražu neatrodo orus. Talpa ir galia – būtent to ir reikia: Archimedas atsitiktinai aptiko fizikinį išstūmimo dėsnį, bet čia esama ir metafizinio centro. Kai įlipate į vonią ir matote, kaip vandens lygis kyla tiesiogiai proporcingai jūsų paties tūriui, vanduo aiškiau negu oras jums leidžia suprasti tą tiesą, kad jūsų kūno tūris užima vietą, ir dargi tą vietą, kurios tuo pat metu negali užimti niekas kitas. Pasaulis visada juda aplinkui jus, apkabindamas glaudžiai kaip vanduo, bet kartu leidžia jums klimpti į jį ir slysti. Taip, jūsų kūno sistema nėra tokia sandari kaip atrodo – be angų, kurios pašalina arba priima medžiagas, vonioje nemažai vandens sugers ir todėl susiraukšlės jūsų pirštai, – vis dėlto stichiją, kurioje atsidūrėte, jūs skrodžiate lyg ruonis, ir vonia patvirtina tą tiesą, kad jūsų būtybė yra vientisa atomų masė ir būtent dėl jų vientisumo esate tas, kas esate.

O jūs esate bent jau tiek, kiek tas vientisumas atsispiria suirimui, galutiniam jūsų kūno atomų išsisklaidymui ir jo sugrįžimui į elementus. Žinoma, blogiausi dalykai nutinka jūroje, ir vis dėlto, jeigu mums *tektų* ištirpti vonioje, nelabai daug liktų įrodymų. Statistikos duomenys įvairuoja, bet, kaip

mėgsta tvirtinti biologijos mokytojai, bent jau 70 proc. jūsų kūno sudaro vanduo, taigi viso labo iš jūsų liktų keletas plūduriuojančių dantų ir tarsi tragikomiška gulbės giesmė tarp jų vinguriuotų guminė antis. Ta žmonių ir vandens giminystė – prasidedanti nuo archajinių laikų, kai žmonių pirmtakai dar tebuvo vienaląsčiai organizmai, besisūpuojantys biotinėje pirmapradžių vandenynų sriuboje, – netgi darė poveikį evoliucijos teorijai. Juk galbūt į vonią pasinerti yra taip natūralu dėl priešistorinių priežasčių. Įgyta išmintis sako, kad beždžionės pradėjo evoliucionuoti į žmones tuo metu, kai nulipo nuo medžių ir stačiomis leidosi per savaną. Tačiau kaip tvirtina alternatyvi teorija, kildinama iš Archimedo mąsliojo pirmtako Anaksimandro, prieš imdami vystytis sausumoje, ankstyvieji hominidai veikiausiai plaukiojo. Šiandien žinoma kaip „vandeninės beždžionės“ teorija ir dažniausiai siejama su įvairiapusio talento rašytoja Elaine Morgan, šioji alternatyvi teorija iškėlė toliau pateikiamus klausimus, į kuriuos numanomas atsakymas būtų tas, kad „žmogus“ ir, žinoma, „moteris“ buvo prisitaikę plaukioti su žuvimis:

- Kodėl žmonių, kitaip nei kitų žinduolių, kūnai, galima sakyti, nėra plaukuoti, – gal todėl, kad jiems būtų lengviau judėti vandenyje?
- Kodėl jie, kaip ir delfinai, turi poodinį riebalų sluoksnį?
- Kam jiems (vėlgi kitaip nei kitiems žinduoliams) reikalingos odos riebalinės liaukos, jeigu ne odai susitepti?

„Vandeninės beždžionės“ teorija gal ir susilaukia kritikos, bet tai nereiškia, kad su vonios vandeniu turime išpilti ir kūdikį. Ar ji nurodo trūkstamą pasakojimo apie žmogaus atsiradimą grandį, ar ne, vis tiek paremia tiesą, kad kaip žinduolis

Homo sapiens yra nepaprastai vikrus vandenyje, toks lyg vandenis iš prigimties, puikiai besijaučiantis vonioje ne tik dėl psichologinių priežasčių.

Tas ryšys siekia dar giliau. Mes ne tik sudaryti iš vandens ir mielai plaukiojame skystame jo prieglobstyje, bet galbūt tarp mūsų ir H_2O netgi esama tam tikro „morfinio rezonanso", jei pasitelksime pažangaus fiziko Ruperto Sheldrake'o formuluotę (be to, nepamirškime, kad be vandens mes neišgyventume, ir jis mums taip gyvybiškai būtinas, kad lotyniškas žodis *aqua* yra santrauka frazės, reiškiančios maždaug „tai, iš ko turime semti, kad gyventume"). 1999 m. Japonijos salose Masaru Emoto paskelbė nepaprastą tyrimą, neva įrodantį, kad „vanduo yra mūsų mintis atspindintis veidrodis". Jo knyga „Žinia, kurią mums praneša vanduo" (*The message from Water*) yra vandens kristalų fotografijų iš įvairių viso pasaulio valstybių albumas. Iš tiesų net ir be sensacingų Emoto tvirtinimų mus apstulbintų patys kristalai: jie tokie gražūs, lyg juvelyriniai deimantų dirbiniai, lygiai taip pat pribloškiantys slėpiningu gamtos ir dirbtinumo deriniu. Nufotografuoti Japonijoje Metori Yusui šaltinio vandens kristalai atrodo lyg cukriniai angelėliai, dangiškojo spindesio atvaizdas vandens pursluose; o du milijonus gyventojų turinčiame Saporo mieste, kuris „beviltiškai mėgina palaikyti švarą", tie kristalai yra išsikraipę, netgi mutavę; bet tai nereiškia, kad visi miestai kristalams netinka, – pavyzdžiui, Buenos Airės puikuojasi dailiais lyg išskirtiniai medalionai kristalais. Iš to kyla prielaida, neva vanduo reaguoja į žmonių elgesį su juo, ir kai Emoto tyrimų grupė grodama muziką tiria jos poveikį kristalams, tai dar labiau išryškėja. Bachas išgauna kone dieviškus darinius; sunkusis metalas sukelia kristaluose koncentrinį sprogimą; o visų nuostabiausiai kristalai reaguoja į Chopino „Atsisveikinimo dainą" – jų

elementai atsiskiria vieni nuo kitų, tarsi išvyktų. Paskui grupė „rodo“ vandeniui frazes, tad jau ir taip vaiduokliškas eksperimentas atrodo dar vaiduokliškesnis. Distiliuoto vandens mėginį jie supilsto į du butelius.

> Tada mes ant vieno butelio priklijavome popieriaus lapelį su užrašu „Ačiū“. Ant kito butelio užrašėme „Tu kvailys“. Palikome užrašus nakčiai. Kitą dieną vandenį užšaldėme ir nufotografavome susidariusius kristalus.

Ar atspėsite? Padėką gavęs vanduo tyrėjams atsilygina tobulais kristalais, o kitas mėginys – iškraipytais pavidalais. Nuo Romos termų iki viešbučių SPA baseinų vandenys dažnai buvo laikomi naudingais mūsų sveikatai – manome, kad net sekli namų vonia gali šiek tiek pagelbėti, beveik visada gerai veikia karšta vonia, – tačiau tai, kad mes galime veikti vandens sveikatą – čia jau beveik atradimas. Jis rodo, kad priklausome vientisai sferai: vonioje jūs tikrąja to žodžio prasme esate savo stichijoje – ar veikiau jūsų kūnas ir jūsų drumsčiami vandenys yra beveik tas pats, simpatinės nervų sistemos dalis su abiem kryptimis siunčiamais impulsais.

Galbūt tai dar vienas būdas paaiškinti vandeniui būdingą neutralumą. Nors jo mineralinė sudėtis būna įvairi, o švarumas priklauso nuo vienų ar kitų priežasčių (Los Andžele yra baras, kur patiekiama kone tiek vandens atmainų, kiek yra vyno rūšių), vanduo visuomet esti tas pats niekas. Tai nereiškia, kad jis nėra viskas, – jis sudaro beveik tokią pat žemės paviršiaus dalį, kaip ir mūsų kūnų, – bet vanduo pranoksta net ir baltą spalvą savo esmine savybe – būti visa ko tarpininku, pasaulio *über-host*, būtent tuo, ko reikėtų Marsui, kad jis duotų pradžią gyvų būtybių šeimai. Taigi kai kitą kartą mirksite mui-

liname vandenyje, galite mėgautis ne tik jo teikiama paguoda – žinoma, tuo atveju, jeigu tiksliai laikysitės „wikiHow“ nurodymų, – bet ir tuo, kad vėl susijungiate su gyvybine būties sudedamąja dalimi, šaltiniu, suteikusiu galimybę gyventi jums ir visiems jūsų protėviams.

12

SKAITOME KNYGĄ

MALONUSIS SKAITYTOJAU, į šio sakinio pabaigą būsite perskaitęs pirmąjį šio skyriaus sakinį, bet išmintingesnis netapsite. Šis antrasis sakinys irgi vargiai ką padės, nes ir jis aptarinėja tik pats save. Na, o trečiasis seka pirmojo ir antrojo pavyzdžiu – atsisako byloti apie išorinį pasaulį.

Ką tik jūsų perskaityta pastraipa gramatikos požiūriu yra taisyklinga, bet erzina jos beprasmiškumas. Ji gali turėti praktinės naudos kaip kalbos pavyzdys, bet sykiu tai ir piktnaudžiavimo pavyzdys, nes kalba turi įvardyti tikrus dalykus, žodžiai turi reikšti daiktus. Bent jau tokia yra klasikinė kalbos samprata, kurią perteikė, pavyzdžiui, šv. Augustinas „Išpažinimuose", o detaliai ištobulino Kembridžo pažiba, Ludwigas Wittgensteinas „Filosofiniuose tyrinėjimuose": „kiekvienas žodis turi reikšmę".

O, kad būtų taip paprasta.

Kas iš tiesų atsitinka, kai perskaitote tokį sakinį, ką ir kalbėti apie visą knygą? Juk knyga sudaryta iš žodžių, o žodžiai – įstabus dalykas. Kaip čia yra, kad juodos popieriuje įspaustos kryputės geba lyg maži velniūkščiai nuo puslapių suplūsti jums į galvą ir čia sukelti tylų pragarą, liūdinti, linksminti, jaudinti, gąsdinti ar netgi sudominti? Klasikinė teorija išsiskyrė į dvi filosofines mokyklas; jas abi apibūdino Platonas. Pasak

pirmosios, kuriai atstovauja personažas Kratilas, taip yra dėl to, kad žodžiai iš tiesų yra susiję su tikrais dalykais ir kad juos tarpusavyje rišantis jungiamasis audinys yra organiška, nenutrūkstama sausgyslė. Paimkime, pavyzdžiui, žodį „jūra" (angl. *sea*): jis gali džiaugtis natūralia sąsaja su banguojančia sūraus vandens mase, susikaupusia aplink planetos sausumos plotų kontūrus, ir visą tą druskingą vandens telkinį angliškai reikia nusakyti vienskiemeniu žodžiu iš trijų raidžių, prasidedančiu „s" ir pasibaigiančiu „a". Žodžio kilmė iš daikto tokia prigimtinė, kaip vaiko kilmė iš gimdytojų.

Išskyrus tai, kad *sea* yra anglų kalbos žodis, o ne graikiškas Platono vartotas *thalassa*, kodėl jis vandenyną įvardija natūraliau negu graikiškas atitikmuo arba arabų *al bahr*, arba prancūzų *la mer* ar, tiesą sakant, bet kuri iš nesuskaičiuojamos daugybės kalbų, kuriomis kalbama pasaulyje? Antikinis Kratilas galbūt įžvelgtų natūralų ryšį tarp žodžių ir daiktų, bet mes, šių laikų žmonės, iš kelionių patirties žinome, kad žmonės tuos pačius dalykus žymi labai skirtingais žodžiais, ir kai per atostogas mums sugenda išsinuomotas automobilis, reikalai juda kur kas greičiau, jeigu žinome, kaip išversti žodį „karbiuratorius". Štai čia taria žodį kita filosofinė mokykla: santykiai tarp žodžių ir daiktų yra ne natūralūs, o dirbtiniai. Kol mes visi leidžiamės jų saistomi, nebūtų visai svarbu, jei žodį „jūra" pakeistume kuriuo nors kitu – netgi visiškai dirbtiniu naujadaru, pavyzdžiui, „triukšmarijė", „vėjūtė" ar „tynė" – šiaip ar taip, šiais laikais mes daug labiau pripratę prie naujadarų: „žiniatinklis", „obamanija", „blogosfera"... be jų niekaip neišsiverčiame.

O jeigu žodžiai yra susitarimo dalykas, galite eiti toliau, kaip darė Wittgensteinas, ir tvirtinti, kad susitarimai yra pasiekiami tik tam tikrais atvejais. Kai statytojas šaukia dailidei, kad numestų jam atsuktuvą, jam mažai terūpi abstraktus api-

brėžimas – juk neprašo dailidės pamėtėti „įrankį varžtams sukti“, bet turi omenyje prie dailidės diržo pritvirtintą „Phillips“ firmos gaminį su raudona rankena, o kai ima veržti varžtą, atsuktuvo reikšmę papildo sukimo procesas, kaip ir spinta, kurią šiuo metu jis renka, ir pro petį žiūrintis klientas; kartu jie sukuria mažytį, bet reikšmingą įvykį, tarsi nedidelę pjesę ar tai, ką Wittgensteinas vadino „kalbos žaidimu“. Žaidimas vyksta pagal tam tikras savas taisykles, kurios sugalvojamos ir įtvirtinamos kaip būtinos.

Galbūt nebūtų sunku atmesti Kratilą ar netgi priimti Wittgensteiną, bet to padariniai gali stulbinti labiau nei įsivaizduojate. Būdami atsitiktinai parinkti garsai ir ženklai, vien pasaulio dalykų žymekliai, žodžiai, geriausiu atveju, primena reikšmę turinčius daiktus, atsisakydami savosios reikšmės, – o tai tolygu teigti, esą patys žodžiai yra beprasmiai. Ir jeigu jiems yra sutartinai ar dirbtinai primestas ryšys su dalykais, į kuriuos jie nurodo, vadinasi, žodžiai niekada nė trupučio nėra susiję su tikrove, tarsi mes būtume atitverti nuo pasaulio stiklo siena ir joje kaip panorėję brėžtume žodžius, kurie atitiktų per atstumą už jų šmėkščiojančius objektus. Ir ką gi tai leidžia numanyti apie, pavyzdžiui, teisme sakomus žodžius? Kai prisiekiate sakyti tiesą, visą tiesą ir tik tiesą, tikroji tiesa yra ta, kad jūsų tiesa turi prisistatyti žodžiais, ir dargi žodžiais, kilusiais iš pasaulio, nesutampančio su objektyvios tikrovės pasauliu. Kiek patikimi gali būti tokie jūsų parodymai? Ar apskritai galime žodžiais įvardyti tiesą kaip tokią, ar daugiausia tegalime tikėtis užrašyti tarpusavyje derančius žodinius ženklus, kurie tiksliai atkurtų atokiai šmėksančią nepasiekiamą tiesą? Galų gale, jeigu žodžiai neturi jokio vidinio sąryšio su tikrove, iš kur imsite jų apibrėžimus? Vieną atsakymą pateikia šveicarų kalbininkas Ferdinandas de Saussure'as: jeigu žodžių negalima prismeigti

prie tikrovės skelbimų lentos, juos apibrėžti reikia pagal jų tarpusavio santykius – „šieną“ galima atskirti nuo „pieno“, nes žinote, kad jų reikšmė skirtinga, lygiai kaip ji kitokia nei žodžių „plienas“, „krienas“ ar „vienas“...

Kaip sakėme, dauguma knygų yra sudarytos iš žodžių, tad jų santykis su realiu pasauliu visada bus truputį savitas: kai žodžiai atskiriami nuo tikrovės, nebelabai svarbu, ar pasirinksite grožinės, ar negrožinės literatūros kūrinį. Nes ir viename, ir kitame vartojama kalba, abiejuose plaukiama pasroviui su tikrove. Todėl, pavyzdžiui, Benaziros Bhutto biografija bus ne ką patikimesnė už Nabokovo „Lolitą“, nes ir Bhutto skirtoje knygoje, kaip ir Nabokovo kūrinyje, prekyba bus apribota išorine, vien lingvistine turgaus aikštės riba, atitinkančia tikrovės centrą. Galite netgi sakyti, kad patikimesnis yra Nabokovas, – bent jau jokia gyva dvasia apie jo heroję, vien tik Nabokovo vaizduotės vaisių, neturi jokių faktų, kuriais galėtų užginčyti ar papildyti jo pasakojimą; o Bhutto biografijoje truputis faktų bus tam tikru mastu praleista, užtušuota ar nutylėta – tegu ir nedaug, bet jie labiau priartintų jos portretą prie tiesos (biografijos niekada neaprėpia visiškai visko). Net jeigu atrodo tikėtina, kad Doloresos Haze prototipas galėjo būti tikrai gyvenusi mergaitė, ji buvo perkeista į Lolitą – tai yra literatūrinį personažą, uždarytą tarp knygos viršelių, neprieinamą, tarsi knyga būtų jos kapas, taigi jai neįmanoma nei priskirti naujų bruožų, nei bent kiek jos suklastoti.

Sakykime, esate linkę pripažinti, kad žodžiai iš esmės yra netikri, bet nėra visiškai nutraukę saitų su tikrove, taigi nusprendžiate įsigyti knygą, apdraustą nuo abiejų kraštutinumų, – turiu omenyje garsiojo paniurėlio vokiečių filosofo Arthuro Schopenhauerio šiek tiek nuovargiu dvelkiantį perspėjimą: „Gerai būtų pirkti knygas, jei galėtum nusipirkti ir

laiko joms skaityti; bet dažnai knygų įsigijimas painiojamas su jų turinio perpratimu." Vis dėlto tarkime, kad ketinimai geri. Taigi jūs norite „istorinio romano", kažko tarp tikrovės ir išmonės, ko nors panašaus į Peterio Ackroydo atliekamas istorinės vaizduotės rekonstrukcijas, ir štai jau sėdite ant arklių traukiamo kebo minkštasuolio kartu su Charlesu Dickensu, uosdami Viktorijos epochos kvapus, sklandančius dujinių lempų apšviestomis gatvėmis, o naktį skrodžia grandinių iš Banksaido kalėjimo žvanginami stingdantys kurantai.

Netrukus aiškiai išvysite, kaip stebinamai ima blukti riba tarp tikrovės ir išmonės – ne tik todėl, kad knygą sudaro žodžiai, sykį ją nuo tikrovės jau atitraukę, bet šiuo atveju ir todėl, kad tikra istorija kažkuo labai primena papasakotą istoriją. Galbūt Ackroydas ir pagražina dokumentinius šaltinius, bet jo aprašomi faktai jau ir iki tol kažkodėl atrodė lyg iš pasakojimo. Juk „istorija" gali reikšti ir „pasakojimą", o praeitį sunku perteikti ne naratyvo būdu. Net jeigu tik aprašote savo pastarąsias atostogas, neišvengiamai išnyks pasakojimo ir istorijos skirtis. Tai nereiškia, kad nuostabųjį nardymą ar gražiuosius saulėlydžius jūs prasimanote – faktų juk neklastojate, – bet nesąmoningai užliejate juos emocijomis, vienus dalykus pabrėžiate labiau nei kitus, ir jūsų pranešime pasakojimo bus daugiau nei tikrosios istorijos. Kalbėdami apie istoriją, turime žinoti apie šį jai būdingą naratyvinį elementą, gebantį sustiprinti jos patikimumą, bet lygiai taip pat ir jam pakenkti.

Tai tiek apie Ackroydo istorinius romanus. Po kelių skyrių jūs pavargsite nuo nosį gniaužiančio dvoko, gniuždančių moralų, pragariškų paslapčių raizginio, ir turėdami omenyje atostogas kitą kartą dairysitės knygos iš labiau saulėtų kraštų, piečiau nuo Dickenso šiaurės, nuotykio, kuriame sodresnė, karčiai saldi tikrovės realizmo atmosfera derėtų su išmonės

magija. Ne pirmos pasitaikiusios knygos, bet tos pačios, kuri iki šiol geriausiai atstovauja „magiškojo realizmo“ žanrui ir pati davė jam pradžią – Gabrielio Garcíos Márquezo „Šimto metų vienatvės“ – ir apsiraminsite.

Knygoms nebūtini magiški triukai, kad pasijustum gaubiamas magijos. Mes jau įtariame, kad žodžiai yra praradę ryšį su tikrove ir kad per visą istoriją eina pasakojimo gija, tačiau, ką ir kalbėti apie šiuos veiksnius, bet koks skaitymas atvers jums pasaulį, esantį ir jūsų esybės gelmėse, ir toli už jūsų ribų. Nors knyga išleista, taigi neišvengiamai tapusi viešai prieinama, jūsų patirtis turi būti išgyvenama didingoje vienumoje, pro paradinius vartus vesti į slaptingą buveinę. Šis jausmas puikiai užčiuopiamas „Džeinės Eir“ pradžioje, kai jaunoji herojė, pagarbiai laikydama rankose knygą, pasitraukia nuo įkyrių pusbrolių į lango nišą, uždengtą „skaisčiai raudonų užuolaidų klostėmis“: dar jai nespėjus nusikelti į kitą knygos, kurią ruošiasi skaityti (Bewicko „Britanijos paukščių istorijos“), pasaulį, pats skaitymo aktas tampa pabėgimo metafora, pasaulietišku pasaulio išsižadėjimu. Kažkas panašaus atsitinka ne mažiau garsioje Prousto „Prarasto laiko beieškant“ įžangoje: Marselis anksti atsigulęs skaito, o kai tik užgesina žvakę ir užminga, jo mintis taip užvaldo ką tik skaityta knyga, kad „man regėjos, jog pats esu tiesioginis savo knygos siužetas“. Knyga virsta skraidančiu kilimu, ant kurio Marselis pasprunka dargi toliau nei Džeinė Eir – į savo sapnus.

Skaitydamas knygą sugeri magiją, bet dažnai gauni ir realybės dozę, taigi terminas „magiškasis realizmas“ tinka nusakyti knygoms, sunkiai įspraudžiamoms į žanro rėmus. Juk lygiai kaip grynųjų faktų dosjė – „Guinesso rekordų knyga“ – gali jus nukelti į neišgalvotas vietas ir apakinti stulbinamais žygiais, taip grynai fantastiniame veikale – „Alisa stebuklų šalyje“ –

sukurtas pasaulis, kad ir koks siurrealistinis, turi savą logiką, kuriai paklūsta Pakvaišęs Skrybėlius ar Širdžių Karalienė, jūsų prote egzistuojančią tikrovę ar tikimybę. Ir kai Baltasis Triušis nerimauja vėluojąs, galima pajusti jo misijos būtinumą – šiaip ar taip, išgalvoti personažai turi įprotį taip įstrigti jūsų galvoje, kad juos prisimenate bent jau nė kiek ne prasčiau nei gerokai nuobodesnius realaus gyvenimo bendradarbius; galų gale jie kartais jums tampa netgi realesni. Kad ir kaip žodžiai būtų atitrūkę nuo tikrovės, jūsų skaitomos knygos pasaulis darosi toks pat tikras kaip pasaulis už jūsų lango.

Taigi atsiverskite Márquezo pasakojamos šeimos istorijos pirmąjį puslapį ir pradėkite skaityti:

> Praslinks daug metų, ir pulkininkas Aurelianas Buendija vėl prisimins aną tolimą popietę, kai tėvas buvo jį nusivedęs pažiūrėti ledo.*

Tačiau minutėlę luktelėkite: kas atsitiko prieš atverčiant knygą? Ką veikė pulkininkas? Ar tiesiog laukė jūsų, išjungtas kaip šaldytuvo apšvietimas prieš jį atidarant ar lėlė, imanti krutėti tik tada, kai ją išimate iš medinės dėžutės? Gal jis buvo ir gyvas, ir miręs, kaip Schrödingerio Katė – padaras, kurį fizikas Erwinas Schrödingeris sugalvojo norėdamas parodyti, kaip jūsų stebimą objektą veikia tas faktas, kad jūs jį stebite. Garbiõs mokslininkų grupės, susijusios su „Recepcijos teorija“, – ši teorija aiškina, kaip mes „priimame“ tekstus, taigi tai yra skaitymo teorija, – atsakymas būtų maždaug teigiamas: pulkininkas neegzistavo, kol nepradėjote apie jį skaityti. Kny-

* Čia ir toliau šiame skyriuje cituojamas Elenos Treinienės vertimas iš: Gabrielis Garsija Markesas, *Šimtas metų vienatvės*, Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga, 1991, p. 5.

ga prasmę įgauna tik tada, kai yra skaitoma, kai suaktyvinama skaitytojo galvoje. Kol guli lentynoje, ji yra knyga tik tuo atžvilgiu, kad turi puslapius, viršelius ir tekstą, bet tai nėra *knyga* tikrąja to žodžio prasme, žodinis akvariumas, kupinas personažų, spalvų ir srovių, užplūdusių mus, kai ją atsivertėme; ji dar netapo savimi.

Šiuo požiūriu knyga yra tarsi orkestro partitūra, o jūs, skaitytojas, tarsi dirigentas išgaunate garsus iš puslapio, kuris kitu atveju liktų nebylus. Tiesa, šie garsai skamba tik tarsi pantomima jūsų galvoje, niekada iš tiesų neužgaudami oro, kad pasigirstų, tačiau be jūsų tylaus įsivaizdavimo šie žodžiai dar tyliau menktų ir snaustų. Vis dėlto jūsų vykdomas žodžių prikėlimo aktas (jau savaime magiškas) brangiai atsieina. Juk žodžiai, jūsų įkvepiami iš trapios, vaiduokliškos būsenos į gyvenimą, tarytum fotografijų negatyvai turi pereiti per mediumą, tirpalą, ir tik tada galėsite juos užregistruoti kaip tokius, tik tada jie taps tikrai aiškūs. Tas mediumas yra jūsų protas, – tad galbūt paklausite, kur slypi problema? Na, kadangi knyga, kurią skaitote, negali paskleisti nė vienos reikšmės, kol jos neištraukia jūsų protas, vadinasi, knygai galioja tos pačios ribos, kaip ir jums – ji geba reikšti tik tiek, kiek jūsų protas pagal savo gebas jai leidžia reikšti. Nes, kitaip tariant, tai *jūsų*, o ne kokio nors kito skaitytojo protas, ir jūsų išgautoji reikšmė bus tiktai jūsų, niekieno kito.

Tokią padėtį galima įvairiai interpretuoti. Jeigu ir negalite būti tikri, kad perskaitėte knygą kaip tokią, – aišku tik tai, kad suplakėte žodžius į jums tinkamos prasmės kokteilį, sudėliojote ją lyg arbatos lapelių derinį, liekantį jūsų puodelio dugne, – jūs bent jau sukūrėte pasaulį, prasmingą jūsų pačių atžvilgiu. Pasiekėte, kad jis kažin ką jums reikštų, o tai, gerai pasvarsčius, juk ir yra prasmė: nėra „prasmės“ apskritai; ji atsiranda,

kai į viršų ištraukia tai, kas neapibrėžta, abstraktu, miglota ar nepagrįsta, kai nukreipiama tai, kas klaidžiojo be krypties, o beformė pabaisa virsta jūsų naminiu gyvūnėliu, iš pažiūros panašiu į jus. Iš dalies dėl to pasaulis, jūsų kuriamas iš skaitomos knygos, laiko jus atskirtyje, – visi esame patyrę jausmą, kai norisi vėl nerti į pradėtą skaityti romaną ir pasprukti nuo mus supančių žmonių. Net jeigu jie skaito tą patį leidinį, mūsų santykis su juo kažkoks ypatingas, teikiantis paguodą, todėl labiau norime jį pasilikti sau. Kita vertus, kai kitas skaitytojas atspindi jūsų požiūrį į knygą, užsimezga nuostabus bendrininkavimas, tarsi abu būtumėte įvelti į lemtingą įvykį, ir jo nesupras tas, kas jame nedalyvavo. Dalytis interpretacija – tas pat, kas dalytis istorija.

Tačiau recepcijos teorija dėl to nerimauja. Daugybę laiko ji praleidžia erzindamasi dėl interpretacijos, kurią labiau mėgsta vadinti „hermeneutika" – tą pačią šaknį turi Hermis, sunkiausiai perprantamas iš visų graikų dievų, tikras nepastovumo ir judėjimo simbolis, prašvilpiantis pro šalį žvilgsniui nespėjus jo sučiupti, paslaptingas ir keistas, nešantis po sparnais mįslingus pranešimus. Įpratę interpretaciją sieti su reliatyvizmu – įsivaizduodami, kad turite teisę į nuosavą interpretaciją, kad jūsų asmeniniai santykiai su savo knyga ypatingi, o visuotinės tiesos nėra, – primiršome, dėl ko svarbi hermeneutika. Ji kilo ne iš bet kokios knygos skaitymo, o iš *Knygos*, gerosios knygos, Biblijos, skaitymo. Hermeneutika buvo, – o rabinų tradicijoje ir tebėra, – menas, netgi mokslas, aiškinantis šventuosiuose raštuose užkoduotą Viešpaties sumanymą. Hermeneutika anaiptol neketino leisti individams patiems iš tokios brangios medžiagos išsitraukti savas prasmes; svarbiausia buvo ir kai kam tebėra labai tiksliai nustatyti kiekvienoje frazėje slypinčią reikšmę – tiksliau sakant, moralinį tikslą. Paimkime žodį

„Nežudyk“: kas būtų, jei kiekvienas galėtų šį įsakymą interpretuoti savaip?

Tačiau iš čia kyla klausimas, kam leidžiama interpretuoti, o kam ne. Kai panyrame į „Šimto metų vienatvės“ pradžią, kur vienais metais įvykęs ledo atradimas toliau tampa magnetizmo išradimu, niekas nė neketina prieštarauti, jei čia įžvelgsite savų prasmių, – dėl grožinių kūrinių retai kada ritasi galvos, išskyrus pavienius atvejus, kaip Salmano Rushdie „Šėtoniškos eilės“, kurias kai kas interpretavo kaip Mahometo šmeižtą, vadinasi, šventvagystę, už kurią reikia pasmerkti myriop. Tiesa, literatūros katedrose ginčai dėl „Don Kichoto“ supratimo gali gerokai įkaisti, bet, kitaip nei religinių knygų atveju, niekas dėl to nesiruošia skelbti karo, – tai būtų kova su vėjo malūnais. Sava Biblijos interpretacija kartais atveda žmones į mirtį, – akivaizdus pavyzdys būtų žydų persekiojimas už tai, kad jie atsisakė skaityti Naująjį Testamentą kaip Mesijo nužengimo į žemę istoriją, – tai rodo, kad tarp interpretacijų vyks kova, kol žmonės laikysis jų įsikibę. Ir net jei tokios interpretacijos apskritai yra religijų pagrindas, – musulmonai, kaip ir žydai, Jėzų laiko tik pranašu, – paprastai vos keliems išrinktiesiems leidžiama interpretuoti. Kai prieinama prie šventųjų knygų, reikia tarpininko, – ar tai būtų rabinas, ar kunigas, ar imamas, – kuris liaudžiai interpretuotų galimai dviprasmiškus raštus ir taip šią liaudį atitrauktų nuo klaidingų minčių. Pagal šias religines tradicijas, knygos skaitymas nėra kvietimas į laisvas interpretacijos pratybas, bet įpareigojimas klusniai ieškoti tiesos pagal įstatymo aiškintojų nurodymus. Tai reiškia, kad knyga laikoma visiškai užšifruota, ir jai atrakinti prireiks kaimyno hermeneuto paslaugų: kai kurie teologai netgi mano, kad religiniams tekstams tinka alegorinės formos – apgaulingas kalbėjimas – būtent tam, kad jie liktų mažai kam suprantami,

neprieinami neišprususiai daugumai. Geriausias to pavyzdys būtų religinė parabolė – pasaka su moralu, kurią neišmanėliai gali suprasti kaip pasaką, o žinovai – kaip moralą.

Dabar, kai manome, kad bet kas turi teisę bet ką interpretuoti, jau esame daug pasiekę, ir septintame, lūžio, dešimtmetyje Roland'as Barthes'as, prancūzų kalbininkas, taip radikaliai perkėlė svorio centrą nuo teksto ir jo sergėtojų prie skaitytojo, kad pagarsėjo – ar liūdnai pagarsėjo – kaip „autoriaus mirties" skelbėjas. Juk per ilgai jau mes, skaitytojai, buvome bauginami mūsų skaitomų knygų autoritetu, mokomi jas interpretuoti smulkmeniškai, taip, kaip buvo paranku apie jas pamokslaujantiems šių dienų dėstytojams ir intelektualams. Panašiai kaip Emersonas – pareiškęs, kad knygos gerumą lemia geras skaitytojas – Barthes'as autorių pakišo po stalu, sakydamas, kad skaitytojas ne tik būtinas knygai atgaivinti, bet ir yra ne mažiau svarbus už autorių: jis mėgaujasi knygos hermeneutinėmis galimybėmis, jas išlaisvina ir pats tampa jos kūrėju. Žinoma, ne visos knygos kelia tokį nenumaldomą skaitytojo džiaugsmą – sunkoka būtų, tarkime, telefonų knygą paversti skaitytojo džiugesio objektu, – todėl Barthes'as knygų bendriją suskirstė į „skaitytinas" ir aukštesnės rasės, „rašytinas" knygas. „Šimtas metų vienatvės" būtų iškili kandidatė patekti tarp pastarųjų: kupina vaizdingų aprašymų, alegorinių sluoksnių, mitą riebiai tręšianti, kone įpūdanti istorijos trąšomis, ji skaitytojui palaiko idealaus drėgnumo dirvą, kurioje šis gali daiginti savo sėklas.

O kurgi dedasi autorius? Labai gali būti, kad turite mėgstamą autorių, ir jei taip, vadinasi, jus traukia tam tikras stilius, savitas tonas, – savo ruožtu tai reiškia, kad intelektualinė šio rašytojo knygų nuosavybės teisė nekelia abejonių, perskrodžia jas pažymėdama autoriaus parašu, tarsi įrašu uolos nuolaužo-

je. Kai stilius toks ryškus (Márquezas būtų geras pavyzdys), dėl autorystės beveik nekyla ginčų, – akivaizdu, kad tų knygų autorius yra būtent jų autorius, o ne jūs. Išties juo geriau, nes skirtingumas irgi patraukia – argi tikrai jus taip pakerėtų skaitomos knygos, jei kiekviena būtų jūsų atspindys? Maža to, jei kada nors dalyvavote savo mėgstamo autoriaus knygos skaitymuose ar skaitėte jo interviu, ar girdėjote juos per radiją, tikriausiai kalbėti apie jų kūrinius leisite jo autoritetui – žodžių „autoritetas“ ir „autorius“ ryšys neatsitiktinis. Nepaisant Roland'o Barthes'o siūlomos kontrabandos – prisiimti rašytojo teises, – atrodo teisinga vien autorių pripažinti teisėtu savo kūrinio savininku.

Gal Roland'as Barthes'as ir apsiverstų kape šitai girdėdamas, vis dėlto tas autoritetas toks didžiulis, kad rašytojai tampa savo sukurtosios visatos dievais. Tai pasakytina apie negrožinės literatūros rašytojus: nors, viena vertus, ribojami duomenų, faktų ir reportažų, kita vertus, jie yra atviri šį empirinį pasaulį atkurti savo nuožiūra. Bet ypač tai pasakytina apie romanų rašytojus: kai skaitote jų knygas, jie rodo jums savo pasaulius: iš nebūties savo pašauktus gyventi žmones, savo nutapytus peizažus, savo sukurtą ir valdomą atmosferą. O jei dabar baigdami sugrįšime į „Šimto metų vienatvės“ pradžią, pamatysime, kaip tai įvyksta:

> Praslinks daug metų, ir pulkininkas Aurelianas Buendija, stovėdamas prieš baudžiamojo būrio šautuvų vamzdžius, vėl prisimins aną tolimą popietę, kai tėvas buvo jį nusivedęs pažiūrėti ledo. Makondas tada buvo kaimas, koks dvidešimt trobų, iš molio ir bambuko suremtų palei upę, kurios skaidrūs vandenys srauniai bėgo vaga, išklota baltais nugludintais akmenimis, milžiniškais kaip priešistoriniai kiaušiniai.

Šios įžanginės eilutės yra kažkaip itin vykusios, nes alegorizuoja pačios save. Miestelio pradžią jos apibūdina taip, tarsi tai būtų buvęs Edenas, oras dar švarus, akmenys pirmykščiai, kiaušiniai priešistoriniai; tad jos primena, kaip prasideda visos knygos, kaip jos kuria naują pasaulį, kviesdamos tave, malonusis skaitytojau, žengti pro jo duris.

13

ŽIŪRIME TELEVIZIJĄ

SAVO KNYGOJE APIE TELEVIZIJĄ Tasmanijos rašytojas ir kritikas Peteris Conradas teigia, kad televizija yra šiuolaikinis liepsnojančio židinio, aplink kurį susiburia šeima, atitikmuo. Bet jeigu tai liepsna, ji kur kas panašesnė į tas ugnis, kurias matome liepsnojant galaktikos toliuose. Kai žiūrite į savo televizorių, tą krosnį su vaizdais, žioruojančią kambario kampe, vaizdai joje įsižiebia ir užgęsta tarsi dujų sprogimai tolimoje saulėje; lygiai taip pat galėtumėte žiūrėti į žvaigždę. Televizija negyva, jos skleidžiama šviesa mus kaskart pasiekia jau būdama senokai užgesusi, ir tampate paskutiniais jos liudytojais. Ne todėl, kad liausitės žiūrėję filmus, serialus, pokalbių laidas, reklamas, naujienas, spektaklius, dokumentines laidas ir koncertus, – tiesiog baigėsi televizijos monopolis, kai visa tai galėjote pažiūrėti tik per televiziją. Visą jos turinį pasiglemš ir padaugins naujosios technologijos, ir televizorius, pastaruoju metu virtęs skaitmeniniu plazmos paviršiumi, sugrįš prie savo šaknų, kai buvo dėžė, saugykla, archyvas, o galutinį pažeminimą patirs, kai bus nugrūstas į pastogę.

Tačiau ne taip greitai. Kadangi esama skirtumo tarp daikto, kuriuo jis tapo – kasdienio jūsų namų sfinkso, perimančio žinias iš viso pasaulio, – ir to daikto pradinės koncepcijos, televiziją pergyvens pati televizija. Esmę nusako pats žodis,

reiškiantis matymą („viziją“) iš toli („tele“). Nors, kaip sykį pastebėjo C. P. Scottas, šis žodis yra „pusiau graikiškas, pusiau lotyniškas – nieko gero iš to negali išeiti“, būtent dėl to pavadinimas yra išskirtinis. Nes gebėjimas panaikinti atstumą ir nesantįjį paversti esančiu šalia visada bus stebuklas, ir ne tik dėl to, kad jis nurodo į dar įstabesnę galimybę: jeigu galime savo ekrane, vadinamajame „aukso žuvelių vaiduoklių akvariume“, atgaivinti kitus šešių colių dydžio vaiduoklius, tai vieną dieną galėsime tiesiog grąžinti mirusiuosius į gyvenimą. Televizija žaidžia su prisikėlimu, ir būtent dėl to gerokai vėliau, kai televizoriai jau pusę amžiaus voliosis didžiuliuose kirų apsuptuose sąvartynuose, televizijos koncepcija niekada nebus palaidota. Televizija mirė; tegyvuoja televizija.

Tai reiškia, kad televizijos žiūrėjimas, nors ir kasdienis, jungia jus su amžinybe, jos ekranas atspindi langą į begalybę, ir šiuo atveju man ateina į galvą Gilles'is Deleuze'as, prancūzas technologijos filosofas, kurio idėjas galima pritaikyti šiam esminiam televizijos nemirtingumui.

Deleuze'o argumentus galima išdėstyti šitaip. Jei televizija leidžia pamatyti toli esančius dalykus – įvykusius kitu laiku (filmuota archyvinė medžiaga), vykstančius kitoje vietoje (naujienos) ar, išskyrus jų autoriaus vaizduotę, niekada apskritai neįvykusius (filmas), – tuos dalykus reikia perkelti į jūsų ekraną kaip vaizdus: kitaip nei tiki pirštais stiklą baksnojantis kūdikis, jie iš tiesų negyvena švytinčiame jūsų svetainės stačiakampyje. Taigi televizija yra vaizdo menas – ypač žmonių vaizdavimo, – bet kodėl žmonės leidžiasi šitaip vaizduojami? Įsivaizduokite, kad per pietų pertrauką tapote banko apiplėšimo liudytoju, ir tą pačią popietę jus apspinta televizijos žurnalistų pulkas pateikti klausimų vakaro žinių laidai, – grįžę namo su įdomumu jas įsijungsite. Vienu metu kalbėti iš ekrano ir

sėdėti ant sofos jums leidžia tai, kad atsiskyrėte nuo savęs, arba, Deleuze'o terminais, tampate kitas savo paties atžvilgiu; vienas jūs stebite televizorių, kuriame kalba kitas jūs. Tai gana aiškiai rodo, kad net tuo metu, kai davėte interviu, jūsų dalis galėjo būti perduota į tūkstančius televizorių ekranų, atsiskirti nuo jūsų ir būti transliuojama, leistis padauginama nesuskaičiuojamiems visos šalies ekranams. Savo ruožtu tai reiškia – ir tai visų svarbiausia, – kad per įrašinėjimo kančias jūs nebuvote vien tik ten: taip, stovėjote priešais mikrofoną ir filmavimo kamerą, atsakinėjote į klausimus, bet tuo pat metu tyliai nebuvote su savimi, perkėlėte save į kamerą, kuri įkalino jūsų galvą, kad ją padaugintų milijoną kartų. Jeigu jūs būtumėte visiškai atsidavęs įrašinėjimo akimirkai, visiškai įsitraukęs į jos dabartį, iš jos ateityje nieko nebebūtų, – dabartis būtų suspirginusi visą jūsų dabartinį buvimą, nieko nepalikdama namų žiūrovams. Ką nors įrašyti televizijai reiškia išnaudoti šį vaizdą tuo metu, kai esame užsiėmę šia akimirka, ir kitu atveju jos niekas nenutrauktų; taip yra, nes negalime tą pačią akimirką visiškai dalyvauti ir galėti būti rodomi. Išvada ta, kad stebėdami žmones per televiziją stebite nemirtinguosius – ne todėl, kad programą galima pakartoti ar kad galite juos stebėti net ir po jų mirties (nors ir viena, ir kita yra tiesa), bet todėl, kad įrašinėjimas kėlė pavojų, ir jie išliko susidvejindami taip veiksmingai, kaip rūšis, kuriai gresia išnykimas.

Pasak Wimo Wenderso, kartu su tokiomis žvaigždėmis kaip Reineris Werneris Fassbinderis ir Werneris Herzogas, atstovaujančio Naujajam vokiečių kinui, filmavimo kamera taip parūpina „ginklą prieš apgailėtiną dalykų padėtį – būtent prieš jų išnykimą“. Kamera ir nemirtingumas eina išvien. Tik Wendersas veikiau turi omenyje kiną, o ne televiziją, tad koks yra skirtumas? Žinoma, ir televizija rodo filmus, lygiai kaip

aprėpia begalę kitų žanrų, ir tai sudaro jos esmę. „Žiūrėti televiziją“, – vadinasi, žiūrėti praeinantį pasaulį ir patvirtinti daugiaformį gyvenimo ydingumą, – net kai esate įstrigę sekso, medžioklės ar badavimo reikaluose. Tai reiškia priimti empirinę tikrovę, kuri televiziją skiria nuo filmo, pasižyminčio hipotetiniu, apibendrinamuoju pobūdžiu, bent jau kai filmas rodomas kino teatre. Pabrėžtinoje uždaros kino salės erdvės tamsoje filmas ištraukia mus iš pasaulio, o televizija, žiūrima kambaryje uždegtomis šviesomis, yra ne kas kita kaip kasdienio gyvenimo dalis. Net kai savo televizoriaus ekrane žiūrite nekomercinį filmą, jau vien tai, kad bet kada galite suvaikščioti atsigerti ar atsiliepti į telefono skambučius, sugriauna atsiskyrimo nuo realaus pasaulio iliuziją, sukuriamą kine.

Tačiau vien tai, kad televizija taip įsitvirtinusi pasaulyje, dar nereiškia, kad jos santykis su pasauliu visada esti tiesmukas. Verta pasižiūrėti, ką šiuo klausimu manė du išskirtiniai mąstytojai, kurie visas „kultūros produkcijos“ formas, taip pat ir televiziją, vertino kaip turinčias ideologinį pagrindą. Pirmasis iš jų – Velso marksistas Raymondas Williamsas, kurio nuomone, kultūros produktai atspindi ir demaskuoja juos pagimdžiusią kultūrą.

Geras pavyzdys būtų serialas „Seksas ir miestas“; jo pagrindinė herojė, vaidinama Sarah'os Jessicos Parker, vadovauja *bon chic bon genre* poniučių šutvei – grupei per trisdešimt perkopusių miesčionių, – kurios vaikosi kiekviena savo asmeninės laimės kylančiame Manhatene. Serialas pasirodė per vėlai, tad Williamsas juo užsiimti nebespėjo, bet nėra abejonių, kad jame aukštinamos vertybės, kilusios iš kapitalistinės vartotojų visuomenės: vaikščiojimas po parduotuves (kokie mieli batai!), pasimatymai (kokie mieli vaikinai!), netgi draugystė

(kokios nuostabios merginos!), ir kiekviena iš jų veda į būtiną prabangą, kur žodžiai „būtinas“ ir „prabanga“ nėra priešybės, kaip būtų aristokratinėje visuomenėje. Tarsi grįždamos į aštunto dešimtmečio feminizmą, bet jį atskirdamos nuo socialistinių feminizmo nuostatų, merginos sukūrė gyvenimo būdą, geriausiai suvienijantį abu pasaulius – tai yra seksualinę emancipaciją ir pinigus. Taip buvo padarytas galas ekonominiams nepatogumams, tvirtinant, kad merginai pasitenkinimą gali suteikti išlaidavimas, kurį užtikrina menkų gebėjimų, bet finansiškai patikimi atsitiktinai sutikti vyriškiai, „moteris“ paverčiantys vaikais, turinčiais teisę elgtis lyg įnoringos pelenės. Kažkur toli daromi dideli pinigai, bet ne šių damučių pastangomis; tarsi šiuolaikinės plantacijų damos, jos tiesiog rengia arbatėles.

Visiškai smerktina, ar ne? Na, tiesą sakant, ne. Tik vienu lygmeniu „Seksas ir miestas“ patikimai transliavo miesčioniškas elgesio normas jums, žiūrovui, kad įdiegtumėte jas į savo požiūrį į gyvenimą. Tačiau, pasak Williamso, retai kada ideologija veikia taip paprastai. Net jeigu serialas gali atrodyti lyg neironiška odė vartotojiškumui, vienas iš jo gimdytojų buvo situacijų komedija, o kitas – reklama, – tarsi personažai galėtų išsprukti į reklamines pertraukėles truputį apsipirkti, o paskui vogčiomis parsėlintų į televizorių. Bet tai „Hermès“ rankinių ir dailių raumeningų vyrukų kolekcionavimo aistrai nėsyk nebuvo leista užgožti pačios moterų klubo idėjos, kai keturios susieina draugėn atlikti priešpiečių ritualo, o tai savo ruožtu atstojo forumą, kur galima analizuoti kultūrą, taip kurstančią neatsispiriamą troškimą pirkti. Iš tiesų tai buvo veikiau ne suaugusių mergaičių valstybė, o postfeministinis feminizmas, kur moterys keitėsi pastebėjimais, kaip žaisti „Gyvates ir kopėčias“ Niujorko lentoje; apie šiuolaikiškumą, su kuriuo joms

teko susidurti; ir apie vyraujančią konkurencijos atmosferą, kuri grasino sugriauti jų laikiną solidarumą.

Kitaip tariant, televizija gal ir atspindi visuomenę, bet taip pat į ją reaguoja, taigi televizijos žiūrėjimas ir įvilioja į šios visuomenės spąstus, ir siūlo slaptažodį, padedantį iš jų pasprukti; kai komentatoriai tvirtina, kad televizija daro įtaką smurtui gatvėse, galima pateikti ir priešingą argumentą: per televiziją rodomas smurtas gali padėti analizuoti, kas gi darosi tame mūsų pasaulyje. Vis dėlto Marshallas McLuhanas, rašęs tuo pat metu kaip ir Williamsas, tik kitoje Atlanto pusėje, buvo ne toks optimistas. Pasak McLuhano, sėdėti priešais „Seksą ir miestą“ yra kone tas pat, kaip žiūrėti televiktoriną ar orų prognozę, nes visais atvejais pirminis turinio tikslas yra atitraukti jus nuo formos. „Visuomenes visada labiau formavo medijų, per kurias žmonės komunikuoja, pobūdis, negu komunikacijos turinys“, – teigia McLuhanas ir tęsia apie tai, kaip, pavyzdžiui, abėcėlė veikia mūsų mąstyseną. Dvidešimt šešios (ar trisdešimt dvi) raidės sudaro ne natūralią, o žmogaus sukurtą sistemą, kurios dirbtinumo mes nebepastebime, bet ji lemia mūsų sudaromus žodžius, taigi ir galimas mūsų idėjas: kai neturime žodžio, pavyzdžiui, įvardyti kam nors, kas yra ir tiesa, ir melas (ne dėl to, kad tokio reiškinio apskritai nėra, bet dėl to, kad jo nėra anglų kalbos žodyne), mes net nelinkstame svarstyti tokios galimybės. Medija valdo; iš čia McLuhano šūkis „medija yra pranešimas (*message*)“ ar, pagal vėlesnes versijas, „medija yra pranešimas masėms (*massage*)“. Šiaip ar taip, jūs, vargšas žiūrove, tarsi ant lėtos ugnies čirškinama varlė verdate palaimingame nenusimanyme apie mediją, į kurią spoksote. Juk tiesa ta, kad „žiūrėdami televiziją“ jūs žiūrite ne televiziją, o vieną ar kitą laidą, ir jeigu „pramogos“ sinonimas yra „dėmesio nukreipimas“, viskas teisinga: prilipę prie detektyvinės

istorijos, nepastebite kur kas platesnio sąmokslo. Žiūrėdami pačią mediją, galėtumėte labiau atkreipti dėmesį, kokiais būdais esate kontroliuojami.

Žinoma, McLuhano pažiūros nėra labai nutolusios nuo George'o Orwello, kuriam televizija buvo savotiška ramintoja. Naujienos gali jus įsiutinti, romantinė komedija pravirkdys, o beisbolo rungtynės privers stryktelėti iki lubų, tad svarbiausia televizijos paskirtis gali būti tiesiog jus laikyti prie ekrano, saugiai sprogdinti energiją savo svetainėje, užuot leidus jums nerti į politinį sambrūzdį gatvėje. Televizoriaus ekrano vaidmuo gali grėsmingai išsipūsti, ir tada jau nebe jūs žiūrėsite į jį, o veikiau jis pats stebeilysis į jus it stebėjimo kamera, tarsi judančios protėvio portreto akių lėliukės ar romano „1984-ieji" ekranai. Bet nesvarbu, ar į jį žiūrite, ar ne, vis tiek sunku nežiūrėti; visi esame buvę oro uostų baruose ir stengėmės nedirsčioti į ekraną, bet akys vis krypdavo į jį. Taigi tikrasis klausimas toks: „Kodėl ekranas taip hipnotizuoja?" Turint omenyje, kad dauguma iš mūsų gali vaikščioti, kalbėti, megzti santykius ir žaisti žaidimus, kodėl mus taip prikausto – ir anaiptol ne visada nenorom – ši spindinti priešais akis dėžė? Ar dėl to, kad ekranas yra vaizdų buveinė, o vaizdai

a) yra *iš esmės* patrauklesni už kitas medijas? Komunikacijų specialistai mėgsta tvirtinti, kad 80 proc. komunikacijos yra vizualinė, ir jeigu išsėdėsite paskaitoje, kuri yra vien tik verbalinė, jūs įsiminsite daugiausia tuos 20 proc. Esama įvairių televizijos pirmtakų – iliustruotos knygos, kaleidoskopai, pats kinas, – bet galite tvirtinti, jog pradžių pradžia buvo bažnyčių vitražai. Akistatoje su dažniausiai nepraprususia bendruomene, vykdant misiją įdiegti jai tam tikras nuostatas, kuri medija tiktų

labiau nei ryškūs, peršviečiami, spalvingi paveikslai, pasakojantys asmeninio išganymo istorijas? Nepridengti nebūtinu, poveikį gožiančiu žodžių audiniu, pro lango pinučių ažūrą liepsnojantys vaizdai gali labiau įstrigti širdyje;

b) kursto geismą? Jei mūsų slaptos svajonės pasirodo veikiau ženklų nei žodžių ar garsų pavidalu, sakykime, kad išoriniame pasaulyje natūralesnę buveinę joms suteiktų veikiau ekranas, o ne radijas. Kitaip tariant, labiau tikėtina, kad būtent televizija atkurs jūsų slaptąjį regimų malonumų sodą arba sukurs vaizdus, kuriuos galėtumėte vėl paslėpti tame sode vien savo džiaugsmui;

c) apsireiškia ritmais, atitinkančiais jūsų pačių vidinį ritmą? Jeigu jūsų vidiniai įsivaizdavimai yra giminingi ar net tapatūs tiems, kuriuos regite televizoriaus ekrane, gali būti, kad uždavinį kurti tuos vaizdus dalijatės su juo. Puikiai derėdami prie to vidinio peizažo, televizijos vaizdai gali šiek tiek palengvinti jūsų psichikos krūvį, tarsi veiktų jūsų aktyvaus miego fazę.

Vis dėlto visoje šioje šnekoje apie vaizdus pamirštama, kad žiūrėdami televiziją jūs ne tik žiūrite, bet ir klausotės. Juk ji visų pirma yra audiovizualinė, ir jeigu garsą atimsite, jums liks jau nebe visa televizija. Svarbiausias čia yra diktoriaus balsas, jungiamasis balsas tarp programų, arba žinias skaitantis balsas, – o žinių balsas veiksmingai atstovauja televizijai kaip jos pačios balsas. Jo komentuojami vaizdai gali šokiruoti, bet šis archetipinis televizijos balsas beveik visuomet esti „normalus“, įprastos tarsenos, neutralus, negrėsmingas, netgi nepriklausantis jokiai klasei, ir būtent šis televizijos balso tonas priklauso didesniam demokratiniam projektui. Siekdamas

skambėti kuo neutraliau, šis balsas stengiasi neužgožti jūsų regimo vaizdo, todėl apskritai sustiprina televizijos vaidmenį, o kartu ir grąžina žiūrovui, fotelyje įsitaisiusiam teismui, teisę pakomentuoti tai, ką jis mato. Nes iš visų kitų mechanizmų artimiausias televizijos giminaitis yra ne kino projektorius ar kompiuteris, o poligrafas, dar žinomas kaip melo detektorius. Žiūrėdamas televiziją gauni galimybę įvertinti to, ką matai, tikėtinumą, vientisumą, nuoširdumą, ir net kai negirdėti jokio garso, veikiausiai vis dar laukiama jūsų nuosprendžio. Tiesą sakant, išjungus garsą galima vertinti netgi labiau susikaupus: be blaškančių decibelų galite dėmesį sutelkti į negirdimus ženklus – „užuominas“ ar „išsidavimus“, tokius kaip sučiauptos lūpos, ilgi žvilgsniai, prakaito lašeliai – išduodančius piktadarį tiek dokumentinėse, tiek meninėse programose. Kadangi, kaip neteisingame teisme, žmonės iš ekrano negali jums nei atsikirsti, nei užginčyti jūsų argumentų, galite mėgautis savivertę keliančiu maloniu jausmu, kad jūsų nuomonė neginčijama.

Žinoma, daug kas čia tiktų ir kalbant apie filmų žiūrėjimą kine, – tik skirtumas tas, kad uždara kino erdvė trukdo triukšmingai komentuoti, o televizija kaip tik šitai leidžia ar netgi skatina. Kinas reiškia privatumą viešumoje, o televizija – viešumą privačioje erdvėje. Taigi jei šitai reiškia demokratiją, liaudies teisingumą, televizijos žiūrėjimas yra gana prasčiokiška, menkai išsivysčiusioms visuomenėms tinkama pramoga. Kaip nutukę futbolo fanai riksmais ragina gynėjus greičiau bėgti aikštės kraštu, taip televizijos žiūrovai mėgaujasi visa sprendimo galia be jokios atsakomybės, be kurios neapsieitų brandi demokratija. Būtent čia slypi televizijos žavesys. Keistoka, kad negausūs televizijos apžvalgininkai kelia pavydą: juk dėl šios atsakingumo stokos televizijos žiūrėjimas negali būti

rimtai laikomas darbu? Tinginystės esmė ta, kad ne tik esate skatinami sprendimą perduoti kitiems, bet dargi galite tai daryti susikėlę kojas, šalia pasidėję padėklą su pašildytais pietumis ir šalto alaus skardinę.

Visa ši guodžiamoji ir patogi veikla susiveda į nuotolinio valdymo pultelį – nepakeičiamą šiuolaikinio gyvenimo prietaisą. Nuo Flinstonų laikų, o gal ir nuo dar seniau žmonių rūšis iš kitų išsiskiria savo protu, o protą reiškia gebėjimas peržengti prigimtines ribas pasitelkiant kitas po ranka esančias priemones – akmenį kokoso riešutui perskelti, žievės atplaišą uodui priploti, palmės lapų gniūžtę pelenams nuo grindų sušluoti. Ir nors bet kuri iš šių medžiagų – akmuo, medis, lapas – yra natūrali, pasitelkus ją kaip pagalbinę žmogaus natūralaus būvio priemonę ji tampa tarsi priešinga prigimčiai: virsta įrankiu, technologija. Tačiau šios technologijos nėra tik žmogaus priedas jo darbinėje veikloje – savo veiksmingumu jos viršija žmogaus produktyvumo koeficientą; jeigu žmogus tą pačią užduotį atliktų be jų, tai užtruktų dvigubai ilgiau. Ką nors valdant iš nuotolio, net ir skaitmeniniame amžiuje, toliau vadovaujamasi šia ekonominio sverto dėsnio logika, siekiama užsitikrinti pelną, neproporcingą įdėtoms pastangoms; ir niekieno šis investicijų ir pelno santykis nėra didesnis kaip televizijos nuotolinio pultelio, kai vien pajudinus nykščio raumenis galima paleisti visos planetos veiklą priešais jūsų akis ir nejudantį kūną.

Jei protas yra prigimtinė žmogaus savybė, o protas, be kita ko, reiškia technologijų kūrimą ir išnaudojimą, nuotolinio pultelio naudojimas yra tam tikra prasme visiškai nauja veikla, perteikianti senovinį, įgimtą žmogiškų būtybių ryšį su techniniais dalykais. Tad verčiau nuotolinį pultelį laikyti ne „protezu“, tiesiogine rankos tąsa, o tiesiog „daikčiuku“, užbaigiančiu

veiksmą, žmonių pradėtą prieš daug milijonų metų. Tada televizijos žiūrėjimas bus nebe su kaltės jausmu sumišęs malonumas, plaukiant per bukinančią vis iš naujo sukamų vaizdų pelkę, o priminimas apie techninį meistriškumą, prasidėjusį nuo pat rūšies atsiradimo. Todėl atsiloškite ir įsijunkite televizorių, – jo žiūrėjimas patvirtina, kokie jūs šaunūs.

14

RUOŠIAME IR VALGOME PIETUS

IŠSKYRUS GAL TIK VIENINTELĘ, esperanto, kalbą, visose kalbose pasitaiko negrynuolių: svetimybių, naujadarų, hibridų ir atsitiktinių žodžių. Bet nė vienoje jų nėra tiek daug, kiek anglų kalboje, toje jovalynėje iš anglų-saksų, vokiečių, lotynų, graikų ir prancūzų kalbų, ką ir kalbėti apie atsitiktinius iš bet kur atėjusius skolinius: *checkmate*, arba „šachas ir matas“ (iš persų kalbos, reiškia „karalius mirė“); *palaver*, arba „tauškalai“ (iš portugališko *palavra*, reiškiančio „žodį“) ar *char*, psn. „arbata“ (iš tam tikro kinų kalbos žodžio). Dar pridėkime, kad kertiniu anglų literatūros akmeniu laikoma epinė poema „Beovulfas“ iš tiesų nėra anglų epas, jo herojus – švedų karžygys, o veiksmo vieta – Danija.

Paslaptinga šio teksto kilmė – autorius nežinomas, kažkur Viduramžiuose pasimetusi ir sukūrimo data – atitinka jo turinį. Nenuspėjamos grėsmės atmosferoje, kur nežinoma niekas, išskyrus pačią nežinomybę, epo herojus stoja į kovą su padaru, ilgus amžius atstojusiu Pelkių Pabaisą, kol jos dar nebuvo išradusi „DC Comics“ kompanija, – siaubinga amfibija, vardu Grendelis, išnyra iš žiemos sutemų ir grėsmingai puola Beovulfą bei jo narsuolius. Šioje barbariškoje niūrumoje prasiveržęs epinis srautas vaizduoja kovą tarp kylančios karių civilizacijos, kaip perteikiama jų tradicijose, ir atgrasių, stingdančių,

kerštingų gamtos jėgų, kurias įkūnija piktoji dvasia. Visai tai režisuojama ne taip jau įspūdingai, išskyrus tai, kad viskas baigiasi valgymu.

Grendelis, kurio jau vien vardas skamba kaip džiugus krūminių dantų griežimas, yra žmogėdros alkio demonas. Štai jam būdingo užkandžiavimo pavyzdys:

> Bematant jis griebė miegantį karžygį
> pradžiai, ir nuožmiai sudraskė į gabalus,
> kaulų ir mėsos skutus, gėrė kraujo srautus,
> rijo jį dalimis...

Kaip filme „Nasrai" apie ryklį sako Richardo Dreyfusso vaidinamas personažas, Grendelis yra tobula ėdimo mašina, lygiai kaip ana garsioji žuvis jis yra savo grobio šaunumo matas; vienintelis skirtumas tas, kad Amity salos neganda darbuojasi tyliai ir vogčiomis, o šlykštusis plėšrūnas siautėja didesniu mastu. Bet jeigu pabaisa pagal savo kūno sandarą yra žmogėdra, jo racioną sudarančius žmones apibūdina vaišės pokylių menėje, kuri yra jų pasaulio epicentras: kai tie vyrai nėra įsitraukę į savo antpuolius ir didvyriškus žygius, jie arba valgo, arba yra valgomi. Nes valgymas ir jį lydintis ritualas valgomajame, švytinčiame it perlas tamsoje, yra jų kultūros ženklas, patvirtinantis jų visuomenės grožį kaip meilikavimą žvėriui. Drauge vakarieniaudami jie patvirtina abipusę bendrystę akivaizdoje priešo, kuris kėsinasi šią kultūrą iš jų išplėšti ir sutrypti. Grendeliui valgyti reiškia įtvirtinti jėgą, o žmonėms tai siejasi su tapatybe – siekimu aukštesnės vietos mitybos grandinėje, net rizikuojant, kad jų užpakalius apkandžios demonas.

Tai susiję su ambivalencija, būdinga valgymui – jis rodo civilizaciją ar barbariškumą? Ar, šlemšdami vištienos kepsnį,

apnuoginate savo gyvulišką kilmę, ar, priešingai, rodote, kaip smarkiai nuo jos nutolote? Atsakymo į šį klausimą galite paieškoti garsiajame prancūzų antropologo Claude'o Lévi-Strausso veikale „Žalia ir virta", kur jis tvirtina, kad ne valgymas lemia, kiek civilizuotas esate, bet maisto apdorojimas, ypač tai, ar jūs apskritai maistą verdate. „Žalias" maistas siejamas su laukinumu, primityvumu ir smurtu, o „virtas" atstovauja kitai pusei – civilizacijai, rafinuotumui ir socialiniams ryšiams. Būtent šią schemą tiksliai atspindi „Beovulfas", nes Grendelis – ir dar plėšresnė jo motina ragana – renkasi nevirtus žmones, o žmonės, patvirtindami savo viršenybę, renkasi karštą maistą. Savo ruožtu jūs, gamindami pietus, ne tik karščiu apdorojate žalius patiekalus, bet ir rodote, kaip žmones apdorojo kultūra ir kiek jūs pats įveikėte savo prigimtinį žalumą.

Pasak Lévi-Strausso, visose kultūrose veikia tokios dvinarės struktūros – davimas ir priėmimas, draugas ir priešas, šventybė ir profanybė. „Žalio/virto" pora čia ypač svarbi, nes ji apibrėžia skirtumą tarp kultūringų ir vis dar „atsiliekančių" kultūrų, – o tai iš esmės reiškia, jog ji apibrėžia kultūrą *per se*. Ir nors dėl šito savo primygtinio tvirtinimo, kad tokios priešingybės turi struktūruojančią galią, Lévi-Straussas laikomas „struktūralistu", vis dėlto jis nemanė, kad visuomenės *išvysto* tokias struktūras; yra veikiau kitas aplinkinis kelias: visuomenes apibrėžia kažkokios struktūros, panašios į įstatymus, tik primityvesnės. „Beovulfo" broliai ne patys sukūrė savo *modus vivendi*, – veikiau toji archetipinė žalio ir virto priešprieša pakišo karžygiams mintį, kad jie gali rinktis. Tada jie pasirinko „virtąją" lygybės pusę, o taip pasirinkus atsirado ir tapatybės suvokimas. Šiek tiek primena, kaip žmonės renkasi politines pažiūras: kol žinote, kad galima rinktis iš kairės arba dešinės, nesate tikri, kuriai pusei

simpatizuojate; bet jeigu žinote, jūs pasirenkate, ir tada jūsų kaip asmens tapatybė susyja su konservatoriais arba liberalais. Kol karžygiai puotauja, o pabaisos gviešiasi kraujo, tol jų pasaulis išlieka tvarkingas.

Kol tokios struktūros nekantriam antropologui siūlo visraktį, atrakinantį kitu atveju neperprantamas visuomenes, tol jos nėra dviprasmiškos. Pirma, „žalia" ir „virta" nėra grynos priešingybės: virta morka yra ta pati, kuri anksčiau buvo žalia; net jeigu virimas ją pakeičia, esmė išlieka. Bet „žalio" ir „virto" negalima poruoti, kol jų neužkrečia trečias žodis – „supuvęs". Mat nors yra daugybė kultūrinių draudimų valgyti tam tikrą maistą – pavyzdžiui, kai dėl religijos draudžiama valgyti mėsą (kiaulieną ar jautieną), alkoholis skiriamas pateptiesiems (košerinis arba komunijos vynas), o įvairiausi jūros produktai (kitados – stirniena ar gulbiena) – monarchui, puvimas, būdamas natūralus procesas, brėžia griežtesnę ribą. Ar verdate žalią produktą, ar ne, galų gale jis vis tiek suges ir jo supuvimas bus beveik kultūros priešingybė.

Tačiau ar tikrai? „Supuvimas" pats savaime gali reikšti rafinuotumą, kurį aiškiausiai iliustruoja vokiško vyno „Noble Rot" pavadinimas* – jam gaminti vynuogės renkamos tokios sunokusios, kad jau būna paliestos grybelio. Kultūriniame žaidime supuvimo laipsnis – ilgai iškabėjusios jerubės, apipuvęs kamambero sūris, vimdančio dvoko durianas – gali pranokti tiesiog gerai išvirtą, nes „žalio" ir „virto" kategorijos svarbios antropologui, o „supuvęs" – tai jau esteto sritis. Čia tiks pacituoti Anthelme'ą Brillat-Savariną, prie kurio dar sugrįšime skyriaus pabaigoje: „Trokštama fazė pasiekiama tada, kai tik

* Homoniminis skirtingų kalbų žodžių žaismas: „rot" – *vok.* „raudonas", *angl.* „puvėsis".

fazanas pradeda pūti." Kartais svarbiausias būna ir geriau liudija apie jūsų skonį ne prinokimas, o pernokimas.

Žodis „skonis" šiame kontekste turi svarbią potekstę. Žinoma, pietų ruošimas ir valgymas aprėpia abi skonio prasmes, lygiai kaip Lévi-Strausso skonis šiuo klausimu gali pasitarti su savo tėvynainiu Pierre'u Bourdieu, kuris, pats kilęs iš žemesniųjų sluoksnių, laiškininko sūnus, tapo vienu didžiausių mokslininkų Prancūzijos padangėje. Bourdieu domina vien tikslas, kuriam tarnauja kultūrinė veikla; jo tvirtinimu, „skonis" mažai ką bendra teturi su tuo, kas paprastai apibrėžiama kaip gebėjimas įžvalgiai pasirinkti estetinę medžiagą. Jeigu gamindami salotas užpilui renkatės ne actą iš prekybos centro, o brandintą balzaminį actą, kurį įsigijote nedideliame ūkyje prie Modenos, tai dar nereiškia, kad esate daug įžvalgesnis. Ne, jūs tiesiog įrodinėjate savo „išskirtinumo" lygį – t. y. brėžiate klasinius skirtumus ir patvirtinate priklausąs tam tikrai visuomenės klasei, kurią laikote aukštesne, ir jums tai svarbu.

Ir nors brandinto balzaminio acto pavyzdys nėra paimtas iš Bourdieu, jis iškalbingas, nes dar sykį parodo, kad „kultūringumo" sąvoka dažnai siejama su valgyti pasirenkamais tegu ir ne visiškai supuvusiais, bet bent jau itin subrandintais produktais. Atrodo, kad šie pasirinkimai susiję su fenomenu, kurį Edwardas Saidas, žymus Vakarų kultūros kritikas, pavadino „vėlyvuoju stiliumi", – kai kūrėjo darbas, sukurtas brandžiame amžiuje, įgauna tam tikros gelmės, subtilumo, ne tik pranokdamas jo jaunystės darbus, bet ir priartėdamas prie tobulybės. Ar tai būtų Saido aptariama Beethoveno „Didžioji fuga", ar Château d'Yquem vynas, „vėlyvumas" reiškia pasiektą nepranokstamo sudėtingumo laipsnį, kuris sustiprina tapatybę, užuot ją sutrikdęs.

Vis dėlto, nepaisant visų šių argumentų, persotinto brandumo estetika turi lygiai įtikinamą priešingybę: visiškai neverdant, o patiekiant žalią produktą, taip pat galima puikiai parodyti jūsų rafinuotumo laipsnį. Tokią mintį netiesiogiai nurodo patiekiama rausva mėsa, ją akivaizdžiau išreiškia jūros gėrybių patiekalas sevičė (kai, pavyzdžiui, žali moliuskai ar tunas „konservuojami" žaliosios citrinos sultyse), o visiškai atvirai skelbia Ramiojo vandenyno austrės, geltonuodegių sašimis, didžiojo eršketo ikrai, austrių karpačio ar ėrienos tartarė – nė vieno iš jų nereikia ilgai ruošti prieš dedant ant stalo. Šiais atvejais rafinuotumas priklauso ne nuo ruošimo laiko, ir jei tik pavyks gauti reikiamų produktų, minimaliomis pastangomis bus galima surengti maksimaliai įspūdingą pobūvį. Kai garsiausi restoranai, tokie kaip „El Bulli" ar „The Fat Duck", didžiuojasi maisto įmantrybėmis, reklamuojančiomis odą, skystąjį azotą ar išgautus iš pistacijų dažus, mūsų dienomis Michelino žvaigždės* kaip tik linksta pateikti produktus kuo natūralesnius – Meino omarą, išvirtą su žaliomis jaunų pupų ankštimis tiesiai iš daržo, ar Kobė jautieną, keptą be jokių priedų, tik iš šono pabarstytą žaliais krienais.

Tai reiškia, kad patiekiant ir valgant žalius produktus reikia tam tikro rafinuotumo, kuris niekada visiškai nenusimeta krakmolytos staltiesės, pridengiančios galimą pasibjaurėjimą. Ir nereiškia, kad pasibjaurėjimo tam tikrais atvejais nesukels koks nors virtas maistas, pavyzdžiui, veršiena, kurios blyškus raudonis išgaunamas klaustrofobiškai įkalinant veršelį dėžėje; žąsų kepenėlių paštetas, kuriam pagaminti iš pradžių reikia priverstinai penėti žąsis, kol išpampsta jų kepenys; bet ypač

* *Michelin Guide* – seniausias ir garsiausias Europos viešbučių ir restoranų gidas, kasmet teikiantis apdovanojimus keliems geriausiems restoranams, „žvaigždėms" (*Michelin stars*).

persekiojama sodinė starta. Būtent šis uždraustas ir tikrai nelegalus delikatesinis užkandis išgarsino François Mitterand'o paskutinę vakarienę – nes ir paruošimas, ir valgymas žiaurumu beveik prilygsta actekų papročiams. Sodinės startos, dydžio sulig žvirbliu, sugaunamos tinklais ir uždaromos aklinoje dėžėje, prievarta nupenimos, o tada tiesiogine to žodžio prasme nuskandinamos armanjake, – jų mažulyčius plaučius užplūsta aitrus skystis. Nebegyvas paukščiukas nupešamas, iškepamas ir patiekiamas visas: su kaulais, viduriais, plaučiais, kepenimis ir t. t., ir tik galva turi likti nepaliesta valgytojo lūpų. Tas paprotys toks barbariškas, kad pietautojai iš tiesų stengiasi jį nuslėpti: kiekvienas ima servetėlę, pridengiančią ne tik krūtinę, kaip, pavyzdžiui, seilinukas, bet ir visą galvą, kaip gobtuvas – ir taip paslepia gėdingą kramtymą ir rijimą ne tik vieni nuo kitų, bet ir nuo teisiančių Dievo akių. Tai reiškia, kad lygiai kaip jūsų patiekiamų patiekalų pernokimas ar žalumas gali byloti apie jūsų kultūringumo lygį, taip žiaurumas gali rodyti rafinuotumą. Bet kuriuo atveju svarbu užimti vietą trikampio viršūnėje, pasirinkti kraštutinę žalio, supuvusio ar žiauraus poziciją, idant parodytum, kaip toli esi nuo jo viduryje esančių prasčiokų, kurių pasirinkimai kur kas nuobodesni.

Tačiau kanibalizmo atveju tokie rafinuotumo kraštutinumai peržengia ribą – išskyrus keletą įsidėmėtinų išimčių. Viena tokių išimčių būtų filmas „Virėjas, vagis, jo žmona ir jos meilužis", kuriame rajūnas gangsteris persekioja išsilavinusį varžovą, pretenduojantį į jo žmonos meilę. Kol gangsteris savo restorane iki apsirijimo kemša kuo įmantriausius patiekalus, žmona ir varžovas užmegztus dviprasmiškus santykius realizuoja tualetuose. Neišvengiamai viskas apkarsta: vyras nužudo meilužį sugrūsdamas jam į gerklę keletą knygų – vėlgi tarsi priversdamas jį suvalgyti savo paties žodžius, – o žmona

priverčia jį valgyti meilužio kūną, tobulai iškeptą to paties restorano virtuvės šefo. Pastebėsite, kad gangsteris ir mokslininkas atstovauja priešingoms šio valgymo įpročių spektro, siekiančio nuo barbarybės iki civilizacijos, pusėms; ir vis dėlto civilizuotesniųjų, žmonos ir meilužio, poravimasis tvartą primenančiame vonios kambaryje iš dalies atskleidžia jų gyvulišką prigimtį, galutinai išryškėjančią tada, kai meilužis glazūruojamas ir patiekiamas visai taip pat, kaip kepta kiaulė. Šios keršto tragedijos kulminacija, – kai žmona užbaigia gastronominę-erotinę kelionę, kurią pradėjo jos vyras, patiekdama didžiausią kokį tik įmanoma skanėstą ir sulaužydama paskutinį tabu, – čia gerokai pranokstamas startų atvejis.

Nors Peterio Greenaway'aus filmas turi ir antrininką, „Avinėlių tylėjimą", kuriame „Kanibalas" Lekteris savo barbariškumą atsveria sąmoju apie tai, kaip žmogaus kepenis tinka patiekti į stalą su „puikiu kjančiu", vis dėlto įprasta manyti, kad *žmogui* valgyti *žmogų* yra pati baisiausia nedorybė, pragaišinanti žmogiškąjį orumą. Net vandenyno platybėse klaidžiojančioje gelbėjimosi valtyje toks pasirinkimas negali būti laikomas pasirinkimu; jokiomis aplinkybėmis nevalia pasinaudoti silpnesniaisiais dėl jų mėsos, toks veiksmas visada paliks nuolatinį kaltės jausmą ir žaizdą pačioje žmogiškumo šerdyje, nuodėmę, su kuria taip ir nepavyks susitaikyti; net Cormaco McCarthy romane „Kelias" vienintelė civilizuotumo gija dykyne pavirtusioje civilizacijoje pažymi tuos, kurie, nors išbadėję ir puolę į neviltį, vis dėlto nevalgo kitų žmonių. Pasak Lévi-Strausso mokyklos, kanibalizmas netgi prilygsta incestui, bet ne moraliniu pagrindu, kaip galėtumėte tikėtis: tiesiog kaip jūs negalite daugintis santykiaudami su savo šeimos nariais nesukeldami joje būsimos ūkio plėtros arba palikuonių išsigimimo, taip kanibalizmas yra trumparegystė, sumažinanti

galimą našumą ir ilgainiui sunaikinanti žmonių rasę, – štai dėl ko incestas ir kanibalizmas yra savižudybės atitikmenys giminės mastu, kuriuos galima pavadinti „savigenocido“ atvejais. Vėlgi čia svarbus struktūrinis matmuo: nepaisant dorovės, kanibalizmas yra saviapribojantis įprotis, galintis sužlugdyti visuomenes.

Tačiau visa ši šneka apie mėsą neabejotinai sutrikdys vegetarus, ir jeigu jūs renkatės ne ėrieną, o lęšius, ne kepsnį, o tofu, tai galbūt sau leisite paprieštarauti. Nors garsiausias pasaulyje vegetaras buvo ir didžiausias kraugerys – Adolfas Hitleris, vis dėlto iškalbingiausiai vegetarizmą aukštino šimtmečiu anksčiau gyvenęs jo politinių pažiūrų priešingybė, revoliucinis romantikas Percy'is Bysshe'as Shelley'is:

> Akivaizdu, kad tie, kurie... niekina gyvenimo šventumą ir lengvabūdiškai žvelgia į gyvų būtybių mirties kančias, yra neverti geranoriškumo ir teisingumo, būtino civilizuotos visuomenės priedermėms atlikti. Jie yra neišvengiamai žiaurūs, vulgarūs, vaidingi ir kraujo ištroškę. Jų papročiai – puiki mokykla, ruošianti dar labiau griaunančiai karo piktybei, kai žmonės pasamdomi žaloti ir žudyti tūkstančių sau giminingų būtybių, idant iš to pasipelnytų tironai ir valstybės. Kaip galima tikėtis, kad gyvą jautrumą geranoriškam mūsų gamtos artumui išsaugos tas, kuris yra pripratęs prie žudynių, mirties kančių ir dejonių? Jau vien žvilgsnis į laukuose besiganančius kirviui pasmerktus galvijus tikriausiai skatina kietaširdiškumą, jei jo nepakanka užuojautai sukelti. Nekaltų gyvūnų skerdynės neišvengiamai skatina tą nesveiko ir atgrasaus džiūgavimo dvasią, susijusią su žinia apie pergalę, nors ir pelnytą šimto tūkstančių vyrų žudynėmis.

Apeliuodamas į „gyvenimo šventumą", Shelley'is, kuris už ateizmą buvo išmestas iš universiteto, priima labiausiai hinduistams ir budistams būdingą tikėjimą, kad gyvūnas yra apdovanotas siela, tikėjimą, paruošiantį dirvą šiuolaikiškesniam požiūriui, kad jis turi teises. Abiem atvejais gyvūnas turi neliečiamą ir įgimtą turtą, kurio iš jo niekas negali atimti, juolab žmogus, turintis lygiai tokį pat turtą. Tai reiškia, kad žudyti gyvūną yra brolžudiškas veiksmas, čia mezgasi Shelley'io turimas omenyje ryšys tarp gyvūnų skerdimo ir žmonių žudymo. Bet, nors numanoma apytikrė žmogaus ir gyvūno lygybė, Shelley'is vos vos labiau linksta apginti pirmąjį. Žmogaus smurtas, nukreiptas į gyvūnus, galimai kėsinasi į kitus žmones, todėl ši polemika pakrypsta nebe apie vegetarizmą, o apie pacifizmą – štai čia esminis kontrastas fiureriui. Pagrindinė mintis ta, kad gyvūnai yra kilnūs ir mėsos apdorojimas maistui paverčia jus galviju – t. y. gyvuliškesniu už patį gyvulį.

Tačiau ar mėsiška, ar vegetariška, ar mišri būtų vakarienė, vargu ar ji nusipelnys šlovės, jeigu nebus paruošta tam tikru būdu, ir čia galima rinktis iš vis didesnių kraštutinumų, kartono ar Cordon Bleu. Klestint „skambučio ar pypsiuko" (picos išvežiotojo skambučio, mikrobangės pyptelėjimo) kultūrai, kurios logiška tąsa būtų kosmonautų maistas tablečių pavidalu, atitinkamai atgimsta ir maisto gaminimas namie; viena iš profesinių sričių, nuo šiol per Vikipediją ir tinklaraščius prieinamų mėgėjams, yra virtuvė, kur namų virėjai rungiasi su gurmanais. Daug kas priklauso nuo technikos – susmulkinti svogūną nepaliečiant jo šaknų, iš kiaušinių ir aliejaus išgauti vientisą emulsiją, apkepti česnako skilteles prieš sugrūdant, – bet dar svarbesnė čia filosofija. Atsidavę virėjai dažnai savo kulinarinę ruošą vadina „gydomąja", taip liudydami ryšį su senomis kontempliatyviojo gyvenimo tradicijomis, kai vie-

nuolynuose buvo puoselėjami herbariumai, daromas alus ir bendroje tyloje valomos šviežios daržovės. Tam tikra prasme valgio gaminimas *yra* filosofija, taip pat ir dėl to, kad dorodami moliūgą galite laiką skirti apmąstymams, ar dėl to, kad skrosdami pipiro ankštį, atskirdami nuo kaulų viščiuko mėsą ar darinėdami skumbrę susipažįstate su įvairių dalykų anatomija, jums atsiskleidžia jų vidiniai mechanizmai, idant galėtumėte juos pastebėti ir tyrinėti. Toji analitinė produktų ruošimo savybė pereina ir į valgio gaminimo procesą, nes valgio gaminimas, kaip ir filosofija, yra pusiau intuityvaus perkeitimas į visiškai sąmoningą, perdirbimas, kad jį galėtų suvirškinti kiti. Tapdami patiekalu, jūsų produktai įgauna prasmę; kai verdate pietus, jūs pereinate visą gamą nuo tos akimirkos, kai šaltai lyg chirurgas juos atveriate, iki momento, kai karščiu pakeičiate jų sudėtį, ir per tą vyksmą jūs išsiaiškinate ir naujai apibrėžiate jų tarpusavio santykius, tarsi jie būtų daktaro disertacijos tyrimo sąvokos.

Būtent ši mąstymo gija driekiasi nuo XIX a. pradžioje išleistos Brillat-Savarino knygos „Filosofas virtuvėje“, kurioje valgio gaminimas ir filosofija derinami taip vykusiai, kaip persikai su plakta grietinėle. Pasirodo, paskutiniame skyriuje aprašoma „Diena su šv. Bernardo vienuoliais“. Bet galbūt paskutinį žodį čia derėtų suteikti žuviai, kurią valgyti, kaip žinoma, yra sveika smegenims ir kuriai Brillat-Savarinas skiria šį „Filosofinį apmąstymą“:

> Apskritai žuvys, visos jų rūšys, filosofui yra neišsenkamas apmąstymų ir nuostabos šaltinis.
> Įvairiausi šių keistų sutvėrimų pavidalai, jutimų stoka, ribotos jų galios, terpės, kurioje jie gyvena, kvėpuoja ir juda, poveikis jų įpročiams – viso to derinys teikia dar daugiau peno mūsų idė-

joms ir mūsų supratimui, kad medžiaga, judėjimas ir gyvybė gali lemti begalę modifikacijų.

Savo ruožtu žvelgiu į jas jausdamas kažką panašaus į pagarbą, kylančią iš įsitikinimo, kad šie sutvėrimai gyveno dar iki tvano, nes didžioji katastrofa, kuri maždaug aštuoniems šimtams metų po pasaulio sukūrimo praėjus nuskandino mūsų proprotėvius, žuvims buvo džiaugsmo, pergalės ir didžios linksmybės metas.

15

EINAME Į VAKARĖLĮ

Nežinia, kur manasis Džonis išėjo,
Bet Džudės taip pat nebėra...
Kodėl ją už rankos laikė paėmęs,
Jei buvom lig šiolei pora?

TAI PIRMOJI EILUTĖ iš hito „Tai mano vakarėlis" (*It's My Party*), kurį 1963 m. prodiusavo garsusis Quincy Jones'as. Kad ir kokia trumputė ir saldi ši dainelė – ir sąmoningai naivi, jei šiedu žodžiai vienas kitam neprieštarauja, – ji apima ištisas filosofijos, psichologijos ir politikos sritis.

Matyti, vakarėlis pakrypo ne taip, kaip planuota. Dainininkė – vadinkime ją Lesle, atlikėjos Lesley Gore, kurios įrašas pirmąkart išgarsino šią dainelę, vardu – pasikvietė savo draugą Džonį į savo pačios rengiamą vakarėlį, bet šis pradingo su Džude, kuri, jeigu jau pakviesta, tikriausiai buvo Leslės draugė. Dainos tema ir yra ši niekšingiausia išdavystė, prislėgusi vienišą Leslę dviguba neganda, nes ją pažemino ne vienas žmogus, o du – ir netgi tiedu, kuriais ji turbūt pasitikėjo. Taigi Džudė ir Džonas sugriauna santykius su Lesle, nors dabar jie turi vienas kitą: susiimdami už rankų, jie sutvirtina naują ryšį (rankų sujungimas, lygiai kaip ir rankos virpėjimas ar mylinčiųjų pirštų supynimas, yra pats patvariausias pasi-

tikėjimo simbolis). Tokia jau ta meilės aritmetika, kad tris padalijus iš dviejų lieka vienas nereikalingas, naujoji pora turi pakeisti senąją, palikti Leslę nuošalyje, o pobūvio centras persikelia į pakraščius, aukojamus romantinėms iki šiol jai brangių bičiulių užmačioms. Netrukus tokį makiavelišką elgesį patyrinėsime drauge su pačiu Machiavelli ir pažvelgsime į draugystės politiką Montaigne'io akimis; bet pirmiausia – keli žodžiai apie Leslės siaubą ir sielvartą, apie ašaras per savo pačios vakarėlį.

Jeigu jos viltys buvo sudaužytos, o vakarėlio planai sugriuvo, kalti ne vien tik savanaudiški dviejų naujų susimokėlių siekiai. Iš pradžių Džonį ir Džudę, lygiai kaip anksčiau – Džonį ir Leslę, tiesiog užvaldė jėga, pastūmėjusi į sąjungą, stipresnę nei iki tol jų jaunos širdys buvo pažinusios. Galbūt Leslę ištikęs smūgis dėl jų baisaus nusikaltimo slepia numanymą, kad meilės srautas teka greitai ir permainingai, kad gali nunešti žmones pagal savo įgeidį, ir šie neįstengs jam atsispirti. Dar labiau pribloškia tai, kad Leslė, sureikšmindama vakarėlį, pati sudarė prielaidas pulti į tą srautą: pobūvio durys lieka atviros nenuspėjamai tėkmei, jo svečiai būna linkę pulti į atsiveriančių galimybių, besimezgančių ryšių ar keistų derinių sūkurį, duotis įtraukiami viliojančio verpeto, kur jie sukasi įveldami vienas kitą į socialinius ar seksualinius tyrimus.

Kitaip tariant, vakarėlis nenusiseka, nes pobūvių dievas sėdi, – jei pasitelksime didžiąją skirtį, perduotą dar senovės graikų, – ne būtinybės, o atsitiktinumo soste. Čia iš dalies ir slypi esmė. Ėjimas į pobūvį reiškia, kad įprastos taisyklės laikinai nustoja galioti, kad išsiveržiama iš rutinos ir leidžiamasi į vakaro nuotykį, kur ne viskas numatyta iš anksto. Tai nereiškia, kad pagal protokolą pobūviuose nėra tam tikrų būtinų apribojimų: ką vilkėti, kada atvykti, ką atsinešti, kada išeiti,

bet kad virš ir anapus šio neišvengiamo etiketo reikalavimų vakarėlio dvasia skatina šias taisykles sušvelninti, suteikdama galimybę būti laukiamam anapus slenksčio. Turi būti leidžiama atsipalaiduoti, nukrypti nuo darbadienius ir laisvadienius nustatančios dienotvarkės, nes kitaip vakarėlis virs kančia; ir kai kartais dvasią nuslopina išankstinės sąlygos – vestuvių puotoje, kur linksmybes varžo griežtas užstalės vietų planas, o apvytusi korsažo puokštelė gali sugadinti reginį – tada iš pobūvio lieka užduočių, keliančių vien šypsnius ir vypsnius, rinkinys. Labiausiai apgailėtinas pavyzdys būtų korporacijos pobūvis, finansuojamas rinkodaros skyriaus ir skiriamas bedvasiam bendradarbiavimo tikslui, o jo kulminacija, tarsi viengungių vakarėlyje, būna pasikeitimas telefonų numeriais, ne dėl meilės, bet dėl pinigų.

Vis dėlto net ir ten, tarp kortelių su užrašytais vardais tvyro atsitiktinio susitikimo dvasia, suvedanti žmones, kurie to visiškai neplanavo, – būtent šito auka tampa vargšelė Leslė. Tik pagalvokit, kaip ji įsivaizduoja artėjantį vakarėlį, kaip savo galvoje rikiuoja pobūvio svečius, lyg režisierius rikiuotų aktorius, kaip šoka su Džoniu, keldama draugių pavydą, ir lemtingai suklysta, pamiršdama, kad vakarėlius globojanti dvasia itin mėgsta neprašytus pasimatymus, naujus žmonių derinius, kūnų judėjimą pagal Brauno dėsnį, kylantį žmogišką smalsumą ir visokį slaptą susimokymą, ardantį gerai apgalvotus planus. Apie ašaras sakoma, kad jos esančios viena iš nedaugelio biologinių funkcijų, kurių nepaaiškina evoliucijos teorija – išskyrus apsimestines krokodilo ašaras, skirtas pranašumui įgyti, ašaros apskritai yra gryna išraiška be jokio turinio; Leslės liejamos ašaros slepia atsitiktinumą, negebėjimą pastebėti jo nuokrypių, užlieja jos suaugusias akis gildančiu nesusigaudymu. Būdama vakarėlio šeimininkė,

taigi kaip tik turėdama stipriau laikyti įvykius savo rankose, Leslė pasijunta pergudrauta permainingos sėkmės, ir to padarinius ji bando iš dalies atpirkti tragizmu: nors ji ir negali uždrausti niekšui Džoniui ir karvei Džudei šitaip elgtis, vis dėlto, būdama šeimininkė, ji turi teisę reaguoti laisviau nei bet kuris kitas svečias. Ašaros jai yra įžūlus, ironiškas būdas pasinaudoti šia teise, šeimininkės prerogatyva: tai jos vakarėlis, ir jeigu ji norės verkti, tai ir verks.

Jos žliumbimą galima suprasti (ir jūs verktumėte, jeigu taip atsitiktų jums), bet ašarojanti Leslė, Machiavelli požiūriu, užsitraukia gėdą. Blogai yra vien jau leistis, kad ją auka paverstų aklas atsitiktinumas, rezgantis intrigas artimiausių draugų rate; bet šitaip viešai pažeminti savo orumą yra, kaip pamatysime, tiesiog neatleistina. Galite tarti, esą tai neteisinga – gėdos dėmė turėtų kristi ant Džudės ir Džonio už jų neištikimybę, – bet, kaip rašoma Machiavelli knygoje, atsakomybė tenka būtent Leslei. Tiesą sakant, ji tik vienu atžvilgiu pasielgė teisingai – pobūvį vertindama kaip progą pademonstruoti savo simbolinį kapitalą, išreikštą santykiais su Džoniu. Tai buvo pagirtina, nes jeigu Leslė būtų įstengusi tai įvykdyti, jos padėtis būtų sustiprėjusi, sąjunga su Džoniu būtų parėmusi jos padėtį ir įtaką visuomenėje, taigi ir padarytų ją mažiau pažeidžiamą, – o pažeidžiamumas yra įprasta jaunos merginos savybė. Bet toks strateginės įžvalgos blyksnis liko vienintelis, ir Leslė šią galimybę prarado. Nesiduokite apmulkinami, esą pobūvis gali būti tiesiog paprastas pasilinksminimas, – galėtų pasakyti Machiavelli, – nes lygiai kaip neegzistuoja nemokami pietūs, taip nebūna vakarėlių be politikos; suvesdami draugėn žmones jūs nieku gyvu negalite išvengti interesų susikirtimo ir pobūvio salėje būtinai kilsiančios įtampos.

Nors ir būdamas patyręs nepriklausomas diplomatas, taigi puikiai išmanydamas visuomenės reiškinių subtilybes, Machiavelli niekada nerašė apie pobūvius *per se*, bet savo garsiajame traktate „Valdovas" duoda patarimų, kaip išlaikyti savo statusą socialinėje-politinėje aplinkoje, kurios tobulas mikrokosmas yra pobūvis. Galite netgi sakyti: Machiavelli dominanti vieta yra valdovo dvaras, tad pobūvis atstovauja dvaro šokiams, o Leslė šiuo atveju pakeičia valdovę, pobūvio karalienę, kuri iš savo karališkų aukštumų krenta į pernelyg žmogiškas nusiminimo gelmes. Jei būtų skaičiusi Machiavelli, ji žinotų, kad pati svarbiausia bet kurios valdovės priedermė yra, jo žodžiais, *mantenere lo stato* – t. y. apginti savo statusą ir išsaugoti nepažeistą savo poziciją, – nes kaip ir valdovas jūs esate viršūnėje, ir iš čia tėra vienintelis kelias – žemyn. Machiavelli pataria, kad rengiant pobūvį tai turėtų būtų pagrindinis tikslas, dėl to reikia atsikratyti vaikiško požiūrio, neva pobūviai – pigūs blizgučiai, ne kas kita kaip betiksliai hedonistiniai užsiėmimai laisvu nuo politikos laiku, ar kad jie užpildo kasdienio gyvenimo nišą, iš kurios galima jį tingiai stebėti. Nes iš tiesų jie yra ne mažiau svarbūs negu savaitės darbas: jie teikia jam pagrindą.

Prisiminkite, pavyzdžiui, filmo „Krikštatėvis", kone besiskelbiančio tiesioginiu Machiavelli įpėdiniu, įžangines scenas: uždarame kieme ūžiant įsisiūbavusiam pobūviui, Donas Korleonė su šeimos konsultantu sudaro šešėlinio verslo sandorį, ir nekyla abejonių, kur telkiasi tikrasis pobūvio centras. Šokiai ir dainos čia pirmiausia tėra jaukas, atitraukiantis dėmesį nuo pagrindinio veiksmo šioje slaptoje šventovėje – tik mums, žiūrovams, leidžiama tapti užkulisinių įvykių liudytojais, užmesti akį į intrigas, rezgamas tamsoje, kuri duoda leidimą anapus vykstančioms linksmybėms, apšviestoms mirguliuojančios saulės šviesos. Vakarėlis čia toli gražu nėra vien lengva atvan-

ga tarp sudėtingų verslo reikalų; jis leidžia krikštatėviui, kaip diktatoriui aviacijos parade, pademonstruoti savo socialinę ir politinę ginkluotę. Leslės tragedija ta, kad ji mėgino parodyti savo įrangą, bet užuot buvusi tame slaptame kambarėlyje ir sutrukdžiusi Džudei su Džoniu sudaryti savąjį sandėrį, ji, išmesta iš žaidimo, atsidūrė ant šokių salės grindų.

Šios užkulisinių sandėrių scenos pobūvyje reiškia toli gražu ne tai, kad pakraščiai daro įtaką viduriui, kad pokalbiai pakampėse – virtuvėje, šalia gėlių lysvių, balkone – yra veiksmo centras; tai reiškia, kad apdorodami žmones šitokiu būdu – per privatų pokalbį – galite sėkmę pakreipti sau norima linkme ar bent jau sumažinti jos atsitiktinumų poveikį, žlugdantį jūsų ambicingus siekius. Pobūvio sutartis su atsitiktinumu reiškia, kad jūs pastarąjį tik truputį apmalšinsite, bet kaip Machiavelli diplomatas bent jau galite tarti, kad siekdami apsaugoti savo aukštą padėtį iš tiesų valdėte salę ir jos svarbiausius asmenis. Didesnį nerimą kelia tai, kad, pagal pobūvio politiką, pati draugystė yra ne mažiau pažeidžiama ir gali būti išardyta. Žinoma, ir su mafija, ir su Machiavelli yra susijęs požiūris, kad paslaptis labiausiai reikia saugoti ne tik nuo priešų, bet ir nuo draugų, – vadinasi, tikra draugystė apskritai neegzistuoja – bent jau tokia, kurios negalėtų sumalti politikos girnos. Vis dėlto draugystės esmė turėtų būti atsisakymas politikuoti, gebėjimas atsispirti įnoriams (štai dėl ko Leslė niekada nebegalėtų vėl draugauti su Džude ir Džoniu, kurie leidosi vedami įnorio nelyg kelrodės žvaigždės) ir ištikimybės saugojimas. Pobūvis yra draugų artumo apraiška, todėl čia turėjo būti švenčiama, – kad ir ką sakytų Machiavelli, – ištikimybė tarp lygių, tikroji draugystė, nesiduodanti, kad ją sugriautų geresnis pasiūlymas. Pobūvis panaikina darbe galiojančias hierarchijas, todėl tampa didžiuoju lygintoju: jei tik būtų galima apibrėžti hierarchiją, apibrėžimas būtų panašus į

Aristotelio nuorodą, kad draugystėje nė vienas draugas negali būti geresnis už kitą, – štai dėl ko draugų tarpusavio santykių modelis taip dažnai nusižiūrimas nuo brolių ir seserų, per daug žinančių vieni apie kitus, kad ilgai vaidintų viršenybę prieš kitą.

Taigi eidami į pobūvį sutinkate, kad jus vertintų pagal jūsų nuopelnus, kad nesistengsite nei pasinaudoti aukštesne padėtimi, nei keliaklupsčiauti, – kad einate į draugystės pobūvį ir jame *pabūnate drauge,* nes būtent tai ir reiškia žodis „pobūvis“ – pasibuvimą kartu su kitais, įsitraukimą į jų bendrystę, atsisakant bet kokių pretenzijų ar reikalų, susijusių su statusu už pobūvio salės durų. Norint pavaizduoti grafiškai, pobūvio liniją reikėtų brėžti veikiau horizontaliai negu vertikaliai: kai Leslės vakarėlis nuo pirmosios pozicijos persijungia į pastarąją, jis bemat krenta žemyn; tvyrant pusiausvyrai, ji staiga išsiaiškina, kad Džudė su Džoniu įgijo viršenybę, ir pati smunka žemyn. Mat vos tik kas nors nurungia kitą, griūva ir vakarėlis, ir draugystė, simboliškai iškyla luomų kopėčios. Šitai jums gali atskleisti netgi garsusis Machiavelli perspėjimas, esą „geriau kelti baimę negu būti mylimam“: kaip visada, Machiavelli rūpi, kad valdovas išlaikytų savąjį *stato*; meilė reiškia įdėmų lygios padėties asmenų rūpinimąsi vieni kitais, o baimė jus iškelia į aukštesnę pakopą, ir jūsų vadinamieji draugai jus ramsto, likdami ant žemesnių laiptelių.

Galbūt tai ir yra draugystės filosofija, bet vargu ar ji draugiška; tarsi paneigdamas tokį Machiavelli požiūrį į pasaulį, Montaigne'is, taip pat dvarionis, po šimtmečio rašė:

> Aukščiausia draugystės tobulumo pakopa ir yra teisingumas. Juk kiekviena draugystė, kurią sukelia ir puoselėja geismas arba nauda, visuomeniniai ar asmeniniai interesai, turi tuo mažiau

patrauklumo ir kilnumo, kuo daugiau joje pašalinių priežasčių, tikslų ir ketinimų, nesuderinamų su tikra draugyste.*

Būtent dėl to, kad draugystė nesiekia jokių tikslų, ji ir yra kilnesnė; pasak Montaigne'io, draugystė yra pajėgi tapti viena iš pačių didingiausių patirčių. Kai tik jūs savo draugus pajungiate „pašalinėms priežastims, tikslams ir ketinimams, nesuderinamiems su tikra draugyste", jūs ne draugaujate, o samdotės bendrininkus, – vėlgi būtent dėl to draugai taip dera prie pobūvių kaip sūris prie vyno. Ėjimas į pobūvį turėtų būti pats sau tikslas, o ne priemonė asmeniniam pranašumui pasiekti; taigi nors Džudė su Džoniu, puldami vienas kitam į glėbį, sykiu atveria glėbį pobūvio atsitiktinumo dvasiai, jie niekais paverčia antrąją sąlygą: nevalia renginiu pasinaudoti tam, kad įgytum pranašumą prieš kitus (ypač ne savo priešus; minimi veikėjai turėjo bent jau palaukti vakarėlio pabaigos). Leslė buvo atstumta itin šiurkščiai; vadinasi, slapta susimokydami, jos varžovė ir mylimasis pasinaudojo jos vakarėliu kaip priemone pasiekti „pasimėgavimą".

Kaip puikiai šis žodis tinka pobūviui. Nereikėtų jo traukti į tolesnę dienotvarkę, – kai bandoma įsiteikti filmo režisieriui siekiant gauti vaidmenį ar gerinamasi žurnalo redaktoriui, kad priimtų į darbą, – bet vakarėliams būdingi gundomieji ar erotiniai siekiai gali krypti tik į „pasimėgavimą", – tarkim, galime jį naujai apibrėžti kaip pusiau kūnišką kūnų suartėjimą. Galbūt iš anksto ir nekėlėte erotinių tikslų, bet kai jus palydėjo į šviesų nutviekstą, įtaigios muzikos užlietą salę, kai paragavote užkandžių ir gurkštelėjote pasirinkto gėrimo, jūsų gynybos

* „Apie draugystę": M. Montenis, *Esė*, iš prancūzų kalbos vertė Danguolė Droblytė, Vilnius: Mintis, 1983, p. 63.

sistema buvo pralaužta. Apimąs jausmas nebūtinai esti erotinis, jis labiau susijęs su vilione peržengti ribas svečiams bendraujant tarpusavyje, su smalsiu kiekvieno dalyvio apybrėžų tyrinėjimu. Iš tiesų bet koks neslepiamas seksualumas pavers vakarėlį kažkuo kitu – veikiau pasitenkinimo nei geismo teatru, pasimėgavimo, kuris nežada tolesnio mėgavimosi, – o žavų vakarėlio tęstinumą iš dalies lemia suturėtas, neprasiveržiantis seksualinis jaudrumas. Netgi kai vakarėlis įsišėlsta ir duoda valią kitiems malonumams – gėrimui, šokiams ir kvailšalams, – seksas turėtų likti privati pramoga, nes jis priešinasi pobūvio vidinei demokratinei pastangai visa apimti ir visa sulyginti. Pobūvis gali vykti prieškambaryje, bet jokiu būdu ne miegamajame, prisiliesti prie slenksčio, bet jo neperžengti, – netgi bjaurybėms Džudei su Džoniu pakako padorumo išsprukti nesučiuptiems nusikaltimo vietoje.

Ir nors esama daug kitų pobūvio atmainų – nuo vaikų šventės iki palydėtuvių į pensiją – apskritai pobūvis, kaip ir Leslės surengtasis, suburia žmones draugystės dvasia, leidžia ore lengvai pleventi vos juntamam aistros dvelksmui, kuris, regis, ir sudaro pobūvio esmę. Netgi susirinkus senų draugų poroms, kaip Woody Alleno filme, toks susibūrimas visų pirma atveria galimybę vėl pasiaiškinti, dėl ko jie tapo pora, pažadinti dažniausiai snūduriuojantį klausimą apie savo antrosios pusės savybes, bet neskatina tuo užsiimti be galo. Štai kodėl pobūvis yra veikiau pasimatymas, susirinkimas, kuris nekreipia dėmesio į prašmėžuojančią sekso grėsmę, net jeigu, tyliu susitarimu, niekas neketina jo išbandyti. Be abejonės, perskaičiavus seniai pažįstamų jūsų asmeninių draugų meilės vertę, bendroji vertė veikiausiai liks tokia pat, ir vis dėlto pobūvis gali pakeisti jūsų akcijas, *tarsi* jūs atkakliai siektumėte meilės, tik judesys link erotikos, kaip ji suprantama, toliau nebebus sekamas. Kitaip

dėl ko senų stuobrių akivaizdoje vis dar jaučiate pareigą pasidabinti šilkais ir papuošalais? Daug laiko praėjus nuo tada, kai suradote savo antrąją pusę, pobūvis vis tiek tebėra poravimosi ritualas, leidžiantis numanyti, kad tikrasis jo tikslas nėra vedybos, bet nėra ir visiškas jų atsisakymas; jūs visi susitarėte būti draugai, kartu pripažindami, kad salėje esantys žmonės gali sudaryti naujas poras ir tapti mylimaisiais.

Todėl tarp šių dienų Machiavelli patarimų pobūvio svečiams gali būti ir toks. Pirmoji taisyklė ta, kad nėra jokių taisyklių: vakarėlis negalės įsisiūbuoti, jeigu nenusiteiksite tam tikram netikrumui, jeigu atvyksite nelinkęs leistis nešamas jo srovių, kurios jus nublokš į atsitiktinius pokalbius. Tada bus ne pobūvis, o tarnybinė užduotis. Vadinasi, jūs nenorite leistis apkvailinami atsitiktinės sėkmės ir baigti panašiai kaip Leslė, pritrenkta sandorių jai už nugaros. Oscaras Wilde'as tvirtino, kad tikrasis draugas jums smogia atvirai ir bent jau turite numanyti apie tai, kas vyksta, – jeigu jau jums daroma žala, stenkitės tai matyti. O jeigu tai skamba pernelyg ciniškai, galite vietoje to išsirinkti lapą iš Montaigne'io knygos. Pobūvis nestato baimės kopėčių, kurios kiekvienam nurodo konkrečią vietą hierarchijoje; kaip ir pati draugystė, pobūvis turi įkūnyti patvarią lygių žmonių santykių lygybę. Eidami į pobūvį trumpam atidedame ambicijas ir neriame į renginį, kuriame šios lygybės nesutvirtina joks tikslas. Turite atvykti, galima sakyti, nuogas – ne todėl, kad ketinate patenkinti savo geismą, bet dėl to, kad nesiekiate apsirengti geriau už bet kurį kitą. Kone erotiškoje pobūvio atmosferoje galite patirti pagundą užmegzti naujus santykius, kaip atsitiko Džudei su Džoniu, bet bus geriau, jei bent kol kas liksite draugiški visiems.

16

GINČIJAMĖS SU PARTNERIU

PYKSTATE?

Žinoma, ne. Nėra dėl ko – tiesiog skaitote knygą, tai juk toks taikus užsiėmimas. Netgi pasyvokas užsiėmimas, galima sakyti. Šiaip ar taip, neužsiimate jokia naudinga veikla, ar ne? Turiu omenyje, tiesiog sėdite sau, niekuo labai neprisidėdami, – vargu ar apskritai padedate.

Jau pykstate? Ne? O jei pasakyčiau, jog niekinu jus už tai, kad randate laiko skaityti? Kad švaistote laiką, nors turėtumėte mažiau galvoti apie save, o daugiau apie kitus? Ar taip elgdamiesi gerai jaučiatės?

Na, gerai, gal ir neužkibsite ant kabliuko. Verčiau įsivaizduokite, kad atsidūrėte Martos puolamõs aukõs – jos vyro Džordžo – vietoje, iš filmo pagal pjesę „Kas bijo Virdžinijos Vulf?" Jiedu pasikviečia jaunesnę, tvarkingutę porelę pietų į savo kuklų būstą, priklausantį universitetui, kuriame abudu šeimininkai dėsto. Klastinga ir kūninga Marta, jau girtutėlė kaip šliurė, svečių akivaizdoje neatstodama kimba prie akiniuoto megztiniuoto Džordžo, o svečiai, pernelyg mandagūs, kad įsikištų, jaučiasi it svilinami ant lėtos ugnies. Pateikiamoje ištraukoje Marta prisimena savo vedybinės nesėkmės pradžią:

MARTA (*svečiams*). Taigi, šiaip ar taip, aš ištekėjau už to kalės vaiko, ir viskas buvo numatyta... Vieną gražią dieną jis perims... į savo rankas... pirmiausia istorijos katedrą, o paskui, kai tėvelis pasitrauks, perims koledžą... suprantat? Va, kaip turėjo klostytis. (*Džordžui*) Mažuti, tu pyksti? Ką? (*Pasakoja toliau*) Va šitaip, labai paprastai turėjo klostytis. Ir pats tėvelis, atrodo, kurį laiką galvojo, kad tai gana geras sumanymas. Bet paskui porą metelių akylai *sekė*! (*Džordžui*) Dar labiau pyksti? (*Tęsia toliau*) Porą metelių akylai *pasekęs*, ėmė galvoti, kad gal tas sumanymas ne toks jau, galų gale, ir geras... gal kvaišelis Džordžas neturi *smegeninės... ne tam* sutvertas.
DŽORDŽAS. Liaukis, Marta.
MARTA. Nė velnio! Matot, Džordžas nepasižymėjo dideliu... *veržlumu*... nebuvo ypatingai... *atkaklus*. Tiesą sakant, jis pasirodė... susimovėlis! GARSUSIS... DIDYSIS... NUKVAKĘS... SUSIMOVĖLIS!

Džordžas sudaužo vodkos butelį į servantą

DŽORDŽAS. UŽSIČIAUPK TUOJ PAT! Sakiau, Marta, liaukis!
MARTA. Tikiuosi, Džordžai, tai buvo tuščias butelis. Juk tu negali švaistyti gerų gėrimų! Ne tavo kišenei! Ne PROFESORIAUS kišenei!*

Džordžą ir Martą vaidina Richardas Burtonas ir Elizabeth Taylor, pagarsėję audringais santykiais tiek scenoje, tiek privačiame gyvenime, ir tai Edwardo Albee tekstą dar

* Cit. pagal: Edward Albee, „Kas bijo Virdžinijos Vulf?“: *Dvi amerikiečių pjesės*, iš anglų kalbos vertė Regina Rudaitytė, Vilnius: Uno, 1991, p. 182–183.

labiau įelektrina. Tas krūvis nėra vien neigiamas – jis sustiprina erotinę painiavą, ir viešai žeminamam Džordžui atpirkimo ožio vaidmuo teikia kažkokio sumišusio su kalte slapto pasitenkinimo. Vis dėlto šį lemtingą vakarą Marta pernelyg įsisiautėja, jos sadizmas pranoksta apgailėtiną Džordžo mazochizmą. Mėgindamas nutraukti nenumaldomą jos puolimą, jis sudaužo butelį, bet šito negana jai pažaboti, – jos tulžingą puolimą, nukreiptą prieš profesinį nepajėgumą, tik paremia jo seksualinis neatitikimas, jos sąmoningai nutylimas. Kai Marta sviedžia tuos deginančius žodžius, kad jis „nepasižymėjo dideliu... *veržlumu*... nebuvo ypatingai... *atkaklus*. Tiesą sakant, jis pasirodė... susimovėlis! GARSUSIS... DIDYSIS... NUKVAKĘS... SUSIMOVĖLIS!" – jums nereikia daug pastangų, kad suprastumėte, kokia užuomina čia slypi, ir jo pakirstą vyriškumą įkūnija tuščias sudaužytas butelis. To ir pakaktų, bet Marta įtraukia dar du vyrus, kad dar labiau išsityčiotų iš saviškio. Pirmasis jų – kitas kambaryje esantis vyriškis, naujokas, pasiruošęs pakeisti išsieikvojusį palydovą, nurašytąjį Džordžą; nors pats savaime šis vaikinas visai patrauklus, jau vien jo buvimo ir to, ką jis simbolizuoja, pakanka sustiprinti Martos užgaulių krušai. Antrasis iš tų vyrų – tėvas, jos vadinamas „tėveliu", tarsi savo infantilia padėtimi ji labiau didžiuotųsi nei jos gėdytųsi: tarp tokių suaugusios moters gudrybių pasigirsta ir reikalavimas, kad su ja elgtųsi kaip su princese, ir pasibjaurėjimas finansiniu nevykėliu, nesugebančiu jos palepinti. Kita vertus, Džordžas jaučiasi geriau apsiginklavęs falu, kuriuo jo žmona nesidrovi žavėtis, ir netiesiogiai susiduria su trečiu vyru: vėliau Marta pareiškia, kad tai ji „mūvi kelnes", ir patvirtina, kad neoficialioje vyriškos jėgos hierarchijoje net ji stovi aukščiau už savo vyrą.

Tai kodėl jo nepaliko prieš daugelį metų? Kodėl, – jeigu tai pasakojimas apie išeikvotą potenciją ir įgytą potencialą, apie

žlugusią istoriko ateitį, – ji nepersėdo į kitą vežimą, kol jos pačiõs viltys dar nebuvo užgesusios ir ji dar nebuvo įklimpusi į alkoholizmą? Ką gi, gal Džordžui trūksta raumenų jėgos, bet viską atsveria smegenys ir psichologinė įžvalga, gebanti pataikyti tiesiai Martai į Achilo kulną, – nes ir jai pačiai patinka būti žeidžiamai. Tai pateikiama skirtingais būdais: ji sviedžia akmenį, jis žeria žvyro saują; ji paleidžia kulkosvaidžio papliūpą, jis preciziškai darbuojasi skalpeliu, – bet jis duoda tiek pat, kiek ir gauna, ir tai reiškia, kad jiedu su Marta puikiai tinka vienas kitam į porą, nors jų rungtynėse nugalėtojų būti negali.

Keblumas tas, kad meilė ir karas tarpusavyje nedera, nors psichoterapija kartais rekomenduoja ginčytis, siekiant nesutarimų objektus iškelti į paviršių ir „su jais dirbti“ – išsiaiškinti, o ne laikyti užslėpus. Terminas kilęs iš vok. *durcharbeiten*, teorijos, pasak kurios, kalbėjimasis, kad ir koks skausmingas, gali bent jau suteikti palengvėjimą ir atnarplioti daugybę Gordijo mazgų, o tai į gera. Vis dėlto viena yra išlieti juodžiausius jausmus psichoterapeutui, o išsakyti savo gyvenimo draugui dalykus, dėl kurių gali tekti gailėtis, – visai kas kita. Psichoterapeutas išlieka abejingas, bet jūs su partneriu esate iki ausų įklimpę ir negebate būti objektyvūs: kyla grėsmė, kad „kalbėjimas“, užuot nuraminęs, sukels uždegimą, kad ginčas vargu ar padės užpilti apkasus, jau įtvirtintus nesutarimų pylimais.

Marta griebiasi klastos: neva siekdama tokio objektyvumo, imasi skalbti purvinus skalbinius kitų žmonių akivaizdoje. Priversdama jauną porelę būti jos liudytojais, ji viliasi, kad jos akimis regima tiesa bus pripažinta platesniu mastu, kad jos subjektyvi nuomonė pasirodys objektyvesnė. Bet liudijimas yra melagingas: svečiai turi laikytis etiketo ir jaustis įsipareigoję šeimininkams, taigi jie yra tarsi įkaitai ir negali likti neutralūs.

Taigi, nors Martos manevras gudrus, jame esama spragų: svečiai nekętina jai padėti, tad ir vėl tenka tęsti ginčą.

Kad ir kokios būtų jos slaptos užmačios, sunku nesijaudinti kartu su ja, mat Martos elgesys perteikia tai, ką, ginčydamiesi su savo partneriais, jaučia dauguma žmonių: o kad kas nors tai išgirstų! Argi jie nestotų į mano pusę?! Trokštate, kad kas nors patvirtintų jūsų pretenzijas, o kai niekas nepasirodo, norite bent jau kitus pacituoti: „Čia ne tik mano nuomonė – tavo motina sako tą patį"; „Jei netiki manimi, pasiklausk mūsų draugų". Šitaip apeliuojate į visuomenės normas, gal net sveiką protą, – tai retorinis ėjimas, prie jo dar grįšime, – bet galbūt šaukiatės ir dar esmingesnių jėgų. Mat kai ginčijasi vyrai ir moterys, kartais kaltės prisiėmimas būna susijęs su vyro vyriškumu ar moters moteriškumu – jis tylenis, o ji tauškalė; jis rambuolis, o ji jautruolė, – tarsi kova kaskart vyktų tarp vyriškos ir moteriškos lyties. Šią archetipinę problemą galite nugirsti spigiame Martos kaltinime, esą Džordžui nepakanka vyriškumo, nebyliame Džordžo priekaište, esą ji pernelyg moteriška, – ir kadangi problema archetipinė, tai ir išspręsti jos neįmanoma. Vėl aklavietė. Vyras ir moteris yra pasmerkti kovai, nes jie – vyras ir moteris.

Išeitį gali pasiūlyti prancūzų feminizmas, XX a. aštuntame dešimtmetyje išplėtotas Julios Kristevos, Hélène'os Cixous ir Luce Irigaray. Visos jos turėjo ryšių su žurnalu „Tel Quel", kuris kairįjį radikalizmą – net maoizmą – jungė su moksliniu abstraktumu, o savo bendradarbius apibūdino kaip intelektualus partizanus. Bet jeigu jos ir buvo feministės, tai nebūtinai jas atpažintumėte iš karto, nes jų taikinys buvo ne vyrai *per se*, ir netgi ne patriarchalinė vyrams palanki visuomenė, sukėlusi atitinkamą pasipriešinimą anapus Atlanto. Mat Kristevos ir jos bendražygių programos filosofinis painumas visuomet

dangstė jų politinius įsitikinimus, o jų seserys amerikietės buvo tiesmukesnės, degino liemenėles, rengė demonstracijas, reikalaudamos vienodo darbo užmokesčio, ir rašė knygas apie paplitusį moterų kūnų išnaudojimą. Nors tokios akcijos gal ir greitino patį vyksmą, vis dėlto jos tik parėmė klaidingą prielaidą, kuri, pasak prancūzų rašytojų, lyčių kovą pernelyg sureikšmino. Vadinamasis „esencializmas“ iškėlė „esencinio“, esminio vyriškumo ar moteriškumo sampratą; prieš ją ir susivienijo visos trys rašytojos. Kovodami už moteris, ginate moterį, arba ja prisidengdami ginate idealią esatį, kuri niekaip neįrodoma. Net ir šiandien negalite nuneigti, kad vyrai ir moterys yra vertinami skirtingai, pavyzdžiui, darbe, ir šitai taip pat neabejotina, kaip ir tai, kad juos skiria biologiniai ypatumai, tačiau nuo tokių empirinių pastebėjimų apie lytis peršokti prie vyro ir moters prigimčių skirtingumo, prancūzių feminisčių požiūriu, būtų per didelis šuolis. Lytinių organų skirtumai nėra tolygūs esaties skirtumams, o testosteronas ir estrogenas yra tik fizinės, ne metafizinės, medžiagos. Taigi jei egzistuoja esminis vyriškumas ir moteriškumas, – čia šuo ir pakastas, – jis turi siekti giliau, neapsiriboti kūnu. Ir esminis vyriškumas, ir esminis moteriškumas turi būti atskirti nuo jų biologinės lyties – keistoka mintis, vis dėlto dalyko esmę patvirtina netgi Džordžo ir Martos darkymasis keičiantis vaidmenims: Martą erzina Džordžo moteriškumas, Džordžą erzina Martos vyriškumas, ir abiem atvejais jų elgesys nebeturi nieko bendra su biologija. Jie ginčijasi, nes kiekvienas iš jų mano, kad kitas daro gėdą savo lyčiai. Kitaip tariant, jie ginčijasi *prisidengdami* esminiu vyriškumu ir moteriškumu, – būtent čia, prancūzių feminisčių nuomone, ir glūdi problema. Bet kokiame esencializme slypi smurto pavojus, nes jeigu jūs ginate idealią esatį, – ar tai būtų moteris, ar laisvė, ar Amerika, – tai neišvengiamai

skatins jus konfliktuoti su tais, kurie nesutampa su idealių esačių vaizdiniu. Taigi ginčydamiesi su savo partneriu (turime galvoje heteroseksualius santykius) galbūt, patys to nesuvokdami, reiškiate nepasitenkinimą, kad jie neatitinka jūsų vaizdinio, kas yra esminis vyriškumas ar moteriškumas. Pamoka ta, kad jeigu pajėgtumėte atsikratyti šio asmeninio, nesantaiką keliančio esencializmo, judu galėtumėte sugyventi ramiau.

Tarkime, jūsų tikslas – taika. Keblumas tas, kad ginčai turi savą logiką, pagal kurią noras likti teisiam gal pasirodyti stipresnis už norą rasti išeitį. Aukščiausiame – ar giliausiame – triukšmingo ginčo taške pasireiškia dvi nenuginčijamos tikrovės, kurių sutaikyti neįmanoma, nes kiekviena pusė įsitikinusi savosios tiesos tikrumu ir kito tiesos klaidingumu. Atsidūrę tokioje aklavietėje, jūs beveik neabejotinai apeliuosite į sveiką protą, į jėgą, kuri peržengia ginčo ribas ir jį perkelia į neginčijamą amžinosios tiesos sritį, – o čia, nors ir ganėtinai nuostabu, visa apimanti tiesa, kurios šaukėtės, paremia jūsų pusę. Arba – o tai visiškai tas pat – savo partnerio samprotavimus atmetate kaip nelogiškus, prieštaraujančius „sveikam protui“, – o iš tikrųjų „asmeninėms simpatijoms“. Šiaip ar taip, racionalumas, kurio šaukiatės, galbūt tėra jūsų emocijų priedanga, klastingas ar net saviapgaulus mėginimas pagražinti jumyse verdančius subjektyvius jausmus, pateikiant juos kaip neginčijamus. Be viso to psichologinio čia numanomo žaidimo, tokios gudrybės atskleidžia pagrindinį ginčo kaip oratorinio meno šaltinį: ginčą sudaro virtinė apgaulingų žodinių atakų, kuriomis apsukriai siekiama priversti pašnekovą pasiduoti.

Tai nereiškia, kad retorika ir psichologija nedera: kai Marta dukart paklausia Džordžo, ar jis pyksta, tai būtent užgriebdama abi sritis ji ir paleidžia jį nuo grandinės. Literatūrinis-re-

torinis klausimas „Mažuti, tu pyksti?“ užduodamas nesitikint atsakymo, lyg teiginys, kuris klaidingai palaikomas pasiteiravimu; tuo pat metu ji primeta savo emocinę būseną (pyktį), kurį pažadina pats klausimas, nes jis yra retorinis. Būtent formulė „retorika + psichologija“ leidžia Martai įsismarkauti, ir galbūt tai kiekvienam ginčui tinkama formulė. Juk ginčijamasi iš tiesų pagal tam tikras formules, sustabarėjusias netgi tokiu mastu, kad senovės graikai ir romėnai, ištobulinę retorikos meną, kataloguodavo kiekvieną lingvistinę gudrybę – be kitų, ir retorinį klausimą, kurį jie vadino *erotema,* – kad galėtumėte ją pritaikyti. Tai darydami jie siekė kur kas daugiau nei vien mokslinio pasitenkinimo: aprūpinti politikus įtikinėjimo priemonėmis, kurių jiems reikia, kad užsitikrintų paramą savo politikai, – kur kas mažesnė tikimybė, jog rinkėjai už jus balsuos, jei negalite jų įtikinti savo privalumais, – o tam prisireikia kalbos.

Ir šios metodikos nepaseno – paimkime, pavyzdžiui, inauguracinės Baracko Obamos kalbos pirmus septynis žodžius: „Mano bendrapiliečiai, šiandien aš čia stoviu nusižeminęs.“

„Mano bendrapiliečiai“ yra *apostrofa,* formalus kreipimasis į auditoriją, nuotolis iki jos sumažinamas įterpiant *ad hominem* kreipinio dalį („bendra-“), išvestą iš žodžio „bendras“ – tai yra pataikaujamą užuominą savo klausytojams, esą jie nuo pat pradžių yra jo pusėje. Žodis „piliečiai“, ganėtinai neutralus, iš tiesų yra *eufemizmas,* arba sušvelninimas, nes Obama pataisė George'o W. Busho išgarsintą *apostrofą* „Mano bendraamerikiečiai“, ir „piliečiai“ reiškia „ne tik amerikiečius“ – tai reiškia, kad esame nebe izoliacionistai, o pasaulio, kurį dalijamės su kitais, piliečiai. „Šiandien aš čia stoviu nusižeminęs“ – čia pavartojama *antitezė,* kai žodžiai priešinami tarpusavyje, ir žodžiu „stoviu“, be numanomos reikšmės („stoviu kaip liudytojas“)

bei iš jos kylančios „nuoširdumo“ prasmės, stati stovėsena priešinama „nusižeminimui“ (angliškas žodis „humbled“ taip pat kilęs iš lotyniško *humus*, reiškiančio žemę); ir vėlgi kreipiama prie žodžio „bendras“, netiesiogiai nurodant į „bendrabūtybes“, su kuriomis bendrai gyvenama žemėje: visi mes esame būtybės, bet taip pat piliečiai, ir žemi, ir aukšti, lygiai kaip Prezidentas tėra vienas iš žmonių. Ankstesnis žodis „šiandien“ yra *metonimija*, kai per atskirybę nurodoma į kur kas platesnę bendrybę – Obama turi galvoje ne tik „šiandien“, 2009 m. sausio 20 d., antradienį, bet „laikus, kuriais gyvename“, numanomą krizę, kurią jis gauna kaip paveldą; tai irgi yra ėjimas *ad populum*, žaidimas klausytojų jausmais, nes prieš pateikdamas kokius nors loginius argumentus Obama užkabina su baime sumišusius jausmus, kuriuos šios sandūros akivaizdoje galimai patiria amerikiečiai. Ir tai tik pirmieji septyni žodžiai.

Tokie senoviniai triukai klesti šiuolaikinėje politikoje, tad panašiu principu galima išnarstyti ar išanalizuoti ir jūsų ginčus su antrąja puse. Įsivaizduokite tokį dialogą:

JI: Tu manęs nebemyli.

JIS: Ar pakvaišai?

JI: Niekad man nieko gražaus nepasakai.

JIS: Prieš šešis mėnesius paklausiau, ar už manęs tekėsi! Nesu visiškai neįsipareigojęs.

JI: Taip neatrodo... Atrodo, tarytum kažkaip naudotumeisi manimi.

JIS: O tavo jausmai tokie harmoningi, ar ne?

JI: Ką tuo nori pasakyti?

O dabar pasvarstykime, kokios psichologinės-retorinės gudrybės čia pasitelkiamos:

JI: Tu manęs nebemyli. [insinuacija: hipotezės iškėlimas, bandant patikrinti jos teisingumą]
JIS: Ar pakvaišai? [apeliacija į sveiką protą: aš sveikas, tu beprotė]
JI: Niekad man nieko gražaus nepasakai. [*hiperbolė*, arba perdėjimas]
JIS: Prieš šešis mėnesius paklausiau, ar už manęs tekėsi! [apeliacija į faktus, net jeigu jie nevisiškai tikslūs] Nesu visiškai neįsipareigojęs. [*litotė*: vartojamas dvigubas neiginys, siekiant sustiprinti teiginį ironija]
JI: Taip neatrodo... [*ad hominem* pasitelkiami subjektyvūs duomenys, trūkstant objektyvių faktų] Atrodo, tarytum kažkaip naudotumeisi manimi. [žodžio „kažkaip" nekonkretumas daro jį pernelyg miglotą, kad būtų galima atremti, mįslingumas jį paverčia įrodymu]
JIS: O tavo jausmai tokie harmoningi, ar ne? [*erotema*, šįkart sustiprinta sarkastišku kaltės primetimu]
JI: Ką tuo nori pasakyti? [rafinuotesnė *erotemos* forma, kai klausėjas užkerta kelią užklaustajam atsakyti, ir tyla reiškia klausiančiojo pergalę]

Partneriai gal nė nepagalvoja, kad kalba „retoriškai", bet kiekvienas iš jų pasinaudos retorinių ginklų arsenalu. Tai leidžia spėti, kad laisva nuo retorikos kalba galbūt apskritai neegzistuoja, o kai kurie šiuolaikiniai kritikai netgi teigia, kad retorika labiau nei bet kuris kitas aplinkinis kelias lemia tai, ką jūs norite pasakyti: dar prieš jums pradedant kalbėti, prieinamų retorinių gudrybių rinkinys suteiks jūsų ketinimams pavidalą, o kai tik pradėsite, jis tarsi kompiuterio šachmatai, parinks jums vieną iš daugelio numatytų kombinacijų.

Nors Antikos žmonės nepailsdami klasifikavo retorinius

ėjimus, jie nenaudojo retorikos antihumanistiniams tikslams. Taip jie saugojo savąją tiesos sampratą, nes retorika ją veikė kaip kontrastas, kaip tiesos priešingybė, kuriai verčiau atsispirti. Mat retorika gali apsukti galvą, apmulkinti jus visomis tomis lingvistinėmis vingrybėmis ir skatinti ginčytis vienu ar kitu klausimu tiesiog dėl to, kad mokate tai daryti. Kaip grynaveislis žirgas, kuris nesiduoda sutramdomas raitelio, retorika be ją kreipiančios tiesos gali šuoliuoti tolyn, gražiai, bet visiškai klaidinga kryptimi. Tačiau būtent ši retorikos nesėkmė jums atskleidžia geriausią būdą jai atsikirsti. Sakykime, jūsų partneris yra labiau įgudęs ginčininkas, ir po kiekvieno kivirčo jums lieka nerimą keliantis jausmas, kad buvote užklupti iš pasalų: jūs bent jau galite jį ar ją apkaltinti, kad jie iškraipo jūsų žodžius ir gudriomis apgaulėmis faktus pakreipia taip, kaip patys nori. Juo slidesnė retorika, juo labiau abejotina tiesa ir tuo mažiau oratoriaus lūpose moralės. Visa tai atskleidžiama „Karaliaus Lyro" pradžioje, kur dvi bjauriosios seserys pasiploninusios liežuvius stengiasi išgauti iš tėvo auksą, o Kordelija, jauniausioji, savo nuoširdumą įrodo kalbėdama glaustai ir tiesiai, ir jos kalbos skurdumas liudija apie dorovinius turtus. Žodžių taupumas neatima iš jūsų aukštos moralės pagrindo.

O dabar palikite kalbą nuošalyje ir paklauskite savęs, kas gi iš esmės verčia jus ginčytis su antrąja puse. Kai kuriuos dalykus bemat atpažinsite – skirtingos vertybės, nesutampantys lūkesčiai, prastas bendravimas. O jeigu polinkio ginčytis šaknys siekia kur kas giliau?

Artėjant „Kas bijo Virdžinijos Vulf?" finalui, Džordžas ir Marta sudaro „totalinio karo" sutartį, bet tai sutinkama su džiaugsmu, – nes tai *sutartis,* – ir mes, žiūrovai, esame kviečiami pažiūrėti, kaip nedaug jų neapykanta skiriasi nuo meilės: šiaip ar taip, kaip aiškina psichologija, abiem jausmams būdin-

gas stiprus susirūpinimas kitu asmeniu, jiems skiriamas didelis fizinis dėmesys. Stojant į mūšį su partneriu, gali būti ne taip jau lengva atskirti mūsiškius karo instinktus nuo meilės jausmų, ir ginčo metu spengianti įtampa tvyro tarp noro atstumti partnerį ir noro su juo suartėti. Karo teorijoje, kurią sugalvojo nacių epochos dešiniojo sparno mąstytojas Carlas Schmittas, atstūmimas tarnauja svarbiam tikslui. Žinoma, Schmittas kalba ne apie asmeninius, o apie politinius santykius, bet logika galioja ta pati. Pasak jo, valstybė tampa valstybe, kai pašalina savo priešus, – pašalinimo aktas padeda valstybei susivokti, kas ji yra, karo aktas virsta nauju tapatybės patvirtinimu. Šį politinį poreikį perkelkite į jūsų su partneriu tarpusavio rietenas ir pamatysite, kaip ginčai gali padėti iš naujo suprasti, kas jūs esate, kai pasijuntate apsiaustas, puolamas ar aneksuojamas asmens, rėkiančio ant jūsų per visą kambarį. Kaip galima numanyti, jūsų partneris liks partneris tik tuo atveju, jei liks kitoks: mūšio įkarštyje kyla grėsmė, kad jeigu nugalės jo požiūris, būsite priversti jį priimti ir jūs, ir iš buvusių dviejų tapatybių beliks viena. O juk būtina santykių prielaida yra skirtingumas – nepamirškite, tai *siejantis* veiksnys, – net jeigu skirtingumas sukelia ne tik meilę, bet ir trintį; kai jūsų gyvenimo draugas pusei valandos tampa jūsų priešininku, galbūt gaunate progą iš naujo susidėlioti tapatybę, kuri didžiumą laiko būna saldžiai užglaistoma. Šiuo požiūriu jums nereikėtų jaudintis dėl kylančių ginčų. Jeigu karo veiksmai negrasina neatitaisomai suardyti santykius, jie padeda abiem pusėms apmąstyti, kas jie yra kaip individai, ir taip netgi suteikia galimybę dar labiau suartėti.

17

MĖGAUJAMĖS SEKSU

AR TIK NELAUKĖTE, pareigingai skaitydami ankstesnius šešiolika skyrių, kol pereisite prie šito. Ar tik nepajutote, kad jis šiek tiek skiriasi nuo iš pažiūros banaloko „Maudomės vonioje“ ar „Keliaujame į darbą“. Ar tik, sklaidydami knygą, nesuturėjote žvilgsnio ties žodžiu „seksas“.

Tikriausiai taip ir buvo. O jeigu taip ir buvo, jūs pasirodėte ne tik smalsus skaitytojas, žinių trokštantis, kaip ir dera, meilės disciplinos studentas; pasirodėte seksualus. Nes pagunda peršokti į knygos pabaigą, kad paskaitytumėte apie seksą, perversti puslapius, idant galėtumėte pasinerti į maloniai kutenantį turinį, leidžia spėti, jog pasąmonėje ištarėte „taip“ klastingai sirenos dainai, skambančiai tarsi tolima klarneto melodija miške, žadinanti jūsų juslingumą ir juo žaidžianti. Perspektyva skaityti apie seksą tiesia kelią į sekso perspektyvą, žadėdama ir būsimą pasitenkinimą, ir pasitenkinimą nusiteikiant jį patirti. Tai nereiškia, kad seksą gali pakeisti skaitymas apie jį, – jei tai nėra jūsų fetišas, – tiesiog ir vienas, ir kitas pradžioje sužadina erotinį imlumą, savaip įjautrina, pažadina jumyse polinkį patirti malonumą, kuriam sukelti nedaug betrūksta.

Dažnai toks teorinis pasirengimas seksualiniam jauduliui apibūdinamas kaip „polėkis“ ar „poreikis“, tik šie žodžiai pernelyg pabrėžia jūsų pačių veiksmą – polėkis kyla iš *jūsų*,

poreikis yra jūsų įrankis – o ne tai, į ką atsiliepiate. O iš tiesų jūs ne tiek *nusprendžiate* seksualiai susijaudinti – kaip kad nusprendžiate susitepti sumuštinį ar eiti pasivaikščioti, – kiek atsiliepiate į tai, kas jumyse pažadinama. Nors „iniciatyva" kyla iš konkretaus asmens, seksas niekada nesti susijęs su vedimu, o visuomet – su ėjimu iš paskos: netgi iniciatorius, prieš parodydamas iniciatyvą, turėjo būti pakviestas į jo patrauklią šventovę. Žinoma, tai galima suplanuoti: galite surengti pasimatymą su mylimuoju (-ąja) motelyje trečią valandą dienos, ir erotinis virpulys dargi labiau sustiprės, – bet slapto pasimatymo sėkmė priklausys nuo trečiojo elemento. Jeigu užsiregistravę nepuolate nerangiai ropštis ant šiugždančių paklodžių, bent jau vienas iš jūsų turi leisti šiam „poreikiui" tapti esminiu poreikiu. Poreikis turi būti suprastas, į kvietimą atsiliepta. Visa tai perša mintį, kad posakį „užsiimti seksu" reikėtų apversti atvirkščiai – tai seksas mumis užsiima.

Taigi iš kur kyla šis į seksą kreipiantis „polėkis", jeigu ne tiesiogiai iš jūsų? Ar jis prašvilpia pro jus ore, aklai plaikstydamasis it Kupidonas, kaip papuola paleistomis zvimbiančiomis strėlėmis kurstydamas jūsų aistrą? Ar jis priklauso vien nuo jūsų organizmo cheminių medžiagų svyravimo? Galimą paaiškinimą pateikia Platono „Puota" vieno iš svečių, komediografo Aristofano, lūpomis – čia aprašomas pobūvis, kuriame pasiūloma pažaisti meilės teorijomis. Aristofanas pasakoja mitą, esą iš pradžių „kiekvieno [žmogaus] visas pavidalas buvo apvalus; nugara ir šonai lenkti ratu. Rankos buvo keturios, tiek pat kojų, du visiškai vienodi veidai ant apvalaus kaklo, o šių dviejų priešingai atgręžtų veidų pakaušis buvo vienas"*. Bet

* Platonas, *Puota, arba apie meilę*, iš graikų k. vertė Tatjana Aleknienė, Vilnius: Aidai, 2000, p. 29.

šių ankstyvųjų žmonių jungtinė galia ir ją lydėjusi puikybė kėlė dievams tokį nerimą, kad Dzeusas visus juos perpjovė pusiau, o pjūvio vietoje odą surišo per pilvo vidurį mazgu, iš kurio pasidarė bamba. Nuo tada perskirtosios būtybės siekė suartėti su savo antrąja puse, ir didelį pasitenkinimą jiems teikė erotinė meilė – perskeltų dalių sukibimas – nes taip suartėdami vėl pasijusdavo esantys išbaigtos būtybės. Žinoma, Aristofano pasakojimas neturi biologinio pagrindo, bet, kaip ir daugelyje mitų, jį čia atsveria psichologinė įžvalga: sekso geismas čia aiškinamas kaip ilgesys, troškimas grįžti į prarastąjį vientisybės ir visagalybės rojų, į artimumo ir tapatumo buveinę. Puldami į nepaprastai guodžiantį mylimojo glėbį, siekiame pagydyti savo sužalotą sielą.

Taigi taigi. Skamba gražiai, bet reikalą gadina užuomina, neva mylėdamiesi santykiaujame patys su savimi. Na, gerai, gal tai dar nereiškia nesveiko masturbavimosi, bet seksas su savo antrąja puse tiesiogine prasme perša mintį, esą jūsų geismas, suteikdamas jums galimybę išvysti savo atspindį, tarsi nutrina bet kokius jūsų mylimųjų bruožus, nuplėšia jų asmenybės ypatumus, kad tik būtų atskleista jūsiškė; ir tai atrodo ne mažiau nepadoru. Sekso poreikis, kaip kompulsyvus noras atgauti save, bet kokias mylimojo esmines savybes laiko kliūtimi: šis asmuo kaip toks jūsų nedomina, jo siekiate nebent kaip priemonės, grąžinančios jus į save. Pagal tokį aiškinimą, jaudulį sukelia ne skirtingumas, o tapatumas.

Įmantrus Aristofano atsakymas apie erotinės meilės prigimtį perteikia atgyvenusį, kone atavistinį pragmatiškumą: erotiniai santykiai turi jums padėti grįžti ten, kur kitados buvo jūsų esmė; bet jei klausiama „Iš kur kyla į seksą kreipiantis polėkis?“, tai šiuolaikinėms ausims priimtinesnė teorija glūdi evoliucinėje psichologijoje, kuri perkelia akcentą nuo praei-

ties į ateitį: lytinių santykių pagrindas yra rūšies pratęsimas. Ji netinka apibūdinti seksualinius santykius vien dėl malonumo, – pavyzdžiui, naudojant kontraceptines priemones, – ką jau kalbėti apie santykius tarp vienos lyties asmenų, bet padeda paaiškinti poreikio reikalingumą. Tas maudulys strėnose, ryžtingas klausimas, siunčiamas iš vidurinės jūsų kūno dalies, laukiantis atitinkamos partnerio reakcijos, daug žadanti jungtis – visa tai yra gudrybės, kylančios iš rūšies pusės, siekiant jus sujungti su kita būtybe.

O kas, pasvarstykime, atsitiktų, jeigu jų nebūtų? Jeigu seksas būtų nuobodus ar skausmingas? Rūšis išmirtų. Seksas gali būti gyvybinė galia, bet šiuo rūšies lygmeniu seksas reiškia gyvybę kaip atspirtį mirčiai, nuolatinę pastangą išlikti. Aristofano legendoje erotinė meilė suteikia užbaigtį, arba galutinumą, o čia seksas moja pirmyn, į naujumą, kai du mylimieji, sujungdami perskirtuosius pusrutulius, patiria pilnatvę leisdami tarp jų kilti naujai gyvybei; tai darydami jie neišvengiamai turi mirti, nes jeigu jie būtų amžini ir nemirtingi, nebūtų reikalo pradėti naują gyvybę. Būtina sąlyga, kad seksas pratęstų rūšį, yra ankstesnės kartos išmirimas – pirmoji banga sudūžta, kai už jos galingai iškyla antroji banga.

Šiuo požiūriu lytinis pasitenkinimas išvirsta į tai, ką Theodoras Adorno, XX a. viduryje davęs pradžią socialinės teorijos Frankfurto mokyklai, pasmerkė kaip biologinį triuką, skirtą rūšiai išsaugoti: panašiai ydinga ideologija priverčia jus elgtis pagal jos norus – pakiša jums saldainiuką, kad nebekeltumėte sudėtingų klausimų. Seksualinio pasitenkinimo vieta gali atrodyti visiškai konkreti – tai jūs, jūsų partneris (-ė) ir jus siejantys erogeniniai saitai; bet tai tėra migla, kurią paskleidžia milijonus savo pasėlių tręšiantis rūšies lėktuvas. Kai susijaudinus jūsų širdis ima tankiau plakti, sugerdama cheminių trąšų

dozę, tai vienu metu pirmąją salvę paleidžia trokštanti jumyse užsimegzti gyvybė ir trankosi sukilęs jūsų pačių adrenalinas. Tai, ką jaučiate, nėra netikra, bet numatant, kad malonumo, pasitenkinimo akimirkoje pulsuoja būsima jūsų mirtis, galima pasidomėti, kodėl orgazmas taip dažnai lyginamas su gyvybės nutrūkimu ir vadinamas *petit mort*, arba „mažąja mirtimi". Adorno nuomone, tai tragiška ne dėl to, kad užsiimdami seksu mes kertame mirties šešėlį, bet dėl to, kad tai mus paverčia žmonėmis-robotais, vykdančiais planą bendram labui, vieninteliam siekiui – bendrai reprodukcijai.

Dar blogiau tai, kad rūšies išsaugojimo argumentas kėsinasi nutraukti šių dienų mylimųjų taip trokštamą ryšį tarp sekso ir meilės. Nei darvinistiniame pasakojime apie seksą dėl išlikimo, nei, tiesą sakant, Aristofano legendoje apie grįžimą į save nėra minties, jog seksą veiksmingą padaryti gali tik meilė, štai dėl ko abi teorijos nevisiškai tenkina. Graikai turėjo mitą apie tai, kaip nemirtingieji dievai mus perskėlė pusiau? Ką gi – graži pasaka. Užsiimti seksu spiria evoliucija? Na ir kas – tai nesuteikia seksui prasmės, tik nusako jo paskirtį. Šiandien mums seksualiniuose santykiuose svarbiausia suderinti erotinį malonumą su meilės švelnumu, fizinį aspektą su emociniu. Būtent tai žmonių sueitį skiria nuo gyvūnų sueities ir sušvelnina gyvuliškumą, kurį klaidingai gali įžvelgti pašalinis stebėtojas. Kūnų susijungimas sekso metu, suteikiantis ne ką kita kaip gyvulišką pasitenkinimą, gali sutapti su atitinkamu protų susiliejimu aukštesniu lygmeniu. Bet jie nėra vienodos trukmės: pagal šiuolaikinę sekso sampratą, meilė kyla anksčiau ir trunka gerokai ilgiau nei seksualus pasiautėjimas, taigi jei geismas yra mygtukas seksui įjungti, tai tą mygtuką paspaudžia meilė.

Pagal biblinę tradiciją, meilę savo ruožtu galima skirstyti į draugystę (*philia*) ir dvasinę, arba jausmingąją meilę (*agapė*),

o tai dar labiau komplikuoja santykį su seksu, arba *erosu*. Pavyzdžiui, kaip vertinti seksą tarp draugų? Jei draugas yra mūsų mėgstamas, bet ne mylimas asmuo, ar dera su juo mylėtis? Tokiu atveju esti ir lytinis potraukis, ir draugystė, bet nėra *agapės*. Taigi pakanka dviejų iš trijulės? Žinoma, jeigu esate užmezgę santykius su dar kitu asmeniu, kurį *tikrai* mylite, seksas tarp draugų jokiu būdu nėra priimtinas; o jeigu abu su draugu (-e) esate vienišiai ir turite lytinių santykių? Ar, kai nėra dvasinės nei jausmingosios meilės – jokios *agapės* apraiškos, – moralės požiūriu toks seksas būtų nedoras? Ar visada būtina *erosą* derinti su meile, kad būtų išvengta gryno seksualumo, taigi tarsi tam tikros nešvaros? Šioji biblinė tradicija atsakytų teigiamai. Tiesą sakant, pagal Romos katalikų versiją, pageidautina nuo sekso apskritai susilaikyti, o jeigu jau negalite jo išvengti, geriausia tai daryti su meile, santuokoje ir gyvybės pratęsimo tikslais. Bet net jeigu seksą atmiešiate meile, tam, kad įvyktų seksas, reikia tam tikrų dalykų, lyg ir neturinčių nieko bendra su meile (iš čia ir jų skirtumas): nebūtinai orgazmo ar penetracijos, bet jei nėra abipusio erogeninių funkcijų sužadinimo – net telefonu, elektroniniu paštu ar internetine kamera, – iš sekso telieka padorūs mainai. Kad ir kiek seksą papildo meilė ar draugystė, norint tikro sekso, tenka vengti šių labiau pakylėtų būsenų arba jas aplenkti: užtat reikia tam tikro veiksmo.

Galbūt tai paaiškina seną tradiciją, susijusią su sekso technika: jeigu meilė ir draugystė būtų nuo jo neatsiejamos, visi vadovėliai, mokantys atitinkamų pozų, būtų nereikalingi; bet sekso prigimtis iš esmės yra kitokia, tad jam reikia kitokios kalbos, ir ją atstoja santykiavimo gramatika. Nuo „Kamasutros“ iki „Sekso džiaugsmo“ ir vėliau seksas leidosi klasifikuojamas instrukciniuose lapeliuose, kurie ne itin skiriasi nuo surenkamų baldų instrukcijų: dalis galima sujungti teisingai

arba klaidingai, pirmuoju atveju laukia pasitenkinimas, antruoju – nusivylimas ir sunkus triūsas, – kai dvimačio paveikslėlio nepavyksta sutaikyti su trijų matmenų tikrove ir lieka per daug nepanaudotų varžtų. Šiuose vadovėliuose neabejojama, kad „mylėjimasis“ – eufemistiškai tariant – reikalauja įgūdžių, kaip ir tai či gimnastika ar litografija, vadinasi, nors seksas galėtų būti pats natūraliausias pasaulyje dalykas, tokiu jo laikyti nederėtų: tikriausiai prireikė tam tikros išmonės, kol buvo nusigauta iki miegamojo, tad kam paskutinę minutę skubėti? Atsiverskime Ovidijaus „Meilės meną“; nors parašytas maždaug Kristaus gimimo iš nekaltos Mergelės metu, šis veikalėlis būsimam mylimajam papunkčiui duoda užuominų ne tik kaip elgtis lovoje, bet ir kaip į ją nusitempti merginą; pirmasis patarimas – prisipažinti jai meilėje, net jeigu tai netiesa. Galutinis rezultatas yra toks vertingas, kad nevalia jo siekti kaip papuola; prie jo veda tam tikri žingsniai, kuriuos reikia kruopščiai atlikti. O jei jau pasiekiama lova, jai skirti vadovėliai neapsiriboja anatomija, jie dinamiški – streso mechanizmų studijos, galimai stiprinančių veiksnių tyrimai. Taip „Sekso džiaugsme“ analizuojamos sritys, „kurias spaudžiant kyla seksualinis susijaudinimas“, tai „riešai, kulkšnys, alkūnės (tik nenaudokite šiurkščios jėgos), kojų padai, nykščiai ir didieji pirštai“. Seksualusis kūnas vertinamas kaip begaline įvairove pasižymintis instrumentas, ir nuo jūsų subtilumo priklausys, ar jis bus suderintas, ar išderintas.

Šis meniškumas deklaruojamas Alexo Comforto* paantraštėje, „Gurmaniškas mylėjimosi vadovas“. Jeigu frazė „mėgautis seksu“ tereiškia vien sandorį, sekso gurmano sąvoka apima egzotiškų skonių ragavimą, jūsų prėsko pasninko pakeitimą

* „Sekso džiaugsmo“ (*The Joy of Sex*) autorius.

švediškų skanėstų stalu, kad galėtumėte juos kramsnoti pagal įnorį. Pati knyga suskirstyta į „užkandžius“, „pagrindinius patiekalus“, „padažus ir užpilus“, ir viską lemia būtent šie pastarieji pavojingo skanumo pagardai, nustelbdami pagrindinius valgius, nes seksą jie paverčia menu, koks jis ir turėtų būti, nustumia į šoną mėsą ir bulves, kviesdami patirti neįprastą skonį – atverdami vidinę šventovę, iki tol saugotą princams ir jų geišoms. Čia visuomet praskiriama uždanga ir ant pirštų galiukų pamažu leidžiamasi tolėliau, į saldesnių malonumų sritį – saldesnių, *nes* jie draudžiami, nešančių tolyn, kitur, lyg lova būtų stebuklingasis kilimas, perkeliantis jus į sunkiai įsivaizduojamus kraštus.

Šis slapto žinojimo pabrėžimas, galbūt kiek ironiškai, sieja sekso meną su religine patirtimi, kuri iš jo semiasi nemažą savo žodyno dalį – abi sritis ypač jungia ekstazės idėja. Štai XVI a. ispanų mistikės šv. Teresės Avilietės citata:

> Skausmas buvo toks stiprus, kad negalėjau nedejuoti; ir vis dėlto tokia nepranokstama buvo šio nepaprasto skausmo saldybė, kad nenorėjau jo atsikratyti... Meilės tarp sielos ir Dievo glamonė tokia saldi, kad meldžiu Dievo Gerumą leisti jį patirti tiems, kurie galbūt mano, jog aš meluoju.

Apie psichologiją nutuokiantis šių laikų skeptikas tikriausiai nė trupučio nenustebęs tartų, kad vienuolė užspaustą seksualinę energiją nukreipia į teologinę ekstazę, tačiau sąsaja subtilesnė nei atrodo. Seksualinę ekstazę nuo religinės skirianti membrana tokia plonytė yra dėl to, kad jos abi įsikūrusios didesniame jausmo organe, kuris jas glaudžiai suspaudžia draugėn. Tasai jausmas – tai savęs išnykimas. Ir seksualinio susijaudinimo kulminacijos ekstatiniame alpulyje, ir apsireiš-

kusios dieviškosios šviesos apsuptyje mylimojo savastis iš pradžių pasiduoda, o paskui išsiskaido – vėlgi tai lemia atsidavimas, o ne įgijimas – į tūkstančius malonumo dalelyčių, kai kūnas akimirksniui perkeičiamas į sielą. Nusileidžia nepažinybės debesis, pažinimo ir tapatumo gebėjimai paralyžiuojami, ir per šį skausmingai ilgo trumpumo, kartaus saldumo tarpsnį jūs ištirpstate – šis potyris žemėje, matyt, labiausiai priartėja prie to, ką galbūt patirsime danguje. Vėlgi tarsi peržengiate slenkstį daugumai nesuvokiamos anapusybės link – štai kodėl sekso esmė yra kruopščiai parengtas planas: jis atrakina slaptavietes, kitais atvejais daugeliui neprieinamas.

Žinoma, toli gražu neturite patikėti egzistuojant sekso ir religijos ryšį, bet jeigu pastanga meilės aktą paversti menu jums atrodo melaginga ar kvaila, verčiau neabejokite, kad jūsų partneris (-ė) jaučia tą patį – visai tikėtina, kad jie patys norom nenorom įvertins jūsų pasirodymą. Vis dėlto daugeliui porų tokie atviri pokalbiai apie seksualinę patirtį yra uždrausta sritis, nes taip lyg ir pripažįstama, esą seksą iš tiesų galima atskirti nuo meilės, atriboti nuo santykių, o jeigu jau taip atsitinka, savaime tai dar netampa meistriškumo dalyku, lygiai taip pat gali išvirsti ir į pornografiją. Kitaip tariant, jeigu iš lygybės atimama meilė, likęs seksas gali būti traktuojamas nevienareikšmiškai: viena vertus, tai aukštomis sienomis atitverta šventovė, kur žinovai vienu du tobulina savo meistriškumą, kita vertus, tai atvira, ryškiai apšviesta arena, kurioje nuogi kūnai siekia lytiškai susijaudinti. Štai dėl ko sekso technikos vadovėliai, kad ir kokie santūrūs, taip ir nepakyla aukščiau pornografinių žurnalų, į kuriuos jie norėtų žiūrėti iš aukšto. „Sekso džiaugsmo" iliustracijos, skoningi anglimi piešti paveikslėliai, iliustruojantys dviejų emociškai brandžių, liberaliai mąstančių suaugusiųjų juslingumo tyrimą, tam tikru pseudomoksliniu mastu gali

atlikti šviečiamąją funkciją, bet nėra garantijos, kad tai neleis skaitytojo gašlumui augti ir lietis per kraštus, peržengiant sauso sueities kombinacijų tyrimo ribas.

Vėlgi galite nesutikti, kad pornografija taip priartėja prie kitais atžvilgiais sveiko jūsų seksualinio gyvenimo. Net jeigu, kad reikalai pasistūmėtų, kartais išsitraukiate nepadorią medžiagą, galbūt jus įžeidžia tvirtinimas, esą pačiame meilės akte, kuriam ruošiatės, slypi kažkoks pornografinis elementas. Bet jeigu jums malonumą iš dalies kelia žiūrėjimas į savo partnerį (-ę) arba į save su partneriu (-e)? Arba jeigu net ir užgesinus šviesas, kūnui virpant nuo partnerio prisilietimų, jūsų mintis užvaldo nepadorūs vaizdai? Filosofinė mokykla, kurios pradininkas yra Georges'as Bataille'is, Theodoro Adorno amžininkas, tvirtina, kad prie atmerktų akių, įskaitant ir vaizduotės akis, prasideda nešvankumas. Malonaus lytėjimo sąlyga – artumas ir asmeniškumas (negalite paliesti nieko, esančio toliau nei siekia jūsų ranka, fotografijos glostymas čia nesiskaito), o žiūrėti galima ir per atstumą – ir atstumas žiūrovą kviečia įvertinti, įvaizdinti ir kontroliuoti stebimą objektą. Žiūrėjimas išvaduoja iš intymių lytėjimo saitų ir atsiveria į matmenį, kurio nežaboja juntama priežiūra, kur viskas tinka ir kur jūsų valia tai, ką iš tikrųjų regite, gali atkartoti tai, ką be jokios cenzūros regite savo mintyse.

Šiai nevaržomo žiūrėjimo temai Bataille'is skiria „Akies istoriją". „Romanas" toks radikalus, kad jo paaugliams meilužiams, jau užhipnotizuotiems vienas už kitą nešvankesnių pasirodymų, fetišu tampa pats akies obuolys – jeigu egzistuoja gurmaniškasis sekso aspektas, tai Bataille'ui burną pakeičia akis, kaip pagrindinis erotinis organas. Bet svarbiausia, kad siužeto ekstremalumą atitinka kalba. Ne tiek dėl to, kad knygoje gausu dulkinimosi leksikos, – nors tam irgi atiduodama

duoklė, – ir ne dėl to, kad joje vartojamoms formuluotėms stengiamasi suteikti ne mažiau teatrališkumo kaip ir čia aprašomiems seksualiniams reginiams, bet todėl, kad, priešingai, jie aprašomi su visišku atvirumu ir atsiribojimu. Štai kodėl žodį „romanas" rašau su kabutėmis: knyga labiau primena ne vaizduotės vaisių, o reportažą; skaitoma kaip karo korespondento pranešimai. Niekas neišvengia jo negailestingai spoksančio žvilgsnio.

Ironiška tai, kad taip gyvai atpasakojant atgrasius kūnus ir jų veiksmus, Bataille'io knyga neišlaiko pirmojo pornografijos egzamino, kurio esmė – jaudrinti, ir taip ji netyčia gali patvirtinti mintį, kurią išreiškė vienas iš jo kolegų filosofų Michelis Foucault (jau buvome jį sutikę anksčiau, sporto salėje, kai kalbėjome apie mankštą kaip apie valstybės valdymo formą). Sekso klausimu Bataille'io tekstas gali atrodyti atsikratęs bet kokių įmanomų suvaržymų, bet Foucault savo „Seksualumo istorijoje" užsimena apie spąstus, kuriuos gali paspęsti tokia intymi medžiaga. Kadangi seksas kasdienėje kalboje mūsų laikais tapo itin svarbus, galime vaizduotis esantys mažiau susivaržę nei Viktorijos epochos žmonės, bet iš tiesų atsitiko taip, kad pati kalba virsta tam tikra suvaržymo forma – tai yra, užuot daugiau laiko skyrę seksui, mes daugiau apie jį kalbame, apgaudinėdami save, neva tapome laisvesni. Vis dėlto „Akies istorija" kažin kodėl labiau panėši į bandymą pateikti analizę – kaip ir šioji esė – negu į bandymą mus nusivilioti į miegamąjį.

18

MIEGAME IR SAPNUOJAME

LAIKAS Į LOVĄ. Na ir dienelė buvo – pakeliui į darbą atlaikėte laukinę spūstį, sporto salėje bėgote už savo gyvybės išgelbėjimą, užkirtote kelią draugų sąmokslui prieš jus – ir dabar galite tikėtis užtarnauto poilsio. Ryt vėl pakilsite į kovą, bet dabar, nakčiai artėjant, jūsų laukia miego palaima. Jei nevargina nemiga, vadinasi, nekamuoja galvoje knibždantys ir ją mažytėmis nerimo šakėmis varstantys demoniūkščiai, kelioms brangioms valandoms esate išvaduoti nuo rūpesčių.

Labai svarbu yra šitaip pasprukti nuo pareigos, nes tai reiškia, kad, be atsigavimo, pagrindinė miego paskirtis yra apgaubti mus atjauta; ji užčiuopiama W. H. Audeno „Lopšinėje":

> Glauski snūdžią galvą, meile,
> Man prie netvaraus peties;
> Laikas, aistros nepalieka
> Grožio veiduose vaikų
> Susimąsčiusių, o kapas
> Skelbia: vaikas toks trapus;
> Bet lig brėkšmos ant mano rankų
> Gyvas temiegos žmogus,
> Nors mirtingas, nors ir kaltas,
> Man gražus nepaprastai.

Kai puolate į miego glėbį, – čia svarbi ir nuopuolio samprata, nes ji susijusi su kontrolės ir atsakomybės atsisakymu, – atsiskleidžia jūsų žmogiškumas, nes kol miegate, negalite niekam priešintis, ir iš esmės nesiimsite jokių veiksmų, kad demarkacine riba atsitvertumėte nuo kitų ar patvirtintumėte savo išskirtinumą. Miego ranka užglaisto dienos šviesoje kylančius nesutarimus tarp princo ir elgetos, šventojo ir nusidėjėlio; miego būsenai, kuri tikrąja to žodžio prasme yra visa išlyginanti patirtis, kiekviena besiilsinti galva atrodo vienoda, nesvarbu, ar tą dieną ji įvykdė herojišką poelgį, ar piktadarystę. „Snūdi galva" tėra tik „žmogus".

Miegančio veido beveik neįmanoma teisti ar smerkti, – kad pajustumėte panieką net ir didžiausiam nedorėliui, pirmiausia jį reikia pažadinti, – mat miegančiame veide atsispindi nekaltybė, nieko bendra neturinti su morale. Žinoma, užmerktuose akių vokuose ir lėtai pulsuojančioje kaklo gyslelėje iš dalies įskaitome gryną bejėgiškumą, bet tai nėra *moralinė* nekaltybė, šį nekaltumą lemia neįsitraukimas, nesusisaistymas su niekuo, laikinas nepriklausomumas. Kad sužinotume jų poziciją, tenka laukti, kol jie prabus, taigi per miego pertrauką nuosprendį galima tik atidėti. Pagal dienos šviesos taisykles, eilėraščio mieganti galva gali būti ir „kalta", bet Audenas, prašydamas leisti „gyvam žmogui miegoti", tarsi prašo nesudrumsti šio trapaus atokvėpio. Su morale nesusijusio nekaltumo būsena yra brangintina, taigi tebūnie leista jai būti. Kaltinimams laiko užteks rytoj.

Toli gražu ne menkiausia priežastis atidėti nuosprendį „miegančiai galvai" – jos pasmerktumas būti „mirtingai", kurį liudija mūsų poreikis apskritai miegoti. Nesame antžmogiai, kitaip nei nemirtingosios dievybės – jau vien tai, kad jos yra nemirtingos, reiškia, jog jų energija yra beribė ir joms nėra rei-

kalo „persikrauti“. O mes, priešingai, jaučiame miego poreikį, nes turėsime mirti. Galite manyti, kad miegas suteiks mums daugiau energijos eiti tolyn, bet taip nėra – mūsiškis miego poreikis reiškia, kad mūsų energija yra baigtinė, – nes baigtinis ir mūsų gyvenimas. Užsimindamas apie „kapą“, Audenas rodo, kaip lova pranašauja būsimą didįjį miegą; nuovargis „skelbia: vaikas toks trapus“, nes net ir jauniems žmonėms, kurių visas gyvenimas dar prieš akis, jis kada nors pasibaigs. Nuovargis, nuopuolis ir baigties nuosprendis – šias tris žmogiškojo būvio sąlygas patvirtina miego buvimas.

Ir vis dėlto anapus miegančiųjų veidus gaubiančio taikumo – būsenos, kuri sukelia jūsų pačių atjaučiančią ramybę – sproginėja fejerverkai, ryškumu stelbiantys daugumą budraus gyvenimo dalykų. Kūnas gali ilsėtis, bet protas, užuot pasinaudojęs pertrauka, paspartina greitį, kurdamas fantazijas, tarsi rytojaus nė nebūtų; jūsų sapnuojami sapnai tokie sodrūs ir ryškūs, tarsi visos kitos jūsų kūno sistemos, galinčios išnaudoti energiją, būtų užsivėrusios. Šiuo požiūriu miegas yra didis apgavikas – gal ir atrodo it įsikūnijęs nekaltumas, bet kas žino, kokios nuodėmingos paslaptys rodomos sąmonės kino ekrane. Keista, kad apgaunamas ir sapnuotojas.

Kad iššifruotume kodą, teks kreiptis į Freudą, kurio „Sapnų aiškinimas“ XIX–XX a. sandūroje žymėjo posūkį nuo naivaus požiūrio prie mokslinio pažinimo, ypač nuo tada, kai tapo daug sunkiau sapnus nurašyti kaip nekenksmingas nesąmones ar keistas fantazijas. Žinoma, jau prieš ištisus šimtmečius būta sapnų teorijų, ir Freudo šedevras prasideda priešistorinės, jo nuomone, epochos apžvalga, t. y. kol jo įkurta psichoanalizės akademija dar nebuvo įvedusi tikslios ir metodiškos sapnų analizės. Apskritai tiems laikams būdingi prietarai: sapnai laikyti demoniškų ar dieviškų jėgų apsilankymais,

skirtais perduoti žinias savo žemiškiems giminaičiams. Šitai gali paaiškinti pranašišką sapnų aspektą: jeigu per juos esate perspėjami, tai nereiškia, kad pernakt įgavote aiškiaregiškų šamano galių; veikiau jūsų protas pavirto individualiu banko seifu, kuriame išankstinį žinojimą turinčios dvasios palieka perspėjimus, mįslingai apibūdinančius būsimus įvykius.

Vis dėlto Freudas iš tos tamsuoliškos tradicijos pasilieka dvi koncepcijas. Pirmoji – sapnas kaip laiškas. Žinoma, būtų keista manyti, kad sapnuose apskritai neslypi jokia žinia, taigi ir prasmė, – kitaip argi galėtumėte juos aiškinti? Galbūt, jei kiekvieną mielą naktelę sapnavote tą patį sapną, galite jį nurašyti kaip, pavyzdžiui, kūno reakciją į medžiagų apykaitos sulėtėjimą miego metu; bet sapnų įvairovė tokia didžiulė, kasnakt teatre rodomas vis naujas reginys: sykį jūs, pavirtę babuinu, ropščiatės ant kopijuoklio, kitąkart jūsų mama nusidažė plaukus žaliai, – kad beveik nenormalu būtų šioje įvairovėje neįžvelgti jokios prasmės. Kam tie skirtumai, jei ne tam, kad perduotų skirtingus ženklus? Todėl Freudas perima sapno kaip žinios sampratą, bet jos prasmė, pasak jo, veržiasi iš vidaus, paversdama ją žinia sau pačiam. Tiesa, toji slėpiningoji daugybė pati savaime galėtų sukurti sapnų įvairovę, todėl ją galima būtų laikyti generatyvine „prasme“, bet Freudas, norėdamas pasirodyti esąs apsišvietęs mokslininkas, su tokiais slėpiniais neprasideda. Ir, tiesą sakant, tai pirmasis žingsnis į sapnų tyrimų moksliškumą: sapnui nustatoma vieta, smegenys, kitaip nei dvasių sritis, yra pažini; kildinamas iš jį sapnuojančio žmogaus, sapnas lengviau duodasi knaisiojamas mokslininko, ypač reikiamais įrankiais, kastuvėliais ir matavimo juostomis apsirūpinusio psichikos archeologo.

Taigi, pasak Freudo, kai jūs sapnuojate, tai sapnuojate būtent *jūs*, o ne kokia nors pašalinė ryšių agentūra jūsų psi-

chiką dėlioja ekrane savais tikslais. Noras ar įnoris, seksas ar sadizmas, siaubas ar skrydis – sapnų medžiaga sugrįžta į jus, ir niekas kitas negali į ją badyti pirštu, – galite teisintis savo sapnų nekaltumu, truputį pasidairydami į dvasių apsilankymo teoriją, kurią įveikti taip troško Freudas. Pridėkite antrąją koncepciją, Freudo pasiskolintą iš senosios tradicijos, – kad sapnai yra paslaptys, – ir mišinys sprogsta. Šie itin vidiniai vaizdai, pasiekiantys jus miego slaptoje, gulint užmarštyje, iš jūsų psichikos gelmių, šis vaiduokliškas įvaizdžių karavanas, – įvaizdžių, kuriuos sukūrėte jūs ir tik jūs, – jie atrodo keisti ne vien tiems, kam juos galbūt papasakosite, bet nesuprantami *net ir jums*, jų autoriui. Na, sakykim, senovės žmonėms sapnai atrodė mįslingi, tik ar galima tikėtis ko kita, jeigu jie yra miglotų dvasių, angelų arba demonų, kūriniai? Jeigu tokios dvasios *nebūtų* bendravusios runomis, jos jau nebūtų tokios antgamtinės, ir jūs nusiviltumėte; bet mintis, kad galite kalbėtis su *savimi* panašiomis dviprasmybėmis, kad galite siųsti sau žinutes, paneigiančias jūsiškį jų aiškinimą, sapno galias kilsteli į kitą lygmenį. Tai, kad sapnuojame, reiškia, Nietzsche's žodžiais, kad „esame patys sau svetimi“.

Kaip taip gali būti? Kad padarytų tai, kas atrodė neįmanoma, Freudas pasiūlo svarbiausiąją moderniųjų laikų sąvoką – pasąmonę. Kol miegame, mūsų viduje veikia ryšių agentūra, paliekanti daugybę pranešimų, kurie prabudus mus apstulbina panašiai kaip žiūrovus – eksperimentinio teatro spektaklis, kai žiūrovas sykiu būna ir pjesės autorius, ir vaidmens atlikėjas, ir režisierius. Veikia pasąmonė, ji mums priklauso, bet negalime jos kontroliuoti. Ir jeigu spektaklis taip glumina, tai todėl, kad jo medžiaga perėjo per cenzūros filtrą – tiesą sakant, net du kartus – ir pamatyti originalą mums trukdo nuo jo skiriančios grotos. „Cenzūra“ reiškia ne tiek „ištrynimą“, kiek perdirbi-

mą, ir pirmą kartą toji cenzūra veikiausiai buvo panaudota vaikystėje, kai jūsų psichika vystėsi maždaug tokia tvarka.

Kūdikystėje nedarėte nieko kito, tik norėjote – labiausiai norėjote oralinio pasitenkinimo ir vargu ar jums dar kas nors rūpėjo. Svarbu buvo tik aš, aš, aš – šį fenomeną Freudas pakrikštijo *Das Ich* arba „Aš“ (paprastai tai verčiama kaip „ego“, bet šiuo atveju nebūtina versti iš vokiečių kalbos į lotynų). Jūs buvote tasai norintysis Aš, ir dažniausiai gaudavote, ko panorėjęs – mama jus maitino, jūsų burna nuolat buvo pilna. Tačiau netrukus pajuntate savo tėvui arba broliams ar seserims jausmą, visai nepanašų į kilniadvasę meilę, – jie irgi pretenduoja gauti dalį motinos, ir jūs sužinote apie klastingą konkurenciją. Staiga pasirodo, kad jūsų prieiga prie motinos krūties reguliuojama ir nenutrūkstamo pasitenkinimo laikams atėjo galas. Iki šiol tenkinti troškimai dabar apribojami arba nebetenkinami, ir jums nelieka nieko kito, kaip juos užspausti, ir nuo tada jie ima dėliotis į sustingusį statinį, jūsų pasąmonę. Išmokote pirmąją pamoką – ne visuomet galite gauti, ko panorėję, – ir jūsų prote besipriešinančios energijos vektorius nuviltus troškimus išstumia į pogrindinį seifą, kur jie sau miega. Būtent iš šio pavojingo nuskandintų troškimų telkinio vėliau bus keliama į paviršių sapnų medžiaga.

Tai pirmasis cenzūros lygmuo – tuo metu, kai sapno reginys nušvies vidines jūsų smegenų sieneles, jos jau metų metus bus išbuvusios nugramzdintos kaip išstumta medžiaga iš jūsų vaikystės. Ne visą šią medžiagą sudarys jūsų motinos kūno, arba oralinio pasitenkinimo, troškulys, bet bendras jos pobūdis bus susijęs su užspaustais norais, sužlugdytomis viltimis, užgniaužtais troškimais, – bet kuriuo atveju šiai medžiagai neleidote pasireikšti viešai. Jau vien šis faktas iš dalies paaiškina sapno mįslingumą, nes regite aikštėn iškelta tai, kas jūsų psi-

chikai yra senovės istorija, vienas po kito vaidenasi ir krizena vaizdiniai, ištraukti iš šūsnies, kurią sukrovėte dar vaikystėje.

Kaip čia yra, kad mūsų sapnų medžiaga dažnai atrodo atėjusi iš kur kas vėlesnio mūsų gyvenimo tarpsnio, netgi iš sapno dienos? Ne kiekvieno sapno vieta yra namai, kuriuose jūs užaugote, nebūtinai pagrindiniai veikėjai – jauni jūsų tėvai. Ką gi, būtent čia įsijungia antroji cenzūra, – sapnas ima senąsias patirtis ir perrengia naujais drabužiais. Paprastas pavyzdys: jūs sapnuojate, kad ginčijatės su savo viršininku, bet jis yra jūsų tėvo antrininkas, ir ginčas atkuria vaikystės sceną, kai norėjote pažaisti sode, bet jums neleido. Sapnas pasitelkia naują medžiagą, kad perrengtų ir ištrauktų neužbaigtus jūsų jaunų dienų reikalus. Bet kodėl jis taip daro? Kodėl tai ne sapnas apie pirminį ginčą? Atminkite, jūsų psichika pirminę medžiagą išstūmė todėl, kad ji reiškė norą (norėjote pažaisti sode), kuriam išsipildyti nebuvo leista, todėl jį palaidojote; bet jeigu būtumėte ją tiesiog prigrūdę tų kunkuliuojančių emocijų, jos, ko gero, būtų išdeginusios jūsų psichiką iš vidaus. Išstumiant iš dalies siekiama apmalšinti įkarštį, sušvelninti nepageidaujamas pasekmes, ir tai daroma pritemdant liūdinančio įvykio paveikslą, kad galima būtų jį užrakinti jūsų psichikos seife – išstumta patirtis skiriasi nuo paprastos atminties, kurią galima saugiai laikyti jūsų proto paviršiuje; anoji yra kur kas trapesnė ir audringesnė, ją reikia prislopinti ir išsiųsti į visiškai saugią jūsų galvos zoną. Šiuo požiūriu, neįmanoma tiksliai prisiminti traumuojančio įvykio detalių, nes pakeliui į pasąmonės archyvą jis daugiau ar mažiau bus perprogramuotas, išdarkytas, išoperuotas. Tai paaiškintų liūdnai pagarsėjusį liudytojų parodymų nepatikimumą, – jei teko išvysti kažką baisaus, jūsų protas, prieš perduodamas tą įvykį jūsų atminčiai, nesąmoningai jį iškraipys, kad apsaugotų jus nuo galimo jo prisikėlimo.

Tačiau retkarčiais, kaip potrauminio streso sindromo atvejais, itin siaubingas pradinis incidentas buvo užrakintas nespėjus nukenksminti, ir vis iš naujo grįžta visa jėga, vėl nutrenkdamas savo aukas į tą pačią psichinę būseną, kurioje jie buvo baisiojo įvykio metu.

Apibendrinant, jūsų sapnai vaizduoja iškraipytus atsiminimus apie kitados neišsipildžiusius norus. Pradinė medžiaga niekada nebus atgauta – ją sapnuojate tik todėl, kad išstūmėte, o išstumdami, lyg patyręs dokumentų klastotojas, juos sugadinote, tik jie ir toliau sukelia jūsų sapnus. Taigi prieš pradedant sapnuoti įsiterpia du cenzūros lygmenys – noro nuslopinimas, kai jis negali būti realizuotas, ir traumos, kurią jis kitu atveju rodytų, redagavimas prieš priimant jį į pasąmonę. Be šių „cenzūros“ mechanizmų, yra dar du. Freudas teigia, kad sapnų medžiaga ne tik pakeičiama, bet ir apkarpoma. Pagal mūsų paprastą pavyzdį, viršininkas galėtų reikšti, be jūsų tėvo, ir jus pačius – jūs, pikčiausias savo priešas, persirengęs viršininku, ginčijatės pats su savimi. Viršininkas tampa ne tik tėvo pakaitalu, bet ir įkūnija jūsų asmeninį trūkumą – sapno gebėjimas veiksmingai viską sutirštinti reiškia, kad vienintelis personažas gali turėti daugybę kaukių. Pagaliau *net pačiame sapne* darysite tolesnes pataisas, kurias Freudas vadina „antriniu peržiūrėjimu“. Nesąmoningas „taip“, bet atviras „ne“, sapnavimas yra tokia veikla, kurios metu miegantis protas anaiptol nemiega, jo apsauga ne taip jau nusilpusi, kad ją pralaužtų antplūdis tos medžiagos, kuri, iškelta aikštėn, gal pasirodytų nederama.

Nenuostabu, kad Freudas knygą pavadino „Sapnų aiškinimu“: jeigu sapnai tokie daugiabriauniai, kad dengia vienas kitą, jeigu taip stengiasi sumėtyti pėdas, tai jie prašyte prašosi analizuojami, lukštenami, net jei žinome, kad prisikapstę iki esmės ten nerasime nieko. Ar tikrai? Jei jie nė neketina at-

skleisti savo vidinės prasmės, kam stengtis? Freudas tvirtintų, kad sapnų aiškinimas apmalšina jūsų nerimą: padeda suprasti nesąmoningus blokus, trukdančius ir jūsų budriam gyvenimui, – pavyzdžiui, sapno apie viršininką analizė esant budrios būsenos galbūt padės suvokti, kad jūs nematote žmogaus tokio, koks jis yra, bet projektuojate į jį jausmus, kurie priklauso jūsų tėvui arba jums, arba vienam ir kitam. Atsikratydami savo teorijų apie kai kuriuos gyvenime sutiktus sunkius žmones, galite nusimesti nemažą nerimo naštą; tai išardo proto voratinklius, išlaisvina galimybę naujai pažvelgti į žmones.

Galite suprasti, dėl ko taip užsitęsia psichoanalizės procesas – pokalbis tarp psichoanalitiko ir paciento, kuriam dažniausiai skiriama penkiasdešimt minučių per dieną, penkias dienas per savaitę, ir tai trunka kokį penketą metų. Jau vieno sapno prieštaringus duomenis išanalizuoti – varginantis reikalas, o kadangi jis ypač būdingas jums ir jūsų patologijai, čia galima pritaikyti daugybę bendrųjų taisyklių. Pasak Freudo, sapnas yra išankstinis artefaktas, o jo buvęs kolega – vadinasi, varžovas – Carlas Jungas išplėtojo teoriją, pagal kurią jūsų sapnai turi priklausyti gerokai siauresnei kategorijai. Jis išryškino asmeninės pasąmonės, ne klaidingos, bet nepakankamos, sampratą, ir papildė ją „kolektyvine pasąmone", iš kurios, tarp daugelio kitų dalykų, kyla sapnų vaizdiniai. Nors sapnas, pasak Freudo, mielai semiasi medžiagos iš jūsų vaikystės, jis negali pasinaudoti niekuo, kas siekia laikus iki jūsų gimimo, o jo antrininkas – sapnas pagal Jungą – išnaudos vaizdinių atsargas, sukauptas nuo pat žmonijos aušros, – mat kolektyvinė pasąmonė veikia panašiai kaip žmonijos atmintis, kaip karta iš kartos perduodami neįsisąmoninti ženklai, kurių pradžios atsekti nebeįmanoma, todėl juos gaubia paslaptingumo skraistė. Kadangi tokie vaizdiniai naktimis telepatiškai skrajoja iš proto

į protą, jų nuolatinis buvimas laike – ištisus šimtmečius – lemia jų savarankiškumą, kuris, Jungo sekėjų nuomone, išduoda *anima mundi*, „pasaulio sielą“. Kitaip tariant, kolektyvinė pasąmonė yra daugiau nei asmeninės pasąmonės visuma, ji tampa paties pasaulio nuosavybe, ir kai naktį miegate, jumyse sapnuoja ir pasaulio siela.

Šitai kiekvienam sapno vaizdiniui suteikia archajinį, išties archetipinį pobūdį, todėl nors asmeninė pasąmonė plečiama, kad apimtų visą žmoniją, kolektyvinė versija turi veikiau visai nedaug įvaizdžių – kaip Taro kortos, jie apsiriboja savo Kvailiu, Magu, Žyne ir taip toliau, sudarydami rinktinį šabloniškų, amžinomis laikomų figūrų panteoną. Viena iš patraukliausių būtų Šešėlis. Kadangi kiekvienas iš mūsų turi Savastį – savo tapatybės pavidalą ir nepriklausomą, todėl tokį universalų archetipą – toji Savastis, nors ir keista, nepasako apie mus visos tiesos, ir sapnuose gali pasirodyti mažiau sveikintini mūsų asmenybės aspektai, kuriuos įkūnija Šešėlis. Pavyzdžiui, ginče su viršininku Savasčiai atstovauti galite jūs ir jūsų Šešėlis viršininko asmenyje, atskleisdamas tą jūsų asmenybės pusę, kurios verčiau išsižadėtumėte. Įsivaizduojate esąs mąslus, taikus, empatija garsėjantis žmogus, visiška darbe jums įsakinėjančio karštakošio priešingybė, – bet tas karštakošis yra jūsų dalis. Dėl to nepavirstate Džekilu ir Haidu, nes jeigu kiekviena Savastis turi Šešėlį, įsibrovėlis ne nusilpnina, bet sutelkia tikrąją jūsų asmenybę. Būtent tai ir yra Šešėlis – tamsa, užgožta jūsų šviesos, didžia dalimi liekanti neaktyvi, atitraukianti tamsesniuosius jūsų dvasios aspektus, kad nušvistų ryškesnės jos pusės.

Ar lovoje atsiduriate su Freudu, ar su Jungu, nakties metas nenuramina jūsų protinės veiklos, o ją suaktyvina, tarsi džiunglėse įsijungusi infraraudonoji kamera filmuotų lig tol neregėtas laukinių gyvūnų šėliones. Net gali būti, kad dienos metas

yra atokvėpis nuo nakties – šiaip ar taip, palyginti su kvapą gniaužiančiais dramatiškais mūsų sapnais, kasdienė mūsų darbo rutina ima atrodyti itin nyki; jau neminint, kad apie dvidešimt savo gyvenimo metų pramiegame, taigi vargu ar tai šalutinė veikla. Bet ką pasakysite apie tą nakties tarpsnį, kai nesapnuojate, akys nejuda ir visai netrūkčioja? Šią fazę apskritai keblu tyrinėti, nes niekas negali pateikti ataskaitos apie tai, kas vyksta, – bet ją atkurti ne lengviau, negu tamsiąją medžiagą. Kaip minėjau pirmame skyriuje, tyrinėdamas prabudimo vyksmą, jeigu jūs nesapnuojate ir nėra jokios protinės veiklos požymių, tai duoda pagrindo tarti, kad nakties gelmės iš tiesų reiškia tam tikrą nebūtį. Nebūtinai tai turi gąsdinti; priešingai, jeigu jūs, pavyzdžiui, bijote mirties, galite pasiguosti tuo, kad kiekvieną naktį patirsite savotišką mirties atmainą – ar veikiau jos visai „nepatyrėte", nes nebuvote pakankamai sąmoningas, kad ką nors patirtumėte – ir tai ne taip jau blogai.

Labiausiai priartėti prie šio tamsiojo meto vaizdo mums, ko gero, padėtų vaikščiojimas per miegus. Mat somnambulizmas, kaip atmintyje neišliekanti veikla, iš tiesų yra ne toks mįslingas kaip atmintyje neišliekantis gilaus miego neveiklumas – ar dažnai prisimenamas sapno neveiklumas. Ir vis tiek jis yra paslaptingas, taigi ką būtų galima pasakyti apie šią tarsi zombio būseną? Žodis *somnambulizmas,* reiškiantis vaikščiojimą per miegus, yra puikiausias oksimoronas, jungiantis du nesuderinamus dalykus, nes vaikščioti miegant tolygu eiti prieš prigimtį. Bent toks būtų tradicinis požiūris, ir liudytojai yra apibūdinę niūrų virtimą robotu, kai žmogus keliasi iš lovos, praveria langą ir, lemtingiausiais atvejais, šoka žemyn. Somnambulo veiksmai atrodo kognityviai įgalinti, bet gebėjimas spręsti apmiręs, ir visa procedūra skleidžia mechanikos aurą, primenančią naktį atgyjančius žaislus.

Pagal ne tokią tradicinę nuostatą, kurios laikosi naujieji kibernetinės kultūros teoretikai, toks automatizmas rodo ne tiek nukrypimą nuo normos, kiek bendrą „posthumanistinės" epochos padėtį. Šiuo atžvilgiu somnambulizmas tik iliustruoja, kaip mes visi esame užvaldyti mechanizmų – netgi iš jų sudaryti. Mus ne tik supa mechaniniai prietaisai, bet ir patys pradėjome elgtis kaip jie, o mūsų „žmogiškumas" atitinkamai silpnėja. Idėjas atkuriame nemąstydami, tapome pernelyg priklausomi nuo kompiuterių, kurių programinė įranga diktuoja, ką jais sukursime, ir net mūsų kūnai vis labiau tampa mechaninių intervencijų į juos produktu, nuo programuotos pratimų rutinos iki implantų, kuriuos imsime naudoti savo sveikatos būklei tikrinti, ką ir kalbėti apie klausos aparatus, širdies stimuliatorius ir t. t. Humanizmo amžius, apytikriai sutampantis su Renesansu, aukštino žmogaus intelektinę ir meninę viršenybę, jo nepriklausomybę ir gebėjimą užuot vergavus feodalui ar dieviškajam despotui pačiam būti savęs ir savo veiksmų šeimininku, o posthumanizmo amžius, ugdydamas mumyse kiborgų savybes, šiuos privalumus apverčia aukštyn kojom. Pats savaime jis atstovauja ketvirtajam iš smūgių, suduotų žmogaus orumui; jų sąrašą, beje, kitados pateikė Freudas. Pirmasis buvo Koperniko atradimas, kad Žemė sukasi aplink Saulę; tai reiškė, kad žmonija niekada nebuvo ir nėra visatos centras; antrasis – Darwino liudijimas, kad žmonės veikiau kilo iš beždžionių, o ne buvo Dievo atskirai sukurti; trečiasis – paties Freudo įžvalga, kad žmogus pats save išstūmė iš savęs, buvo perskeltas pasąmonės, pagraužusios jo savitvardą. Naktį miegodami vaikštote? Tik pamanykit! Dieną irgi vaikštote miegodami.

Šį skyrių pradėjau nuo sapno žmogiškumo, o galų gale priėjau prie posthumanizmo, arba požmogiškumo. Bet kai

somnambulas parvedamas į lovą, grįžta ir žmogiškumas. Tačiau šiuo atveju būtent žmogiškumas neturi nieko bendra su bejėgyste, amoralia nekaltybe ar netgi mirtingumu. Somnambulizmas tik sustiprina miego keistumą – buvimą atskirai nuo sąmoningosios savasties. Savo naktinėje kelionėje galbūt kuriam laikui save prarasite, kol vėl susitiksite rytą. Būti žmogumi reiškia ir pertrauką, kurią vadiname miegu, tarp buvimo savimi ir buvimo vėl savimi.

Pabaigos žodis

Pusryčiai su Sokratu baigėsi, ir jūs prašote sąskaitos. Iš tiesų judu šnekučiavotės, ir jis drąsino jus aplinkui dairytis klausiančiomis akimis. Padavėjui einant link jūsų staliuko, galite, pavyzdžiui, darsyk prisiminti Berto Hellingerio patarimą leisti tėvams sumokėti už pietus, ir pasvarstyti, kaip galime atsilyginti tėvams už tai, kad mus išaugino, kad rūpinosi savo vaikaičiais. O gal jums kils pagunda patiems ką nors patyrinėti: nedidelis tyrimas padėtų atrasti Jeano Paulio Sartre'o pateikiamą padavėjų analizę:

> Įsivaizduokime šį padavėją kavinėje. Jo judesiai greiti ir ryžtingi, truputį per tikslūs, truputį per spartūs. Prie klientų artinasi kiek per žvitriu žingsniu [...] jo balsas, jo akys išduoda kiek per didelį susidomėjimą lankytojo užsakymu.

Sartre'o tonas beveik pajuokiamas: nenatūraliai vaidindamas, o ne būdamas savimi, padavėjas stato į pavojų savo laisvę. Labai būdinga padavėjams maniera jis deda sąskaitą ant stalo, ir jo spektaklis sukelia norą sustabdyti jį ir paklausti, ką jis tikisi apgauti. Kodėl jis negali būti mažiau padavėjas ir daugiau žmogus?

Kai atsisveikinate su Sokratu ir pasukate darbo link, jus gali paguosti žinojimas, kad nors ir buvote priversti persvarstyti

kai kuriuos pagrindinius savo įsitikinimus, vis tiek turite savo tapatybę, ir ją sutvirtins paprastutė tiesa, kad štai palikote kavinę ir saugiai pasiekėte biurą. Arba kad vien jau apsirengdamas patvirtinote savo gebėjimą prisitaikyti prie visuomenės. O jeigu dėl pusryčių su Sokratu turėjote praleisti rytinę mankštą sporto salėje, tai bent pamankštinote protą; be to, jeigu Bachtinas ir Foucault neklysta, lankymasis sporto salėje naudingas tiems, kurie nori jus kontroliuoti.

Tačiau turbūt norėtumėte pamąstyti apie dar vieną dalyką. Esame taip pripratę atsisveikinti ir pasisveikinti, kad retai kada susimąstome, su kuo tai susiję. Kaip ir ispanų „adios", prancūzų „adieu", anglų „goodbye", atsisveikinimas „sudie" („su Dievu") atiduoda kitą žmogų į Dievo rankas. Tarsi sakytume: „Nė vienas iš mūsų nežinome, kas atsitiks po išsiskyrimo, bet kad ir kas būtų, viliuosi, kad Dievas tave globos", prisipažindami nesantys tikri dėl ateities ir todėl pažeidžiami. Net jeigu atsisveikiname neminėdami Dievo, atsisveikinimo prasmė ne tokia jau paprasta. Italai ir vokiečiai sako ne „sudie", bet „iki pasimatymo"; arabai ir žydai tiesiog linki kitam ramybės; ir netgi iš pažiūros neutralus „viso gero" perteikia aiškią viltį, kad kitam seksis gerai. Iš visų šių frazių aišku, kad atsisveikindami niekada neatsisveikiname, o tik ką nors pasakome apie ateitį. Iš tiesų, kaip sako Jacques'as Derrida savo knygoje „Sudie" (*Adieu*), skirtoje pagerbti jo velionio draugo ir kolegos filosofo Emmanuelio Levino atminimui, tardami sudie apie praeitį pasakome mažiau negu apie tai, kas bus.

Taigi verčiau atsisveikinimą įsivaizduoti nelyg durų vyrį, kuris sykiu ir uždaro praėjusį ir žinomą laiko tarpsnį, ir atsiveria į dar nematytą. Pasak švedų patarlės, „vidurdienis žino tai, ko rytas nenumanė", ir jei su kuo nors atsisveikinate po pusryčių, tai kiekvienas iš jūsų, atsigręždamas į savo būsimą

dieną, galbūt nujaus, kad priekyje laukia kažkas dar nenuspręsta, nesvarbu, kiek susitikimų paskirta jūsų dienotvarkėje. Žinoma, labiausiai negali žinoti, ar dar susitiksi žmogų, su kuriuo ką tik atsisveikinai, todėl išsiskyrimo akimirka visada esti nuspalvinta tam tikro liūdesio – kaskart, kai tariame sudie, tai gali būti paskutinis kartas – tariant bendrais Ellos Fitzgerald ir „Rolling Stones“ žodžiais.

Nors šis klausimas lieka atviras, vis dėlto negalima paneigti tiesos, kad atsisveikinime slypi pabaigos nuojauta, ir netgi šias eilutes skaitant jus aplanko neklystamas pojūtis, jog reikalas krypsta į pabaigą. Kaip, tegu ir tulžingai, teigia Samuelis Beckettas, „visa gerai, kas baigiasi“. Už pastangas, įdėtas skaitant šią knygą, atlygins užbaiga, rodanti, kad bent jau šiuo metu darbo daugiau nebeturite. Nuo skaitymo būsite perėję prie perskaitymo ir gausite progą padėti ją į archyvą, sykiu ir tiesiogine to žodžio prasme, ant lentynos, ir perkeltine, į galbūt chaotiškesnę savo proto biblioteką, kur jūsų skaitytos knygos retai kada išimamos vėl, kai kurių autorių vardai išblukę, o jų idėjos susipynusios su jūsų gyvenimo epizodais. Bet kuriuo atveju sumenksta laikina knygos svarba, galiojusi tol, kol ją skaitėte, ir knyga užima savo vietą tarp daugybės kitų artefaktų, metų metais atsispindinčių jūsų gyvenime.

TOLESNIAM SKAITYMUI

Filosofija

Jacques Derrida, *Points...: Interviews 1976–1993* (Stanford University Press, 1995)

René Descartes, *Discourse on Method and the Meditations* (Penguin, 2007)

Allan Janick and Stephen Toulmin, *Wittgenstein's Vienna* (Simon and Schuster, 1973)

Friedrich Nietzsche, *The Basic Writings of Nietzsche* (Random House, 2001); liet. *Rinktiniai raštai*, Mintis, 1991.

Plato, *The Last Days of Socrates* (Penguin, 2003)

Psichoanalizė ir psichologija

Sigmund Freud, *The Interpretation of Dreams* (Penguin Freud Library, 1991); also *The Psychopathology of Everyday Life*, in the same series; liet. *Kasdienio gyvenimo psichopatologija*, Apostrofa, 2006.

Bert Hellinger, *Love's Hidden Symmetry: What Makes Love Work in Relationships* (Zeig, Tucker & Co, 1998)

Carl Jung, *Memories, Dreams, Reflections* (Flamingo, 1995); liet. *Atsiminimai, vizijos, apmąstymai*, Margi raštai, 2010.

Politika ir visuomenė

Walter Benjamin, *Illuminations* (Schocken Books, 1968); liet. *Nušvitimai*, Vaga, 2005.

Niccolo Machiavelli, *The Prince* (Penguin, 2004); liet. *Valdovas,* Vaga, 2009.

Karl Marx, *Capital: An Abridged Edition* (Oxford, 2008); liet. *Kapitalas,* Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1957–1975.

Carl Schmitt, *The Concept of the Political* (University of Chicago Press, 1996)

Max Weber, *From Max Weber* (Routledge, 1991)

Sociologija ir kultūros studijos

Jean Baudrillard, *Selected Writings,* 2nd edition (Polity, 2001)

Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (Routledge, 1986)

Claude Lévi-Strauss, *The Raw and the Cooked: Introduction to a Science of Mythology* (Pimlico, 1995)

Michel Foucault, *The Foucault Reader: An Introduction to Foucault's Thought* (Penguin, 1991)

Literatūra ir literatūros teorija

Roland Barthes, A *Roland Barthes Reader* (Vintage, 1993)

Andrew Bennett and Nicholas Royle, *An Introduction to Literature, Criticism and Theory: Key Critical Concepts* (Prentice Hall/ Harvester Wheatsheaf, 1995)

Marcel Proust, *In Search of Lost Time* (Penguin, 2003); liet.: *Svano pusėje,* Vaga, 1979, *Žydinčių merginų šešėlyje,* Alma littera, 2005, *Germantų pusė,* Alma littera, 2004, *Sodoma ir Gomora,* Alma littera, 1996, *Kalinė,* Alma littera, 1998, *Dingusi Albertina,* Alma littera, 2005, *Atrastas laikas,* Alma littera, 1997.

Jean-Paul Sartre, *Nausea* (Penguin, 1963); liet. *Šleikštulys,* Vaga, 2009.

Rodyklė

Smith, Robert Rowland

Sm28 Pusryčiai su Sokratu : kasdienio gyvenimo filosofija / Robert Rowland Smith ; iš anglų kalbos vertė Ona Daukšienė. – Vilnius : Tyto alba, 2011. – 230, [1] p.

Bibliogr.: p. 223–224. – R-klė: p. 225–230.

ISBN 978-9986-16-822-5

Roberto Rowlando Smitho – britų filosofo, dėstytojo ir konsultanto – knyga skiriama paneigti paplitusiai nuostatai, kad filosofijos mokslas yra sunkiai suprantamas ir nutolęs nuo kasdienio gyvenimo. Kasdieniai reiškiniai čia iliustruojami filosofijos dėsniais ir atvirkščiai. Autorius nuosekliai veda mus per įprastą dienotvarkę, pradedant rytmetiniu kėlimusi iš miego, prausimusi, pusryčiais, vykimu į darbą ir t. t., iki pat ruošimosi nakties miegui. Apie kiekvieną šių dienotvarkės etapų yra ką nors pasakę didieji pasaulio mąstytojai; jų mintys ir pateikiamos knygoje. Remdamasis filosofijos, literatūros, politikos, psichologijos pavyzdžiais autorius parodo, kaip, vadovaujantis pažangiausiais žmonijos laimėjimais, galima pagerinti gyvenimo kokybę – filosofiškai, bet linksmai pasižiūrėti į kiekvieną, net įprasčiausią savo veiksmą ar kasdienybės akimirką.

UDK 111.12+165.745

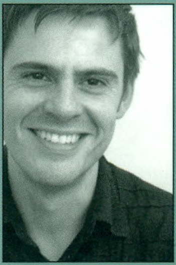
Robert Rowland Smith

PUSRYČIAI SU SOKRATU

Kasdienio gyvenimo filosofija

Iš anglų kalbos vertė *Ona Daukšienė*
Viršelio dailininkė *Asta Puikienė*

Tiražas 3 000 egz.
SL 1686. 2011 04 14. 9,06 apsk. l. l.
Išleido „Tyto alba", J. Jasinskio g. 10, LT-01112 Vilnius,
tel. 249 7598, info@tytoalba.lt
Spausdino Standartų spaustuvė, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39,
LT-02189 Vilnius

Robert Rowland Smith (Robertas Roulandas Smitas) – britų filosofas, dėstytojas ir konsultantas. Akademinių studijų apie J. Derrida ir S. Freudą autorius dabar yra atsidėjęs filosofijos populiarinimui – rašo knygas ir straipsnius apie jos taikymą kasdieniame gyvenime, laikraštyje „The Sunday Times" turi savo skiltį, skirtą moralės klausimams, yra nuolatinis BBC televizijos ir radijo laidų dalyvis. Daugelį metų praleidęs Oksforde, dirbęs Prancūzijoje, JAV, Norvegijoje, Robertas Rowlandas Smithas grįžo į gimtąjį Londoną ir gyvena čia su žmona ir trimis dukterimis.

Filosofijos mokslas ne vienam iš mūsų atrodo sunkiai suprantamas ir nutolęs nuo kasdienio gyvenimo. Šiai nuostatai paneigti ir skirta Roberto Rowlando Smitho knyga „Pusryčiai su Sokratu: kasdienio gyvenimo filosofija". Joje kasdieniai reiškiniai iliustruojami filosofijos dėsniais ir atvirkščiai. Autorius nuosekliai veda mus per įprastą dienotvarkę, pradedant rytmetiniu kėlimusi iš miego, prausimusi, pusryčiais, vykimu į darbą ir t. t., iki pat ruošimosi nakties miegui. Apie kiekvieną šių dienotvarkės etapų yra ką nors pasakę didieji pasaulio mąstytojai; jų mintys ir pateikiamos knygoje. Šioje pavalandžiui išdėstytoje vienos gyvenimo dienos išklotinėje randame ir Lukrecijaus paaiškinimą, kodėl geriau „būti nepasiruošus", ir Emersono patarimų dėl atostogų planavimo, ir Jungo įžvalgų apie sapnus, ir Millio minčių apie sprukimą iš darbo, ir ką apie seksą yra pasakęs Aristofanas. Remdamasis filosofijos, literatūros, politikos, psichologijos pavyzdžiais autorius parodo, kaip, vadovaujantis pažangiausiais žmonijos laimėjimais, galima pagerinti gyvenimo kokybę – filosofiškai, bet linksmai pasižiūrėti į kiekvieną, net įprasčiausią savo veiksmą ar kasdienybės akimirką.

Gyvenimą iš tiesų nugyvename taip
kaip kiekvieną sa

ISBN 978-9986-1

www.tytoalba